

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษา

ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

The Development of the Learning Process of Community – Based Ecotourism

Management : A Case Study of Khao Hua – Chang Community Forest

Tambon Tamot, Amphoe Tamot, Changwat Phatthalung

ธฤชวรรณ นนทพุทฺธ

Thritsawan Nonthaphut

วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Master of Science Thesis in Environmental Education

Prince of Songkla University

2545

เลขหมู่ G 156.5.E26 545 2545

Bib Key 230240

ชื่อวิทยานิพนธ์ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
 : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค
 จังหวัดพัทลุง

ผู้เขียน นางสาวธฤชวรรณ นนทพุทธ

สาขาวิชา สิ่งแวดล้อมศึกษา

ปีการศึกษา 2545

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้แก่สมาชิกในชุมชน มีพื้นที่ศึกษาคือ ชุมชนตะโหมค ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความสนใจในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเป็นกลไกในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม และมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งได้แก่ (1) การอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชน” (2) การศึกษาดูงาน (3) การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (4) การจัดเวทีชาวบ้าน ตามลำดับ โดยการจัดเวทีชาวบ้านจะจัดขึ้นทุกครั้งก่อนและหลังเสร็จสิ้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอน และจัดขึ้นเป็นกรณีพิเศษตามสถานการณ์

ผลการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกิดจากเงื่อนไข 3 ประการ ตามลำดับเงื่อนไขของเวลา ดังนี้ (1) ทุนของชุมชน ซึ่งได้แก่ ทุนระบบนิเวศ ทุนคน ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม ทุนสติปัญญา และทุนเงินตรา (2) พลวัตของปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทุนของชุมชนและการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน (3) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้แก่สมาชิกในชุมชน สามารถแบ่งการเรียนรู้ได้เป็น 2 ประเภท คือ การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนที่พัฒนาจากทุนเดิม และการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนตะโหมคเกิดขึ้นกับกลุ่มบุคคล 3 กลุ่ม ตามระดับการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย คือ คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง และสมาชิกในชุมชน ตามลำดับ และการเรียนรู้ดังกล่าวมีแนวโน้มจะถ่ายทอดผ่านเวทีของชุมชน

การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกิดขึ้นได้เนื่องจากทุนที่ชุมชนมีอยู่เดิมและเมื่อสมาชิกในชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้และมีปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริมทุนของชุมชนแล้ว ก็จะส่งผลให้ชุมชนพัฒนาทุนจากฐานเดิม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ที่เอื้อต่อการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน จึงควรตระหนักถึงความสำคัญของทุนของชุมชนควบคู่ไปกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะถ้าหากชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยมีฐานทุนของชุมชนที่เข้มแข็งแล้ว ก็จะเอื้อให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยชุมชนมีส่วนช่วยในการฟื้นฟู อนุรักษ์ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต่อไป

Thesis Title	The Development of the Learning Process of Community – Based Ecotourism Management : A Case Study of Khao Hua – Chang Community Forest Tambon Tamot, Amphoe Tamot, Changwat Phatthalung
Author	Miss Thritsawan Nonthaphut
Major Program	Environmental Education
Academic Year	2002

Abstract

This action research aims to develop the learning process of community – based ecotourism management. The study focused on Tamot community as the case study because the community members are interested in developing ecotourism to be a means to conserve their community forest. The research methods included documentary review, field work and developing the community’s learning process by (1) a workshop on “Ecotourism management and development of the nature trail by community” (2) a field trip (3) two try - out projects on ecotourism management and (4) forums before and after learning activities.

The community members have learned about the components of community – based ecotourism management. Meanwhile, their learning is also significant to the community capital. The community’s learning was related to three factors : (1) the community capital comprises ecological, human, socio – cultural, wisdom, and monetary capital (2) community capital and the community’s learning are associated with the dynamics of the external factors (3) the development of the learning process in ecotourism management. The learning outcomes can be categorized into 3 groups according to their involvements : the ecotourism committee, the community forest committee and other community members. It is likely that the community will share their learning through their forums.

The community’s learning on ecotourism management is based on the community capitals and it is related to the development of the learning process and the external factors. It is necessary that the development of learning process on ecotourism management for a community

is taken into account of community capital for a sustainable ecotourism. The development of the community's learning process of ecotourism management, which is based on their own community capital, can significantly contribute to the sustainability of their community – based ecotourism project. In the same time, this can lead to long term restoration and conservation strategies in relation to ecology, natural resources and cultural heritage in the community.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
Abstract	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ.....	(8)
รายการตาราง	(11)
รายการภาพประกอบ	(12)
รายการภาพประกอบภาคผนวก.....	(13)
บทที่	
1. บทนำ.....	1
ปัญหาและความเป็นมาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
ขอบเขตการศึกษา.....	7
กรอบแนวคิดการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	9
2. การตรวจเอกสาร	11
ชุมชน	11
กระบวนการเรียนรู้.....	15
การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	30
การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน	39
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	51
3. วิธีดำเนินการวิจัย.....	55
การวิจัยเชิงปฏิบัติการ.....	55
ประเภทของข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล.....	57
ประชากรเป้าหมาย.....	62
การเลือกพื้นที่ศึกษา.....	62

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การวิเคราะห์ข้อมูล	63
สถานที่ทำการวิจัย.....	64
4. ผลการวิจัย	65
สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานของตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง	65
ประวัติหมู่บ้าน.....	70
สถานวัด ป่าชุมชนเขาหัวช้าง และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	70
ข้อมูลชุมชนด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวและศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชน	77
แนวคิด/มุมมองของสมาชิกในชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ก่อนการเริ่มต้นพัฒนาการเรียนรู้.....	80
กิจกรรมและผลของกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้.....	85
การอบรมเชิงปฏิบัติการ	88
การศึกษาดูงาน.....	96
การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	105
การจัดเวทีชาวบ้าน.....	115
การขยายการเรียนรู้และเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน	118
5. การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย	121
วิเคราะห์ผลการศึกษา	121
อภิปรายผลการศึกษา	154
6. สรุปผลการวิจัย.....	162
ประเภทของข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล.....	162
ผลการวิจัย.....	166
เงื่อนไขและขีดจำกัดในกระบวนการทำวิจัย	171
ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อต่อความสำเร็จของการวิจัย	171
ข้อเสนอแนะจากการเรียนรู้ในการทำวิจัย.....	172
บรรณานุกรม	176
ภาคผนวก.....	196

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ก. รายชื่อคณะกรรมการฝ่ายบริหาร คณะกรรมการสถานวัดตะโหมค ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง.....	197
ข. รายชื่อคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง.....	198
ค. ความหมาย ประวัติและตำนานของคำเฉพาะถิ่น ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง	202
ง. การวิเคราะห์ข้อมูลเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้าง ก่อนการจัดกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้.....	204
จ. รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมในกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชน ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง	207
ฉ. กิจกรรมการต้อนรับคณะศึกษาดูงานจากชุมชน/หน่วยงานต่าง ๆ ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง.....	224
ช. แผนผังแสดงแหล่งท่องเที่ยวในหมู่บ้านต่าง ๆ ของตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง	226
ซ. แผนที่ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง.....	228
ฅ. การเผยแพร่ชุมชนตะโหมคให้เป็นที่รู้จักแก่สาธารณชน	231
ญ. ภาพประกอบภาคผนวก.....	234
ประวัติผู้เขียน.....	251

รายการตาราง

ตาราง	หน้า
1. แสดงกิจกรรมการพัฒนาระบบการเรียนรู้.....	61
2. แสดงกิจกรรมและผลของกิจกรรมการพัฒนาระบบการเรียนรู้.....	86
3. การวิเคราะห์ข้อเด่น – ข้อค้อย แนวทางแก้ไข/ข้อเสนอแนะในการทดลอง จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ครั้งที่ 1	109
4. แสดงกลุ่มอายุและตัวอย่างรายชื่อของสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน	125
5. แสดงความสำคัญ ประเด็นการเรียนรู้ร่วมกัน และประเด็นเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ของสมาชิกในชุมชนแต่ละกลุ่ม.....	143
6. แสดงกิจกรรมการเข้าร่วมประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของสมาชิก ชุมชนตะ โหมด	150

รายการภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1. กรอบแนวคิดการวิจัย	8
2. วงจรแสดงขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการของ Kemmis and Elliot.....	56
3. แสดงที่ตั้งอาณาเขตตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง.....	66
4. แสดงที่ตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง.....	73
5. แสดงการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน	121
6. โครงสร้างการรวมกลุ่มเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	158
7. แสดงกระบวนการวิจัย.....	163

รายการภาพประกอบภาคผนวก

ภาพประกอบ	หน้า
1. เขาหัวช้าง.....	235
2. ป่าชุมชนเขาหัวช้าง	236
3. กิจกรรมของสมาชิกในชุมชน	237
4. ร่วมประชุมกับนักวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2544.....	239
5. การศึกษาดูงานจากชุมชน/หน่วยงานต่าง ๆ ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง.....	239
6. การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง.....	240
7. การศึกษาดูงานการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลกรุงชิง กิ่งอำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช	241
8. การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ครั้งที่ 1	242
9. การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ครั้งที่ 2	244
10. การจัดเวทีชาวบ้าน.....	247

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

สำหรับเอกสารที่เกี่ยวข้องในการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชน ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง นั้น จะนำเสนอเนื้อหาในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกันตามลำดับ ดังนี้

1. ชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้
3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
4. การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ชุมชน

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของชุมชน องค์การชุมชน และลักษณะความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งตามลำดับ เพื่อเรียบเรียงความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนที่ศึกษาต่อไป

1.1 ความหมายและความสำคัญของชุมชน

ชุมชน หมายถึงการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวกันตามเงื่อนไขของพื้นที่หรือตามเงื่อนไขของเวลาและสถานการณ์ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ (ประเวศ วรรณี, 2537, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 235) รวมทั้งมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และเป็นสังคมที่คนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม (Brownell, 1950 : 195 อ้างถึงใน, ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 27) เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน (ประเวศ วรรณี, 2540 : 33 อ้างถึงใน, ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 27) การที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันนี้ ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และมีผลสืบเนื่องเป็นวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมการผลิต ความเชื่อ และการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ, บรรณาธิการ, 2538, อ้างถึงใน, อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ, 2541 : 9) ชุมชนมักจะ

เกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวก เนื่องจากเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 30) โดยความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร แต่การรวมตัวดังกล่าวจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ กิจกรรมการมีส่วนร่วมของคนในกลุ่ม และการจัดกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 236)

การที่ชุมชนจะดำรงอยู่ได้นั้นขึ้นอยู่กับ องค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ต้องมีตัวบุคคลในชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และมีสถาบันที่ทำหน้าที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน และองค์ประกอบทั้งสามประการนี้จะต้องอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขที่เอื้ออำนวย อันได้แก่ แรงเกาะเกี่ยวในชุมชน มีญาติพี่น้อง มีครอบครัว บ้านเรือน และมีทรัพยากรที่จะช่วยให้สมาชิกยังชีพอยู่ได้ รวมทั้งลักษณะการจัดการชุมชนต้องเป็นอิสระ (จันทนา บุญสง่า, 2543 : 30)

ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้น ความเป็นชุมชนจึงมิได้มีเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ยังช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ความสามารถ การรับรู้ และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ความเป็นชุมชนนั้นเน้นเรื่องของความสัมพันธ์และความเกาะเกี่ยวกันของเพื่อนมนุษย์ในระดับต่าง ๆ (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 42)

1.2 องค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนเป็นเครื่องมือในการขยายฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน และเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ปัจเจกบุคคลมีอำนาจต่อรองในการเรียกร้องบริการจากรัฐ (Uphoff, Cohen and Goldsmith, 1979, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 236) องค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน คือหัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป (ประเวศ วะสี, 2536, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 237) ดังนั้น เครื่องมือที่นับได้ว่าเป็นกลไกสำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเองได้ คือ องค์กรชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนจึงเป็นเครื่องมือสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ

วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนเป็นการบ่งชี้ถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชนเองอีกด้วย (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 10)

1.3 ลักษณะของความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง

อนุก นาคะบุตร (2536, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 238) ได้สรุปบทเรียนของชุมชนที่มีความเข้มแข็งและสามารถจัดการกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของชุมชนได้ว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสาน และประยุกต์ใช้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
2. องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
3. เวทีการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

ในขณะที่เดียวกัน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2541 : 239 - 255) ได้สรุปกรอบเครื่องชี้วัดความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสำหรับองค์กรชุมชนไว้ดังนี้

1.3.1 ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน อาจดูได้จากการสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ให้เหมาะกับยุคสมัย ซึ่งตัวชี้วัดในเรื่องเหล่านี้สามารถสังเกตได้จากการมีผู้นำที่หลากหลายทั้งในด้านความรู้ ทักษะและจำนวนของผู้นำในชุมชนนั้น ๆ อีกทั้งยังสังเกตได้จากทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกที่เกี่ยวกับความเชื่อในพิธีกรรมต่าง ๆ

1.3.2 การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน การชี้วัดความเข้มแข็งของกลุ่มอาจพิจารณาได้จาก

1.3.2.1 วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม สามารถบ่งชี้ถึงพฤติกรรมและกิจกรรมที่มีความหมายในเชิงการสืบทอดภูมิปัญญาและระบบความเชื่อ

1.3.2.2 กฎ กติกา ชี้ถึงความสามารถในการกำหนดและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน

1.3.2.3 จำนวนและคุณภาพของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ สะท้อนความเอาใจใส่ในการร่วมกิจกรรม ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบของสมาชิก

1.3.2.4 คุณภาพของกรรมการกลุ่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากความสามารถในการจัดการ การสนองตอบต่อปัญหา การจัดสรรและการกระจายทรัพยากรของชุมชน

1.3.2.5 กิจกรรมกลุ่มบ่งชี้ถึงความสามารถในการตอบสนองต่อมิติต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม วัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน

1.3.2.6 กองทุนของกลุ่ม บ่งชี้ถึงความสามารถในการระดมทุนของกลุ่ม นับเป็นเครื่องสะท้อนศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้ดี

1.3.3 กระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ จะต้องมิลักษณะเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยกระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้นั้นตรวจวัดได้จากการศึกษาดูงาน เวทีแลกเปลี่ยนความรู้และการขยายเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งจะสะท้อนภาพการยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของชุมชน การเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างชุมชน

1.3.4 ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ ควรมองอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เพื่อสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งหรือประสิทธิภาพของกลุ่ม/องค์กรชุมชน มากกว่าการมองตัวชี้วัดแต่ละด้านโดด ๆ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองหรือสิ่งแวดล้อม โดยไม่เชื่อมโยงกับปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดผลสำเร็จนั้นขึ้นมา โดยที่ตัวชี้วัดระดับชุมชนเน้นการวัดถึงผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนเป็นหลัก ดังนี้

1.3.4.1 ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ตัวชี้วัดด้านนี้ในระดับชุมชนมีความสัมพันธ์กับตัวชี้วัดระดับครัวเรือนค่อนข้างมาก แต่จะให้ผลที่เป็นภาพรวมหรืออัตราเฉลี่ยของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนเท่านั้น

1.3.4.2 ด้านสังคมวัฒนธรรม ในระดับชุมชนเป็นการวัดถึงสัดส่วนการอพยพย้ายถิ่นของครัวเรือนในชุมชน สวัสดิการที่ชุมชนมีให้ อัตราการประกอบอาชญากรรมและยาเสพติด การอนุรักษ์ การพัฒนา ปรับใช้ และการสานต่อในด้านภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

1.3.4.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นการวัดถึงพลังของชุมชนและจิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

นอกจากนี้ สีลาภรณ์ นาคทรพร และคณะ, บรรณาธิการ (2538, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพร, 2541 : 239) ได้สรุปกรอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนว่า องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งโดยทั่วไปจะมีลักษณะดังนี้

1. มีการนำมิติด้านวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม เพราะการมีรากฐานการรวมตัวทางวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องยึดโยงให้สามารถสร้างองค์กรชุมชนที่มีคุณภาพได้
2. มีประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อปัญหา
3. มีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

4. มีการจัดการกลุ่ม
5. มีผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน
6. มีการกระจายผลประโยชน์แก่สมาชิกอย่างยุติธรรม
7. ได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก
8. มีการขยายผล/ขยายกิจกรรม/ขยายเครือข่าย

ดังนั้น องค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง และสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคม คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่เราเรียนรู้ และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาาร่วมกันด้วย (จิรวุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล, 2540 : 8 – 18, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 174 - 175) กระบวนการเสริมสร้างความรู้ให้กับชุมชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนาคนและนำสังคมให้เกิดการพัฒนาต่อไป (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 171)

จะเห็นได้ว่าในการศึกษา ทำความเข้าใจชุมชนนั้น นอกจากจะทำความเข้าใจในเรื่องข้อมูลพื้นฐาน องค์กรชุมชนและองค์ประกอบของความเป็นชุมชนแล้ว ประเด็นสำคัญที่ควรศึกษา คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อที่จะเข้าใจกระบวนการของความเป็นชุมชนนั้น ๆ ได้ชัดเจน และลึกซึ้งมากขึ้น

2. กระบวนการเรียนรู้

เพื่อประมวลความเข้าใจความเป็นชุมชนอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน และใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน โดยเนื้อหาที่จะกล่าวถึงในหัวข้อนี้ ได้แก่ ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้ การเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน เทคนิค วิธีการ และกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและบทบาทของชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้ตามลำดับ

2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึงกระบวนการที่ทำให้มนุษย์ได้ประสบการณ์เพิ่มหรือเปลี่ยนแปลงประสบการณ์หรือพฤติกรรม หลังจากบุคคลนั้น ได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (อรวรรณ ปีตันชน

โอวาท, 2542 : 48) โดยเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง หรือเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือสภาพความเป็นอยู่ เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียน โดยเป็นกระบวนการในทุกขั้นตอนตั้งแต่การหาข้อมูล การกำหนดปัญหา การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การวิเคราะห์เหตุแห่งปัญหา การหาแนวทางแก้ไขและการวางแผนการแก้ปัญหา (สีลาภรณ์ บัวสาย, ม.ป.ป., อ้างถึงใน วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 32)

กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้ กระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน (พรพิไล เลิศวิชา, 2532 : 7, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 174) และเป็นกลไกสำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 32)

ดังนั้นในระดับชุมชน กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ เมื่อได้มีการพูดคุยและเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติแล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปทบทเรียน เพื่อหาหนทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้ เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงดังกล่าวยังช่วยแก้ไขปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตอันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ (คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน ใน เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2531 : 49, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 174) การทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิตและชุมชนในชนบท จึงต้องหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของความเคลื่อนไหวการศึกษาในวิถีชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 32)

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นับเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา รวมทั้งการตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและการสรุปทบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคนในการมุ่งมั่นแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนได้นั้น จะต้องเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ (สิลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 249 - 250)

วิลลัทธณ์ ชูชาติ (2540 : 33) ได้แบ่งกระบวนการเรียนรู้ได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ ภายในชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ภายนอกชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ ระหว่างชุมชน

นอกจากนี้วิลลัทธณ์ ชูชาติ (2540 : 32) ยังพบว่าการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ – สังเคราะห์ปัญหาทั้งของตนเองและชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การประชุม – สัมมนา การศึกษาคูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเอง และชุมชนในแง่ของชุมชน กิจกรรมที่ทำขึ้นนี้อาจเรียกว่า กิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน
4. การประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด

อนึ่ง นักพัฒนาชนบทได้ให้ข้อสรุปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนว่า มีขั้นตอนหลัก ๆ 3 ขั้นตอน (อนเนก นาคะบุตร, 2536, อ้างถึงใน สิลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 250) ดังนี้

ขั้นที่ 1 การแสวงหาและพัฒนากระบวนการคุณค่าใหม่ของปัจเจกบุคคลหรือผู้นำชุมชนโดยผ่านกระบวนการเสวนา ศึกษาคูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่ง “ข้อมูลใหม่” แล้วนำมาทดลองปฏิบัติจนเห็นผลและได้รับบทเรียนที่เป็นรูปธรรม จนสรุปเป็น “ระบบคุณค่าใหม่” ที่สอดคล้องกับตนเองและสมาชิกและเป็นแบบอย่างให้คนอื่นได้

ขั้นที่ 2 การเชื่อมโยงผู้นำชุมชนที่มี “ระบบคุณค่าใหม่” โดยการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนให้เกิดการวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน และการทำกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในเชิงพัฒนาการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานร่วมกันนี้ จะส่งผลให้เกิดความเป็นองค์กรของชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งเกิดการตั้งกฎระเบียบ กติกา และการจัดการของชุมชน

ขั้นที่ 3 การเชื่อมโยงองค์กรชุมชนและผู้นำแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่นที่มีปัญหา ร่วมกัน เช่น กรณีที่มีปัญหาเกี่ยวกับการใช้ป่าต้นเดียวกัน ลุ่มน้ำเดียวกัน ปลุกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ ชนิดเดียวกัน โดยการเปิดเวทีชาวบ้านให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลซึ่งกันและกัน เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน และพัฒนาต่อมาเป็นเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรที่มีความสนใจหรือปัญหาร่วมกัน

จะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้น แต่ยังมี การขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่ชุมชนอื่นด้วย

2.2. เครือข่ายการเรียนรู้

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนควรได้รับการพัฒนาเป็น เครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายการเรียนรู้เป็นรูปแบบใหม่ของการ จัดการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 29) ดังนี้

1. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ในลักษณะที่เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ
2. อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการ ประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ตามความเหมาะสม
3. มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

จากการศึกษาของ วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540 : 44 – 45) พบว่าเครือข่ายการเรียนรู้มี 4 ขั้นตอน คือ

2.2.1 การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ เกิดทั้งจากภายในและภายนอกองค์กร

2.2.1.1 การเกิดจากภายในองค์กร โดยบุคคลในองค์กรได้เรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ จากบุคคลภายนอกชุมชน แล้วรวมตัวกันสร้างเครือข่ายขึ้นให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชน

2.2.1.2 การเกิดจากภายนอกองค์กร โดยบุคคลภายนอกองค์กรทั้งจากตัวแทนองค์กร ภาครัฐและองค์กรภาคเอกชนเข้าไปสำรวจข้อมูล ประมวลผล แยกประเภทข้อมูล แล้วจัดเวที เสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูล ความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันของบุคคลในชุมชน ตามสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น แล้วเกิดเป็นองค์กรเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ๆ

2.2.2 การประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ กระทำได้หลายวิธีการแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพของเครือข่าย เช่น การประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกเครือข่ายได้รับรู้ข่าวสารข้อมูล กิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย การคบหาสมาคมกันของสมาชิกทั้งในชุมชนและนอกชุมชน การประสานร่วมมือในการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ ครุภัณฑ์ อาคาร งบประมาณร่วมกัน ของเครือข่ายหนึ่ง ทำให้เกิดการประสานงานร่วมมือกันมากขึ้น

2.2.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ นอกจากการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข่าวสาร กิจกรรมของเครือข่ายทางสื่อสารมวลชนให้เครือข่ายได้รู้ความเคลื่อนไหวซึ่งกันและกันแล้ว การขยายเครือข่ายก็สามารถกระทำได้โดยการจัดประชุมสัมมนา ศึกษาดูงาน การจัดกิจกรรมการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนกระจายความรู้ ให้เกิดความร่วมมือซึ่งกันและกัน จนเกิดการรวมตัวเป็นองค์กร เครือข่ายการเรียนรู้เดียวกัน

2.2.4 การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ การที่จะให้เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืนนั้น ทำได้โดยการจัดให้สมาชิกได้พบปะกันเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสนับสนุนการจัดกิจกรรมของเครือข่าย การให้คุณค่า ขวัญและกำลังใจแก่สมาชิก การกระตุ้นให้ร่วมมือกันทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน ปลุกฝังให้สมาชิกมีความสำนึกในความเป็นเจ้าขององค์กรและหวงแหนทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดจนทั้งผู้นำเครือข่ายจะต้องรักษากฎ ระเบียบ ที่สมาชิกร่วมกันตกลงไว้ให้เคร่งครัด เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมหลักที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วย 1) การศึกษาดูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลใหม่ อันจะนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญา และ 2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นเครื่องมือในการ “ระดมสมอง” ของชาวบ้านในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกัน และในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน (สิลาภรณ์ นาคทรพร, 2541 : 250 - 251) กระบวนการในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และขยายเครือข่ายการเรียนรู้แก่ชุมชน จึงต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจในการเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน เพื่อที่จะได้ทราบข้อมูลและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และสามารถเลือกใช้เทคนิค วิธีการในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมแก่ชุมชนต่อไป

2.3 การเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน

จิรวุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล (2540 : 15 - 18, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 191 - 192) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน โดยกล่าวไว้ว่า วิธีที่เหมาะสมกับการเสริมสร้างชีวิตสาธารณะของชุมชน คือ การแสวงหาวิธีต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิด

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นโดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจกรรมเฉพาะบางประการ การค้นหากิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกลายมาเป็นความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ จึงค่อนข้างมีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ที่เปิดโอกาสให้คนที่ค่อนข้างแปลกหน้าได้มาพบปะและแก้ไขปัญหาสาธารณะร่วมกัน สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น มักจะเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (Public relationships)

การเสริมสร้างชีวิตสาธารณะ หรือกระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอาศัยยุทธศาสตร์หลัก 4 ประการ คือ

2.3.1 การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหา ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วมกัน และถือเป็นขั้นแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึกต่อการแบกรับ และร่วมแก้ไขปัญหาค่าตั้งเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

2.3.2 การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาต่างเข้าร่วมด้วยฐานะที่เท่าเทียมกัน คือ ต่างคนเป็นพลเมืองเหมือนกัน และกระบวนการตัดสินใจต้องเชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาดังกล่าวจะไม่จบลงด้วยการเห็นพ้องต้องกันของทุกคน แต่เป็นการสร้างแนวทางกว้าง ๆ และเผยให้เห็นถึงเป้าหมายร่วม ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรมที่เป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังในการตัดสินใจร่วมกัน เวทีการสนทนานี้ ทำหน้าที่เสมือนนำผู้เข้าร่วมแต่ละคนไปสัมผัสกับประสบการณ์ชีวิตของคนอื่น การเรียนรู้ประสบการณ์ของคนอื่น หรือรับทัศนะของคนอื่นไว้ในสมองก็เท่ากับการเริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติเดิมของตน พร้อมกับเริ่มมองเห็นความเป็นไปได้ที่จะร่วมงานกับคนอื่น

2.3.3 การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมที่ระดมพลังรวมหมู่ของประชาชนมีความหลากหลาย และเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก กิจกรรมสาธารณะมิได้เป็นผลจากการวางแผนบริหารจัดการ มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ทำให้ได้กำหนดแนวทางการดำเนินกิจกรรม เผยให้เห็นประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจจะร่วมกันได้ กิจกรรมนั้นอาจมีต้นทุนต่ำในสายตาของนักเศรษฐศาสตร์ แต่ก็ยังเป็นกิจกรรมที่ต้องมีการติดต่อประสานงาน และเกิดจากเป้าหมายร่วมกันของกลุ่มคน จึงเกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ระหว่างกันภายในกลุ่ม

2.3.4 การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามา มีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมในชุมชน โดยให้ประชาชนตัดสินใจว่าความพยายามและ กิจกรรมใดมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนของพวกเขา เป็นการเปิดโอกาสให้ ประชาชนประเมินและปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ทนงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2534 : 14 – 16, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2543 : 175) ได้กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติที่เป็นการให้การศึกษาชุมชนเพื่อ การพัฒนา สามารถสรุปได้ว่า การให้การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา (Community education for development) มี 2 ขั้นตอน กล่าวคือ

1. การให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community education) คือ การกระตุ้นส่งเสริม ให้คนในชุมชนเรียนรู้สภาพปัญหา ข้อจำกัด และความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกในชุมชนของ ตนเอง

2. การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนา (Development education) คือ การกระตุ้น และส่งเสริมให้คนในชุมชนเรียนรู้ เพื่อค้นหาแนวทางหรือวิธีการแก้ไขปัญหาคือข้อจำกัดของชุมชน จนสามารถตัดสินใจกำหนดแผนงานร่วมกันเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ตามขีดความสามารถและทรัพยากรที่มีอยู่

ดังนั้น การให้การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา ก็คือวิธีการกระตุ้นและส่งเสริมให้ คนในชุมชนเรียนรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ และศึกษาร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความตระหนัก ต่อปัญหา ความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนให้คนในชุมชนสามารถค้นหาและกำหนด วิธีการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในการ พัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน นอกจากนี้จะให้ความเข้าใจในความเป็นชุมชน และยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนแล้ว ยังต้องอาศัยเทคนิค วิธีการและกระบวนการ เสริมสร้างการเรียนรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสมกับเงื่อนไขและสภาพของชุมชนด้วย

2.4 เทคนิค วิธีการ และกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 218 - 224) ได้แบ่งเทคนิค วิธีการ และ กระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ออกเป็น 12 เทคนิคหรือวิธีการ ดังต่อไปนี้

2.4.1 เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย และระดับของงาน แบ่ง ออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

2.4.1.1 ระดับบุคคล มีเทคนิค วิธีการ ดังนี้

- ก. การสังเกต
- ข. การบันทึกข้อความ การถ่ายภาพ การถ่ายวิดีโอ
- ค. การนำเสนอต่อที่ประชุม
- ง. การฝึกตอบ – ถาม โดยใช้เหตุผลมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์
- จ. การค้นหาคำตอบจากหนังสือ และจากการพูดคุย
- ฉ. การฝึกเขียนเรียงเรียงทางวิชาการ

2.4.1.2 ระดับกลุ่ม มีเทคนิค วิธีการ ดังต่อไปนี้

- ก. การประชุม
- ข. การอภิปรายกลุ่ม
- ค. การสาธิต
- ง. การจัดนิทรรศการ
- จ. การศึกษาดูงาน
- ฉ. การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

2.4.1.3 ระดับชุมชน มีเทคนิคดังต่อไปนี้

- ก. การรณรงค์ด้วยสื่อ และการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน
- ข. การฝึกงาน
- ค. การจัดห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล
- ง. การฝึกอบรม
- จ. การศึกษาดูงาน
- ฉ. การสัมมนา
- ช. การสาธิต
- ซ. การแลกเปลี่ยนประสบการณ์

2.4.1.4 ระดับเครือข่าย มีเทคนิค ดังต่อไปนี้

- ก. การศึกษาดูงาน
- ข. การฝึกอบรม
- ค. การประชุมสัมมนา
- ง. การประสานงานกับหน่วยราชการ

2.4.1.5 การจัดการศึกษาสำหรับเด็ก และสำหรับผู้ใหญ่

- ก. เทคนิคการจัดการศึกษาสำหรับเด็ก ได้แก่

- (1) การละเล่น
- (2) การเล่านิทาน
- (3) การลองทำ

ข. เทคนิคการจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ ได้แก่

- (1) การบอกเล่า
- (2) การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา
- (3) การสาธิต
- (4) การจัดทัศนศึกษา

2.4.2 เทคนิควิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามลักษณะการให้ความรู้ แบ่งเป็น 2 ประเภท

คือ

2.4.2.1 การให้การศึกษาทางตรง ได้แก่

- ก. การเยี่ยมบ้านและไร่นา
- ข. การประชุม
- ค. การสาธิต
- ง. การจัดทัศนศึกษา

2.4.2.2 การให้การศึกษาทางอ้อม

- ก. การจัดนิทรรศการ
- ข. การให้การศึกษาผ่านผู้นำ
- ค. การใช้สื่อทัศนูปกรณ์
- ง. การจัดห้องสมุดชุมชน หรือศูนย์ข้อมูลหมู่บ้าน

2.4.3 เทคนิคการประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นการใช้เวทีการประชุม เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กับบุคคลอื่น โดยเรียนรู้ที่จะใช้เหตุและผลของการตัดสินใจร่วมกัน การประชุมอย่างมีส่วนร่วม มีขั้นตอนดังนี้

2.4.3.1 การรวบรวมสถานการณ์ หรือสภาพปัญหาของชุมชน โดยวิธีการวาดแผนภูมิความคิด

2.4.3.2 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และหนทางแก้ไข โดยการแสดงความคิดเห็น ด้วยการเขียนหรือการพูดคุย

2.4.3.3 การสรุปแนวทางในการแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาชุมชน

2.4.4 เทคนิคการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ด้วยกระบวนการกลุ่มที่สามารถพัฒนาเป็น 3 วิธีหลัก เพื่อการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ได้แก่

2.4.4.1 กระบวนการกลุ่ม เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม ทุกคนจะต้องเรียนรู้จากกลุ่มให้มากที่สุด ซึ่งอาจจะจัดกิจกรรมของกระบวนการกลุ่มเพื่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม อาทิ เกม บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น

2.4.4.2 การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ มีการจัดกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันว่าความสำเร็จของแต่ละบุคคลก็คือความสำเร็จของกลุ่ม ความสำเร็จของกลุ่มก็คือความสำเร็จของทุกคน กิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ ได้แก่ การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา การร่วมกันคิด เป็นต้น

2.4.4.3 การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือได้พบสิ่งใหม่ ๆ แล้วนำความรู้มาเชื่อมโยงกับบริบทที่เกิดขึ้น

2.4.5 การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นศิลปวิทยาการของชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา วิธีการถ่ายทอดจะมีหลากหลายตามแต่เนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 วิธีการหลัก คือ

2.4.5.1 การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าบอกต่อกันมา มี 3 ลักษณะ คือ การบอกเล่าโดยตรง การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม และการบันเทิง

2.4.5.2 การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

2.4.5.3 การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน

2.4.6 การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน จะอยู่ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนี้

2.4.6.1 การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง และระหว่างชาวบ้านกับนักวิชาการ

2.4.6.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล และการยกระดับข้อมูล

2.4.6.3 การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชน

2.4.7 การเรียนรู้ชีวิตและจิตสำนึก เพื่อแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง มีหลักอยู่ 3 ประการ คือ

2.4.7.1 ต้องเรียนรู้สภาพชีวิตที่เป็นจริงของตัวเอง

2.4.7.2 เน้นวิธีการแก้ปัญหาด้วยทัศนคติที่ว่าทุกปัญหามีทางแก้

2.4.7.3 การมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์เพื่อที่จะได้คิดเป็น

2.4.8 การใช้สื่อเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ โดยบทบาทของสื่อจะต้องเป็นฝ่ายกระตุ้นจิตสำนึกให้ประชาชนมีความคิด และมีความสามารถตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ และสื่อจะต้องปราศจากการครอบงำจากภายนอก สื่อนอกจากจะอยู่ในรูปของเทคโนโลยีที่ทันสมัยในปัจจุบัน เช่น โทรทัศน์ วิทยุ สไลด์ และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แล้ว ยังมีสื่อพื้นบ้านซึ่งจะเป็นภาษาถิ่นและสามารถสื่อสารให้เข้าใจได้ง่ายในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เพลงพื้นบ้าน การละเล่น กีฬา ประเพณี และพิธีกรรม

2.4.9 การฝึกทักษะอาชีพ ในโรงเรียนฝึกอาชีพ นอกจากจะสอนในเรื่องการพัฒนาอาชีพแล้วยังเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาการคิด โดยการคิดนั้นเป็นไปในทางการแก้ปัญหา ซึ่งทุกคนสามารถช่วยกันคิด ช่วยกันแก้ปัญหา โดยมีความรู้สึกร่วมกัน เชื่อใจกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

2.4.10 เทคนิค A - I - C เป็นเทคนิคระดมความคิดในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน เทคนิคนี้ให้ความสำคัญกับการระดมความคิด และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เป็นกระบวนการที่นำทุกคนเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากคนนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในชุมชน ร่วมกันวางแผนและทำเพื่อผลแห่งการพัฒนาชุมชนของตน

2.4.11 เทคนิคการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองด้วย “ระบบคู่สัญญา” เป็นเทคนิคที่ใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองโดยใช้วิธีการให้ผู้แก้ปัญหา คิดเป็น วางแผนในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระเบียบและชัดเจนขึ้น มีการดำเนินการควบคุมการแก้ปัญหามาตรการของตนเองภายใต้การรับรู้ของคู่สัญญา ซึ่งทำหน้าที่รับรู้และส่งเสริมพฤติกรรมแก้ปัญหามาตรการของผู้ปฏิบัติ ขั้นตอนหลัก ๆ ได้แก่

2.4.11.1 การหาคู่สัญญา

2.4.11.2 การตั้งปณิธานและขอคำแนะนำจากคู่สัญญา

2.4.11.3 การวางแผนในการแก้ปัญหา

2.4.11.4 ทำสัญญากับคู่สัญญา

2.4.11.5 ลงมือปฏิบัติตามแผนและบันทึกผลส่งคู่สัญญา

2.4.11.6 ประเมินผลการปฏิบัติ และปรับปรุงแผนการปฏิบัติ

2.4.12 กระบวนการทำความเข้าใจความกระจ่างค่านิยม (Value clarification) จะช่วยให้บุคคลเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะตัดสินใจตั้งเป้าหมาย และวางแผนในชีวิต ตลอดจนพัฒนาความคิดเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความหมาย ทำให้มีการสร้างค่านิยมของตนเอง ภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดไว้ ตลอดจนส่งเสริมที่จะนำค่านิยมอื่น ๆ ของบุคคลอื่นมาเป็นแหล่งข้อมูลดิบสำหรับตนเอง

และสิ่งที่คาดหวังจากกระบวนการนี้ คือ การเอื้ออำนวยที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำของเราเข้าด้วยกัน ซึ่งมี 4 ขั้นตอนหลัก ๆ คือ

- 2.4.12.1 ขั้นทำความเข้าใจ
- 2.4.12.2 ขั้นแสดงความสัมพันธ์
- 2.4.12.3 ขั้นกำหนดคุณค่า
- 2.4.12.4 ขั้นแสดงออก

จากความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 176 - 177) สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ได้ 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

ก. ด้านการเรียนรู้ การเรียนรู้ควรมีลักษณะเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยมีการ

- (1) การเรียนรู้เพื่อทำ
- (2) การเรียนรู้เพื่อเป็น
- (3) การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน

ข. ด้านการปฏิบัติ เมื่อมีการเรียนรู้แล้วเกิดความรู้แก่ผู้เรียน โดยนำความรู้มาสืบทอดปฏิบัติ ผ่านช่องทางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมตัวบุคคล วัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต มีการเรียนรู้และการปฏิบัติเป็นเนื้อเดียวกัน และมีกระบวนการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นที่มีมุมมองที่แตกต่างกันออกไป

ค. การนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างถาวรในเรื่องของความรู้ ทักษะ และทักษะ

ถึงแม้ว่าเทคนิค วิธีการและกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้จะมีหลายวิธีการก็ตาม แต่เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแต่ละชุมชนมีความสมบูรณ์แบบ จึงควรมีการเลือกใช้เทคนิค วิธีการและกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับเงื่อนไขและสภาพของชุมชนนั้น ๆ ดังนั้น เทคนิค วิธีการและกระบวนการพัฒนาและเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว จึงมีความจำเป็นต้องกำหนดเครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

2.5 เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

ดังได้กล่าวแล้วว่า เทคนิคและรูปแบบในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถ

ใช้ในการวิเคราะห์ผลการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในเบื้องต้น โดยสีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2541 : 251 - 252) ได้กำหนดเครื่องมือที่วัดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน โดยแยกได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

2.5.1 การศึกษาดูงาน เป็นกิจกรรมที่ช่วยยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของคนได้เป็นอย่างดี การวัดในเชิงปริมาณ และคุณภาพของการศึกษาดูงานจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในที่นี้อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

2.5.1.1 จำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน

2.5.1.2 คุณภาพการศึกษาดูงาน เช่น ประเด็นการดูงานมีความชัดเจนหรือไม่ ตรงกับความต้องการของสมาชิกหรือไม่

2.5.1.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

2.5.1.4 การปรับเปลี่ยนทัศนคติ และพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมดูงานหลังจากได้ไปดูงานแล้ว

2.5.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้อาจจัดได้ในหลายลักษณะเป็นเวทีเพื่อสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและข้อมูลใหม่ เวทีเพื่อเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นต้น ตัวชี้วัดที่สำคัญเกี่ยวกับเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้แก่

2.5.2.1 จำนวนครั้งของการจัดเวที

2.5.2.2 ประเภทของเวทีที่จัด

2.5.2.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

2.5.2.4 คุณภาพของกระบวนการวิเคราะห์ โดยดูจากกิจกรรม เช่น มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ มีการเชื่อมโยงปัญหากับสาเหตุหรือไม่ มีการตั้งเป้าหมายในการแก้ปัญหาหรือไม่ อย่างไร มีการเชื่อมโยงภูมิปัญญา ระบบคุณค่ามาใช้ในการหาทางเลือกการแก้ปัญหาหรือไม่

2.5.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่ การขยายตัวในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

2.5.3.1 จำนวนสมาชิกและอัตราการเพิ่ม ณ ระยะเวลาหนึ่ง ๆ

2.5.3.2 จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง

2.5.3.3 ประเภทของงานและกิจกรรม มีความหลากหลายมากขึ้น

2.5.3.4 การได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก เช่น ในรูปของการสนับสนุนด้านเงินทุน ทรัพยากร การมีผู้เยี่ยมชมศึกษาดูงานในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนนั้น ชุมชนต้องมีบทบาทสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เสริมสร้าง และขยายเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว เนื่องจากเป็นกระบวนการของชุมชน ชุมชนจึงต้องมีบทบาทในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของตนเองอย่างแท้จริง

2.6 ชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

2.6.1 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนา คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่แยกการเรียนรู้ออกจากชีวิตจริง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง มีการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกได้รับการพัฒนาไปสู่การเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข เหตุผลที่สนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 188- 189) ได้แก่

2.6.1.1 ความรู้และความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ถูกค้นพบใหม่เสมอ ๆ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทุกคนต้องเรียนรู้วิธีที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

2.6.1.2 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำกิจกรรมกลุ่ม ได้ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารจัดการ การเป็นผู้นำ - ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง

2.6.1.3 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขต่อชุมชน

2.6.1.4 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

2.6.2 บทบาทของชุมชนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การที่ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต เพราะการจัดการศึกษาของชุมชนมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ เหมือนการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่เป็น

การศึกษาที่มีรากฐานมาจากชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 23) นอกจากนี้ การจัดการศึกษาของชุมชนยังมีลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่ง คือการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ว่างอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียบง่าย เป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน ทำให้สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง เร็วและกว้าง และเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิด ศิลธรรมและจริยธรรม หรือเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้รู้ ผู้นำและชุมชนที่เรียกว่าการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ เหมือนอย่างการศึกษาในระบบโรงเรียน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 25)

2.6.3 บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนาระบวนการเรียนรู้ นอกจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้แล้ว บทบาทที่ชุมชนต้องทำควบคู่กันไปคือการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เข้มแข็งและยั่งยืน อย่างไรก็ตาม บทบาทในการสร้าง สนับสนุน และพัฒนาการเรียนรู้มีลักษณะเป็นกระบวนการ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนาระบวนการเรียนรู้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 25) พอจะสรุปได้ดังนี้

2.6.3.1 การสร้างและพัฒนาองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน โดยทั่วไปกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ความสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนนี้อาจสะดุดหยุดลงได้ตลอดเวลา ซึ่งส่งผลให้การเรียนรู้ไม่ยั่งยืน ฉะนั้นองค์กรชุมชนจึงต้องเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน การจัดการร่วมกันนี้คือจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน

2.6.3.2 การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นอีกบทบาทหนึ่งของชุมชนในการที่จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคง ซึ่งชุมชนโดยทั่วไปมักเริ่มต้นจากการสนับสนุนในองค์กรชาวบ้านที่เกิดขึ้นแล้วในชุมชนได้มีโอกาสนำทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านและองค์กรอื่น ๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเหล่านี้บนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและการจัดการร่วมกัน

2.6.3.3 การสร้างและพัฒนาสถานการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรักษายาองค์กรชาวบ้านตลอดจนกระบวนการและเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และสืบทอดไปสู่ลูกหลาน

คนรุ่นหลัง พยายามพัฒนาองค์กรและเครือข่ายให้มีความมั่นคงและเข้มแข็ง ชักนำชาวบ้าน เด็ก และเยาวชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ที่มีอยู่ ออกไปอย่างกว้างขวาง

การเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการ ทรัพยากรร่วมกัน และเป็นเงื่อนไขสำคัญในกระบวนการสำคัญในการฟื้นฟู พัฒนาและประยุกต์ ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 28)

กิจกรรมการทองเที่ยวเชิงนิเวศเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยในการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากร การฟื้นฟู พัฒนาและประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน เนื่องจากการทองเที่ยวเชิงนิเวศเป็น กิจกรรมการทองเที่ยวที่เกิดจากการบริหารจัดการ โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และมีส่วน ช่วยในการกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชนด้วยการสร้างงานและการกระจายรายได้ ขณะเดียวกันก็ช่วย ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมของชุมชน ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตน และเป็นการ ทองเที่ยวที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น หากชุมชนมีการ พัฒนากระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการทองเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน โดยอยู่บนพื้นฐานของชุมชน แล้ว ชุมชนก็จะสามารถบริหารจัดการการทองเที่ยวเชิงนิเวศให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเนื้อหากลับกับการทองเที่ยวเชิงนิเวศและ การจัดการทองเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนจะได้กล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

3. การทองเที่ยวเชิงนิเวศ

ดังได้กล่าวในข้างต้นแล้วว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนในการจัดการ ทองเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนพัฒนาการเรียนรู้และขยายเครือข่าย การเรียนรู้ ทั้งด้านการพัฒนาการทองเที่ยว การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ การอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ในหัวข้อการทองเที่ยวเชิงนิเวศ จะได้ กล่าวถึง ความหมาย หลักการ องค์ประกอบ ผลกระทบของการทองเที่ยวเชิงนิเวศ และนโยบาย การพัฒนาการทองเที่ยวเชิงนิเวศของรัฐตามลำดับ เพื่อที่จะใช้เป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการ เรียนรู้ในการจัดการทองเที่ยวเชิงนิเวศแก่ชุมชนต่อไป

3.1 ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบที่ยั่งยืนของการท่องเที่ยวแบบใช้ธรรมชาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งจุดมุ่งหมายเบื้องต้นเน้นที่ประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ และมีการจัดการอย่างมีจริยธรรมเพื่อให้เกิดผลกระทบต่ำ ลดการบริโภค และเน้นความร่วมมือของคนในท้องถิ่น (Fennell, 1999 : 43) โดยมุ่งเน้นธรรมชาติเป็นแรงจูงใจเบื้องต้นสำหรับการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมให้เกิดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติ กิจกรรมของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเน้นที่การอนุรักษ์พื้นที่เป้าหมายหรือชุมชนท้องถิ่น โดยการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อจำกัดทางทรัพยากร (Wearing and Neil, 1999 : 6) และจุดดึงดูดความสนใจของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Blamey, 1997 : 109 – 130, quoted in Weaver and Lawton, 2002 : 1) รวมทั้งวัฒนธรรมของคนพื้นเมือง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการอนุรักษ์และสนับสนุนการสร้างรายได้ให้กับคนท้องถิ่น (Ziffer, 1989 : 6, quoted in Fennell, 1999 : 38 – 39)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเน้นการสร้างระบบการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ ให้การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ โดยให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง อาจเรียกได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวเพื่อสิ่งแวดล้อมศึกษา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้สร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกของชุมชนในฐานะกระบวนการทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องของชาวบ้านโดยเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรของชุมชน (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 40)

การท่องเที่ยวดังกล่าวมีลักษณะเด่น 3 ประการ (Blamey, 1997 : 109 – 130, quoted in Faulkner, Moscardo and Laws, 2001 : 38 - 39) คือ (1) มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แรงดึงดูดใจเบื้องต้นของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการมุ่งเน้นที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติหรือมีส่วนประกอบของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยมีการท่องเที่ยวแบบธรรมชาติเป็นพื้นฐานและมียอดประกอบทางสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ซึ่งอาจเป็นจุดดึงดูดใจอันดับรองลงมา (2) เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งให้การศึกษาและสร้างความพึงพอใจที่สามารถรักษาไว้ให้ต่อเนื่องและเกิดความยึดมั่นผูกพัน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับชนิดของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย (3) เอื้อให้เกิดความยั่งยืน มีการให้คำจำกัดความว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสามารถทำให้เกิดความยั่งยืนได้ โดยจะต้องมุ่งเน้นที่ความยั่งยืน และมีกิจกรรมที่มุ่งสู่ความยั่งยืนด้วย

วอลเลซ และ เพียซ (Wallace and Pierce, 1996 : 843 – 873, quoted in Fennell, 1999 : 39 – 40) แนะนำว่าการท่องเที่ยวที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็นไปตามหลักการดังต่อไปนี้

1. ทำให้เกิดรูปแบบที่ลดผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมและต่อคนในท้องถิ่น
2. เป็นการเพิ่มความตระหนักและความเข้าใจระบบธรรมชาติ และระบบวัฒนธรรมของพื้นที่และองค์ประกอบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. สนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และการจัดการเพื่อป้องกันพื้นที่ทางธรรมชาติอย่างถูกกฎหมาย
4. สร้างเสริมการร่วมมือระหว่างชาวของคนในท้องถิ่นในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับประเภทและปริมาณของการท่องเที่ยว
5. สร้างผลกำไรและรายได้เสริมแก่คนท้องถิ่น โดยมีได้มุ่งเพื่อทดแทนอาชีพดั้งเดิมของคนเขา
6. เปิดโอกาสให้คนท้องถิ่นและลูกจ้างของธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติได้ใช้ประโยชน์ เยี่ยมชมพื้นที่และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในพื้นที่

นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังต้องเพิ่มรายได้ให้ท้องถิ่น รวมทั้งสร้างสาธารณูปโภคทางสังคมและการอนุรักษ์ชีวลักษณ์ด้วย (Wearing and Neil, 1999 : 75) โดยจะต้องมีเงื่อนไขดังนี้

1. เพิ่มรายได้ให้กับธุรกิจขนาดย่อม และบริการอื่น ๆ ของชุมชน เช่น การแพทย์ ธนาคาร ธุรกิจรถเช่า อุตสาหกรรมที่ดิน ร้านขายของที่ระลึก เป็นต้น
2. เพิ่มความต้องการผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น จึงเป็นการส่งเสริมให้กิจกรรมวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นยังยืนต่อไป
3. มีการจ้างแรงงานและผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น เช่น ผู้นำเที่ยว พนักงานร้านอาหาร
4. เกิดแหล่งทุนในการปกป้อง ส่งเสริม และรักษาความน่าสนใจทางธรรมชาติและสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น
5. เพิ่มความตระหนักของชุมชนในเรื่องคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อต้องตั้งอยู่บนแนวคิดที่เน้นความสำคัญของการผสมผสานจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม เข้ากับการปรับตัวของชุมชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับมิติของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ

การพัฒนาอย่างยั่งยืน (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 38) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ควรมีสูตรสำเร็จรูปแบบที่ตายตัวหรือเป็นนโยบายที่มีแนวเดียวและใช้กับทุกแห่ง ในทางตรงกันข้าม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรเป็นส่วนหนึ่งของทางเลือกใหม่ของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในหลายมิติ เช่น เศรษฐกิจของชุมชน การจัดการทรัพยากรของชุมชน ทางเลือกในการประกอบอาชีพรวมทั้งการสร้างเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริงในชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้จะต้องเข้าใจบริบทของการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ โดยเชื่อมโยงกับเงื่อนไขภายนอกในระดับภูมิภาค และระดับมหภาค เพื่อให้เชื่อมโยงปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก ซึ่งอาจเอื้อให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 41) ทั้งนี้จะได้กล่าวถึงรายละเอียดเนื้อหาเรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในลำดับต่อไป

3.2 หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรมีหลักการสำคัญ (ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม, 2542 : 5) ดังนี้

3.2.1 เป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ทำให้สภาพแวดล้อมความเสื่อมโทรม

3.2.2 ก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวต่อทรัพยากร ชุมชนในท้องถิ่นและอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวเอง โดยรายได้ส่วนหนึ่งควรย้อนกลับไปสู่การอนุรักษ์

3.2.3 จัดประสบการณ์ให้การศึกษาด้านวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม สภาพสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว โดยควรสนับสนุนให้นักท่องเที่ยวมีความรับผิดชอบทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรมและพฤติกรรมของตนเองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว

3.2.4 ในการสร้างหรือจัดการใด ๆ ควรยอมรับข้อจำกัดที่ดำรงอยู่ของสภาพแหล่งท่องเที่ยว หากต้องมีการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลง ควรเป็นไปเพื่อพัฒนาทัศนียภาพของท้องถิ่น การลงทุนทางด้านการท่องเที่ยวควรมุ่งเพื่อสนับสนุนเศรษฐกิจและกิจกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น

3.2.5 ควรให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งการวางแผนตัดสินใจ ดำเนินการ และการควบคุม มิใช่ปล่อยให้พวกเขาเป็นเพียงเป้าหมายของการท่องเที่ยว และยอมให้บุคคลภายนอกมาคิดและตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว เพราะทิศทางจะไม่น่าเป็นไปตามความต้องการของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

3.2.6 ควรมีการจัดทำภารกิจที่ถูกต้อง เหมาะสม มีมัครุเทศก์ที่มีความรู้เรื่องระบบนิเวศ และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวอย่างแท้จริง

3.2.7 มีการจัดการและควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยว ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมและไม่เกินขีดความสามารถที่ชุมชนในท้องถิ่นและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวจะรองรับได้

3.3 องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544 : 15-16) มีองค์ประกอบดังนี้

3.3.1 องค์ประกอบด้านพื้นที่ เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรรมชาติ มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ทั้งนี้รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ของแหล่งนั้น ๆ ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานจากธรรมชาติเป็นสำคัญ หรืออาจเรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับระบบนิเวศ

3.3.2 องค์ประกอบด้านการจัดการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบ ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม มีการป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน

3.3.3 องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ และความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่นและผู้ที่เกี่ยวข้อง ถือเป็น การท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา

3.3.4 องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการ เพื่อสร้างผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น ซึ่งหมายรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิตและการได้รับผลตอบแทน เพื่อนำกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้วท้องถิ่นต้องมีส่วนในการควบคุมและการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้เริ่มต้นจากประชาชนในระดับรากหญ้าจนถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอาจรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงถือเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

3.4 ผลกระทบจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

คูริรัตน์ หน่อแก้ว (ม.ป.ป. : 8) และลลิตา โกชนพันธ์ (2539 : 41 – 42) ได้วิเคราะห์ถึงผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

3.4.1 ผลกระทบด้านบวก

3.4.1.1 ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และทักษะในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการธุรกิจนำเที่ยวในชุมชนทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม

3.4.1.2 มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพใหม่ ๆ หรือเกิดกิจการด้านบริการท่องเที่ยวต่าง ๆ ทำให้เกิดการจ้างงานมากขึ้น เป็นการเพิ่มรายได้ของประชากรในท้องถิ่น เกิดการกระจายรายได้ในชุมชน และสามารถจัดสรรเป็นกองทุนเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป

3.4.1.3 ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวในชุมชน เกิดความรัก ห่วงแหน และร่วมกันทำนุบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยวในให้คงสภาพ และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเชิงเศรษฐศาสตร์รวมทั้งมีความยั่งยืน

3.4.1.4 ส่งผลให้ชุมชนมีความพร้อมและสามารถพึ่งตนเองได้ และยังส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชน

3.4.1.5 ลดปัญหาการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองของสมาชิกในชุมชน

3.4.2 ผลกระทบด้านลบ

3.4.2.1 ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านสภาพแวดล้อม ทัศนียภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างอาคารและสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะทำลายธรรมชาติดั้งเดิมของพื้นที่ การจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ ในแหล่งท่องเที่ยวขัดต่อสภาพธรรมชาติ ไม่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมเป็นการทำลายสภาพภูมิศาสตร์ทางธรรมชาติและความสมดุลทางระบบนิเวศ อีกทั้งยังเป็นการทำลายความงามและเสน่ห์ของแหล่งท่องเที่ยวดั้งเดิมไป

3.4.2.2 ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนสูญหายไป

3.4.2.3 การท่องเที่ยวเป็นตัวเร่งให้เกิดปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ ให้เร็วขึ้น และอาจทำให้ศิลปวัฒนธรรมด้อยค่าลง หรือบางอย่างสูญหายไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของทั้งเจ้าของวัฒนธรรมและจากนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างถิ่น

3.4.2.4 ผลกระทบต่อขีดความสามารถในการรองรับของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงเนื่องจากมีธุรกิจโรงแรม บ้านพัก หรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เกิดขึ้นใกล้กับแหล่งธรรมชาติ

3.4.2.5 เป็นแหล่งรายได้ที่ไม่มั่นคงจากความผันแปรของฤดูกาลและนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคม

3.5 แลงการณควิเบกว่าด้วยการทองเทียวเชิงนิเวศ

จากการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการทองเทียวเชิงนิเวศ ณ เมืองควิเบก ระหว่างวันที่ 19 – 22 พฤษภาคม 2545 ได้มีการเสนอข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สมาคมต่าง ๆ สถาบันวิจัย สถาบันทางวิชาการ องค์กรระหว่างรัฐบาล สถาบันการเงินระหว่างประเทศ หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา และชุมชนท้องถิ่นเป็นหมวดต่าง ๆ ได้แก่ ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล องค์กรเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถานศึกษาและสถาบันวิจัย องค์กรระหว่างประเทศ สถาบันการเงินระหว่างประเทศ และชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่น (UNEP and WTO, 2002) ซึ่งในที่นี้จะได้เสนอข้อเสนอแนะสำหรับรัฐและชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่น เพื่อใช้ประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.5.1 ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล มีดังนี้

3.5.1.1 จัดทำนโยบายการทองเทียวเชิงนิเวศระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์โดยรวมของการพัฒนาที่ยั่งยืน

3.5.1.2 นโยบายดังกล่าวต้องปกป้องและคุ้มครองธรรมชาติ วัฒนธรรมพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมและทรัพยากรเชิงพันธุศาสตร์

3.5.1.3 จัดให้มีการมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสมและมีการประสานงานตามความจำเป็นกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม

3.5.1.4 มีการติดตามผลและกำกับดูแลในระดับที่จำเป็นและเหมาะสม รวมทั้งมีตัวชี้วัดความยั่งยืนซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ตลอดจนมีการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและเผยแพร่การติดตามผลสู่สาธารณชน

3.5.1.5 พัฒนาความสามารถในการรองรับได้ของท้องถิ่น โดยให้สอดคล้องกับเครื่องมือในการจัดการ เช่น การแบ่งเขตพื้นที่ การมีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้ที่ดิน ในเขตที่มีการทองเทียวเชิงนิเวศ

3.5.1.6 นำข้อเสนอแนะที่ได้รับในระดับระหว่างประเทศมาปรับใช้กับการพัฒนาการทองเทียวเชิงนิเวศอย่างเหมาะสม รวมทั้งสร้างให้เกิดธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อมในการจัดการทองเทียวเชิงนิเวศ

3.5.1.7 ให้การสนับสนุนด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ด้านการเงิน และด้านเทคนิค แก่ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อบรรลุผลสู่ความยั่งยืน

3.5.1.8 กำหนดนโยบาย แผนการจัดการและโปรแกรมการสื่อความหมายที่เหมาะสม แก่นักท่องเที่ยว

3.5.1.9 จัดให้มีแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ในแผน และยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ

3.5.1.10 พัฒนาเครือข่ายความร่วมมือและการตลาดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ

3.5.1.11 จัดหาสิ่งจูงใจให้ผู้ประกอบการท่องเที่ยวมีการดำเนินการตามหลักการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีการดำเนินการที่รับผิดชอบต่อวัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

3.5.1.12 กำหนดมาตรฐานด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมขั้นพื้นฐาน ในการพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3.5.1.13 สนับสนุนการทำวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน รวมทั้งการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3.5.1.14 สนับสนุนหลักการพัฒนาในระดับนานาชาติ ที่มีแนวทางมุ่งสู่การส่งเสริม จริยธรรมสำหรับการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน เพื่อให้เกิดความตระหนักต่อเรื่องการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยว ที่ยั่งยืนทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ

3.5.1.15 จัดให้มีการจัดการสถานที่สาธารณะในการอนุรักษ์พื้นที่ รวมทั้งสร้าง ความตระหนักเรื่องเครือข่ายทางสังคมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3.5.1.16 สนับสนุนการพัฒนาการศึกษาแก่เด็กและวัยรุ่นเพื่อสร้างความตระหนัก ต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ และให้เกิดการใช้อย่างยั่งยืน รวมทั้งสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ของ วัฒนธรรมท้องถิ่นกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3.5.1.17 สนับสนุนการร่วมมือระหว่างผู้จัดการทัวร์จากองค์กรต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมาย ร่วมกันในการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว

3.5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนและองค์กรท้องถิ่น มีดังนี้

3.5.2.1 ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิสัยทัศน์การพัฒนาชุมชน ควรจัดให้การท่องเที่ยว เชิงนิเวศเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชนจากการพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านร่างกาย การเงิน และทุนทางสังคม

3.5.2.2 เสริมสร้างความเข้มแข็งและกระตุ้นให้ชุมชนสามารถรักษาประเพณีท้องถิ่นจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ผลผลิตทางการเกษตร และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ซึ่งมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอันนำไปสู่ความยั่งยืน

3.6 นโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของรัฐ

จากแนวคิดและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งให้ความสำคัญกับองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน คือ องค์ประกอบด้านพื้นที่ การจัดการ กิจกรรมและกระบวนการ รวมทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น รัฐบาลจึงได้พิจารณากำหนดนโยบายหลักด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ 10 ประการ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กองอนุรักษ์, 2545 : 13 – 15) คือ

3.6.1 การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องมีการควบคุมดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด หลีกเลี่ยงหรือลดเว้นการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่อ่อนไหว ง่ายต่อการถูกกระทบและฟื้นตัวได้ยาก

3.6.2 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องคำนึงถึงศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ มีการจัดการที่เหมาะสม และการปรับให้เกิดความสมดุลกับรูปแบบและกิจกรรมเดิมที่มีอยู่ พึงหลีกเลี่ยงความขัดแย้งอย่างรุนแรงต่อการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ หากเน้นในการแปรประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยรวม

3.6.3 การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องคำนึงถึงการพัฒนาด้านการให้การศึกษา การสร้างจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาระบบนิเวศ มากกว่าการมุ่งเน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ และการมีรายได้เพียงอย่างเดียว

3.6.4 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน และองค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร การบริการ การแลกเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรม ชุมชนในกระบวนการท่องเที่ยว รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา หรือการให้ประชาชนมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการร่วมในทุกระดับ

3.6.5 การให้ความสำคัญต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่าเป็นความจำเป็นอันดับต้นในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ทั้งนี้ให้องค์กรต่าง ๆ กำหนดบทบาทที่ชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีการจัดสรรงบประมาณ บุคลากร และกำหนดวิธีการจัดการที่เหมาะสม

3.6.6 ให้ความสำคัญในการนำแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเข้าสู่แผนการพัฒนาระดับต่าง ๆ ได้แก่ แผนพัฒนาท้องถิ่น แผนพัฒนาจังหวัด และแผนพัฒนาภาค พร้อมทั้งให้มีการจัดสรรและกระจายงบประมาณอย่างทั่วถึงและเพียงพอ

3.6.7 การสนับสนุนการศึกษาวิจัยและประเมินผลการพัฒนาอย่างรอบด้าน เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการการแก้ไขปัญหาและการปรับปรุงแผนอย่างเป็นขั้นตอน

3.6.8 การใช้กฎหมายในการควบคุม ดูแล รักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวอย่างเคร่งครัด โดยเน้นการแนะนำ ดักเตือน และสร้างวินัยการท่องเที่ยวควบคู่ไปด้วย

3.6.9 การจัดทำแนวทางปฏิบัติหรือคู่มือการจัดการ (Code of conduct) แก่ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นไปอย่างถูกต้อง

3.6.10 การจัดให้มีเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทั้งในแนวตั้งและแนวนอนโดยให้มีการประสานงานด้านข้อมูลข่าวสารและการจัดการนโยบายด้านต่าง ๆ ร่วมกันในทุกระดับในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการและเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

4. การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

สำหรับรายละเอียดที่จะกล่าวในหัวข้อนี้ จะว่าด้วยความหมายและองค์ประกอบเป้าหมาย หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน แรงจูงใจที่ทำให้ชุมชนเข้ามาจัดการเรื่องการท่องเที่ยว ขั้นตอนในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย และแนวทางการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวตามลำดับ เพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน และสามารถนำไปใช้ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนต่อไป

4.1 ความหมายและองค์ประกอบของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้จัดการ ซึ่งจะเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ธุรกิจ และการพัฒนาชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์พื้นที่ทางธรรมชาติ และโอกาสในการทำงานทางการท่องเที่ยวในพื้นที่ทางธรรมชาติ (Sproule, 2001 : 3) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดูแลรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชน และเพื่อผลกำไรของชุมชนท้องถิ่น (Mann, 2000 : 1) เพื่อให้มีรายได้มาจากการท่องเที่ยวและนำรายได้นั้นมายกระดับชีวิตความเป็นอยู่ (Sproule, 2001 : 3) ในการสร้างผลกำไรให้กับชุมชนท้องถิ่น และ

เพื่อสร้างความยั่งยืนทางสังคม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องของสิ่งแวดล้อม ความเข้าใจ ความพึงพอใจและการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน (Zeppel, 1997 : 1)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของความสัมพันธ์ระหว่างคน ในท้องถิ่นกับธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันซึ่งไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้ (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 39) เป็นการเพิ่มความตระหนักของคนท้องถิ่นในการปกป้องความเป็น ธรรมชาติและการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการไม่ล่วงละเมิดวิถีชีวิตท้องถิ่น (Wearing and Neil, 1999 : 85) ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการพัฒนาการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงการจัดการ โดยการมีส่วนร่วมจะต้องเกิดจากความเข้าใจ ของชุมชน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีการจัดการโดยคนในพื้นที่ มีการตลาดที่เหมาะสม มีการ จัดตั้งกฎระเบียบ และมีกระบวนการในการจัดการเงินทุนเช่นเดียวกับการพัฒนาชุมชน (Ziffer, 1989 : 6, quoted in Fennell, 1999 : 38 – 39) รวมทั้งจะต้องมีการจัดการที่มีความเชื่อถือได้และ มีความโปร่งใส มีการชี้แจงทางด้านการเงินต่อชุมชน เปิดเผยค่าใช้จ่ายและแจกแจงข้อมูลเพื่อไม่ให้ เกิดความรู้สึกว่าขาดการจัดการหรือมีการทุจริต (Fennell, 1999 : 217) ตลอดจนมีการสร้างธุรกิจขึ้น ใหม่และจ้างงาน และเป็นการเพิ่มความตระหนักทางวัฒนธรรมหรือมีการเปิดโอกาสให้กับ สมาชิกทั้งหมดของชุมชน (Fennell, 1999 : 214) โดยฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนจะต้องร่วมมือกันอย่าง มีประสิทธิภาพ (Williams, 1992, quoted in Fennell, 1999 : 216) นักท่องเที่ยวและเจ้าของพื้นที่ จะมีประสบการณ์ร่วมกันในการหลีกเลี่ยงผลกระทบทางลบในด้านวัฒนธรรมอันเกิดจากการท่องเที่ยว ต่อชุมชนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในกิจกรรมการท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งจำเป็น ในการเอื้อให้ความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นยั่งยืน (Wearing and Neil, 1999 : 77)

ชุมชนท้องถิ่นควรเรียนรู้เกี่ยวกับผลกระทบ หน้าที่ และความเป็นไปได้ของการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเป็นฝ่ายกำหนดความหมายของคำว่า “การเป็นเจ้าของธุรกิจการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” เป็นฝ่ายพิจารณากลยุทธ์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ต้องห้าม รวมทั้งการ ร่วมลงทุนของชุมชนในการสร้างสาธารณูปโภคและบริการ ซึ่งเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และมีการรวบรวมทุนที่ได้จากนักท่องเที่ยวเพื่อสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่น (Wearing and Neil, 1999 : 135 – 136)

จากประสบการณ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคกลาง ธรรมณี เอ็มพันธ์และสุรเชษฐ์ เชนธุมาส (2545 : 47 – 49) พบว่า

4.1.1 ในกระบวนการวางแผนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการ นั้น จำเป็นต้องมีการสำรวจทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง มีการให้ความรู้

ความเข้าใจและได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนเสียก่อน นอกจากนี้ จำเป็นต้องมีกระบวนการที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอแนะแนวทางการจัดการ มีการดำเนินการเพื่อแสวงหาผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย และร่วมติดตามประเมินผล กลไกดังกล่าวเป็นการสร้างความเข้าใจในสิ่งที่ถูกต้องร่วมกันในชุมชน สร้างความผูกพันในชุมชน ลดความขัดแย้งและสร้างความตระหนักในการร่วมกันจัดการการท่องเที่ยวของชุมชน

4.1.2 ผู้นำที่เข้มแข็งและได้รับการยอมรับของสมาชิกในชุมชนเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

4.1.3 การจัดการท่องเที่ยวควรเป็นอาชีพเสริมไม่ใช่อาชีพหลัก เพื่อไม่ให้เกิดการเน้นผลตอบแทนมาก จนเกิดผลกระทบต่อธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น

4.1.4 การท่องเที่ยวของชุมชนจะยั่งยืนได้นั้นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน นักท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่นเอง

4.1.5 จำเป็นต้องใช้สื่อประชาสัมพันธ์เพื่อให้ได้กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เหมาะสมและมีคุณภาพ

4.1.6 จำเป็นต้องสร้างมาตรฐานการท่องเที่ยวเพื่อการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ดังนั้นต้องมีเกณฑ์หรือแนวทางในการกำหนดมาตรฐานการบริการและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งหน่วยงานวิชาการและหน่วยงานอื่น ๆ ต้องช่วยกันศึกษาและกำหนดแนวทางที่ยอมรับร่วมกันได้

4.1.7 มีการกำหนดกลไกการจัดการบริการต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว เช่น ห้ามมัคคุเทศก์ภายนอกเป็นผู้นำนักท่องเที่ยว เปิดโอกาสให้เฉพาะมัคคุเทศก์ของท้องถิ่น เป็นต้น

4.1.8 ความสามัคคีและความผูกพันกันในชุมชนเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของความสำเร็จในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวของชุมชน อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวอาจนำไปสู่ความขัดแย้งและการแตกแยกในชุมชนได้ หากไม่มีการสื่อสารกันในชุมชน และไม่ใส่ใจเรื่องของการท่องเที่ยวที่กระทบต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

4.1.9 การจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมต้องเริ่มต้นไปพร้อมกันหลาย ๆ ด้านและต้องมีระบบการจัดการที่ดี

4.1.10 ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องมีความจริงใจในการจัดการ โดยแต่ละฝ่ายต้องรู้จักตนเองอย่างถ่องแท้ว่าขณะนั้นกำลังทำอะไรอยู่ และมีเป้าหมายในการกระทำนั้นอย่างไร หากมีเป้าหมายในการดำเนินการที่ชัดเจนแล้ว การจัดการที่ดีจะตามมา หากยังไม่รู้จักตนเองแล้วการจัดการก็จะไม่ยั่งยืน เนื่องจากขาดความพอเพียง นอกจากนี้ทุกฝ่ายต้องมีการสื่อสารหรือให้ข้อมูลซึ่งกันและกัน

4.1.11 แนวทางในการจัดการท่องเที่ยวสำหรับผู้ประกอบการ/ชุมชน มีดังนี้

4.1.11.1 ต้องรู้ประวัติความเป็นมาของทรัพยากรทางธรรมชาติ (ทรัพยากรการท่องเที่ยว)/วัฒนธรรม

4.1.11.2 ต้องมีความสำนึก รู้ซึ่งถึงคุณค่า และประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการท่องเที่ยว

4.1.11.3 บุคลากรทุกระดับ และทุกวัย ในชุมชนควรมีส่วนร่วมในกระบวนการท่องเที่ยว เช่น ผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์/ภูมิปัญญาดั้งเดิมในชุมชน สามารถถ่ายทอดให้แก่คนวัยกลางคนและเยาวชนได้

4.1.11.4 ต้องมีการจัดการในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

4.1.11.5 มีความรู้เรื่องเทคนิคต่าง ๆ ที่จะจัดการเรื่องความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว

4.1.11.6 ผู้ประกอบการ/ชุมชนต้องรู้จักตนเอง และต้องรู้ว่าตนเองมีความเข้าใจด้านการท่องเที่ยวมากน้อยเพียงใด

4.1.11.7 ต้องมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนและทุกองค์ประกอบ เพื่อดำเนินการให้กระบวนการนั้น ทำให้เกิดมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวในทุก ๆ ด้าน

4.2 เป้าหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

การกำหนดเป้าหมายของการท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะมีเป้าหมายคล้าย ๆ กัน จะแตกต่างกันก็ตรงที่การให้ความสำคัญหลัก - รอง และสภาพของพื้นที่ จากข้อสรุปการประชุมเตรียมการประชุมระดับภาคว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองอนุรักษ์, 2545 : 83) สรุปได้ ดังนี้

4.2.1 เพื่อเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์

4.2.2 เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

4.2.3 เพื่อเป็นเครื่องมือในการรณรงค์สร้างความรู้และความเข้าใจแก่คนภายนอก เช่น เรื่องป่าชุมชน คนอยู่กับป่า การทำเกษตรปลอดสารพิษ สิทธิการเป็นพลเมืองไทยของชาวเขา เป็นต้น

4.2.4 เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีภายในชุมชน ให้คนได้มาพบปะพูดคุยกัน ทำงานร่วมกัน แก้ปัญหาาร่วมกัน

- 4.2.5 เพื่อการแลกเปลี่ยน – เรียนรู้ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวกับชาวบ้าน
- 4.2.6 เพื่อเป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้าน
- 4.2.7 เพื่อหารายได้เข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

4.3 หลักการของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

แมนน์ (Mann , 2000 : 1) ได้สรุปหลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนไว้ดังนี้

- 4.3.1 เป็นการดำเนินงานโดยความร่วมมือ และความยินยอมของคนในท้องถิ่น โดยคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ
- 4.3.2 มีความเท่าเทียมกันในการแบ่งปันผลกำไรที่จะคืนสู่ชุมชนท้องถิ่น
- 4.3.3 เป็นเรื่องของชุมชนส่วนรวมมากกว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคล
- 4.3.4 เป็นการดำเนินงานเพื่อความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม
- 4.3.5 เป็นการจัดการที่ให้ความเคารพวัฒนธรรม ประเพณี และโครงสร้างทางสังคมของชุมชน
- 4.3.6 มีกลไกในการจัดการผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากนักท่องเที่ยว
- 4.3.7 จัดให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด
- 4.3.8 มีการชี้แจงนักท่องเที่ยวก่อนออกเดินทางเพื่อให้มีการประพฤติตัวที่เหมาะสม
- 4.3.9 ไม่ควรให้คนในท้องถิ่นแสดงพิธีกรรมในโอกาสที่ไม่เหมาะสม
- 4.3.10 หากชุมชนไม่ต้องการให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน ชุมชนก็มีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการท่องเที่ยวในครั้งนั้นได้

4.4 แรงจูงใจที่ทำให้ชุมชนเข้ามาจัดการเรื่องการท่องเที่ยว

จากการศึกษาของแวงริงและเนล (Wearing and Neil, 1999 : 75) พบว่า เหตุผลส่วนใหญ่ที่ชุมชนต้องการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีดังนี้

- 4.4.1 ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของการเติบโตด้านการท่องเที่ยวและเห็นศักยภาพของการรวมตัวกันทางด้านท่องเที่ยว
- 4.4.2 มีความตระหนักถึงความน่าดึงดูดใจนักท่องเที่ยวของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น
- 4.4.3 มีอุดมคติในการอนุรักษ์และมีความต้องการให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน
- 4.4.4 ต้องการที่จะรับผิดชอบการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในท้องถิ่น

นอกจากนี้ จากผลสรุปการประชุมเตรียมการประชุมระดับภูมิภาคว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองอนุรักษ์, 2545 : 82 - 83) พบว่าเหตุผลที่ทำให้ชุมชนเข้ามาจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ชุมชนเป็นฝ่ายถูกกระทำจากการเป็นผู้ถูกท่องเที่ยว โดยที่ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมและได้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว

2. ชุมชนได้รับผลเสียหายจากการท่องเที่ยว เช่น สูญเสียที่ดิน สิ่งแวดล้อมเสื่อม วัฒนธรรมดั้งเดิมถูกทำลาย

3. นักท่องเที่ยวมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากบางครั้งมีบุคคลที่นำนักท่องเที่ยวเข้ามาในหมู่บ้านไม่รู้เรื่องราวที่แท้จริง ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง แทนที่จะเข้าใจชาวบ้านกลับรู้สึกดูถูกชาวบ้าน หรือคิดว่าชาวบ้านไม่มีวัฒนธรรม ป่าเถื่อน น่าสงสาร ค่อยพัฒนา เป็นต้น

4. กระแสการพัฒนาตามนโยบายรัฐที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว และมีงบประมาณเข้ามาสนับสนุน รวมทั้งถูกทำให้เชื่อว่าจะเป็นการดึงดูดเงินจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน

5. ชุมชนต้องการใช้การท่องเที่ยวเป็นเงื่อนไขในการอนุรักษ์ ป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การเดินป่า ก็เป็นวิธีการหนึ่งในการตรวจตราดูแลรักษาป่า ไม่ให้มีการตัดไม้ทำลายป่า หรือการออกไปเที่ยวทะเล หากปลากับชาวบ้านอาจพบเห็นการกระทำผิดกฎหมายของเรือประมงขนาดใหญ่ที่เข้ามาหาปลาในเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านสามารถสร้างแนวร่วมจากคนภายนอกให้เป็นปากเสียงของคนได้

6. ชุมชนต้องการใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

7. อยากให้คนภายนอกได้รับรู้และเข้าใจปัญหาของชุมชน

8. อยากเผยแพร่ของดีของชุมชนให้คนภายนอกได้รับทราบ

4.5 ขั้นตอนในการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

4.5.1 การสำรวจข้อมูลและแหล่งท่องเที่ยว ว่ามีทรัพยากรท่องเที่ยวอะไรบ้าง เป็นประเภทใด และมีสภาพเช่นไร ตลอดจนศึกษาความสามารถในการรองรับได้ (Carrying capacity) ของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวโดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ (พจนา สวนศรี, 2541 : 19) ดังนี้

4.5.1.1 เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพเรื่องการท่องเที่ยวเกี่ยวกับความงามทางธรรมชาติ วิถีชีวิต วัฒนธรรม

4.5.1.2 มีประเด็นทางสังคม หรือทางเลือกในการพัฒนาที่จะนำเสนอต่อสังคม

4.5.1.3 มีองค์กรชาวบ้าน

4.5.2 กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายในการจัดการ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลศักยภาพ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ผลกระทบจากการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ เพื่อกำหนดทิศทางการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เหมาะสมและสอดคล้อง กับสภาพพื้นที่ ตลอดจนความต้องการของสมาชิกในชุมชน นักท่องเที่ยว/ผู้มาศึกษาดูงาน องค์กรชุมชน ต่าง ๆ แล้วนำมากำหนดเป็นวิสัยทัศน์ เป้าหมายในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

4.5.3 การวางแผนการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เน้นการ วางแผนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภาพรวม โดยมีแนวทาง มาตรการ วิธีการ ตลอดจนงบประมาณและการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งกำหนด การกิจ แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ให้แก่สมาชิกในองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน รวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์อย่างชัดเจนและเป็นธรรม

4.5.4 การเตรียมความพร้อมของชุมชน ชุมชนควรมีการเตรียมความพร้อม ทางการท่องเที่ยวของชุมชน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2542 : 32-33) ดังนี้

4.5.4.1 การเตรียมความพร้อมทั่วไป โดยการเตรียมการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ การจัดทำแผนงาน โครงการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่น การจัดทำเส้นทางและแผนที่ ท่องเที่ยว การจัดอบรมการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์แก่คนในชุมชนท้องถิ่น และการกำหนดมาตรการ ในการรักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยว

4.5.4.2 การเตรียมความพร้อมด้านการจัดหานักท่องเที่ยว โดยการจัดทำสื่อโฆษณา ประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยว การขอความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นในการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ การเชิญสื่อมวลชนเข้าร่วมกิจกรรม การส่งข้อมูลการท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยว เป้าหมาย ธุรกิจนำเที่ยวและสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดตั้งศูนย์บริการ ข้อมูลทางการท่องเที่ยวในชุมชนท้องถิ่น

4.5.4.3 การเตรียมความพร้อมด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว โดยการพัฒนาบุคลากร ในการให้บริการท่องเที่ยว การอำนวยความสะดวก การไม่เอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ในรายการ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมให้สะดวก สบาย และปลอดภัย รวมทั้งทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่าจะมีความปลอดภัยสูง

4.5.4.4 การเตรียมความพร้อมด้านการต้อนรับนักท่องเที่ยว โดยการพัฒนาบุคลากรของชุมชนท้องถิ่นให้มีความรู้ ความสามารถในการต้อนรับนักท่องเที่ยว การพัฒนาบุคลากรให้มีทัศนคติเอื้ออาทรต่อการท่องเที่ยวและมีจิตใจพร้อมบริการนักท่องเที่ยว

4.5.5 การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยกำหนดแนวทางในการบริหารและจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ และเน้นที่โปรแกรมการสื่อความหมาย (Interpretation program) โดยมีขั้นตอนดังนี้

4.5.5.1 จัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว (Visitor center) เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้บริการข้อมูลและความรู้แก่นักท่องเที่ยว/ผู้มาศึกษาดูงานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในชุมชน โดยใช้สื่อต่างๆ ที่จำเป็นต่อการศึกษาเรียนรู้

4.5.5.2 จัดให้มีการให้การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจัดให้นักท่องเที่ยว/ผู้มาศึกษาดูงานได้เยี่ยมชม/ร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มต่างๆ ที่นำมาเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีผู้บรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นๆ

4.5.5.3 จัดให้มีการให้การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ (Ecosystem) โดยจัดกิจกรรมการเดินป่าศึกษาธรรมชาติ โดยมีนักสื่อความหมายเป็นผู้บรรยายให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว ขณะเดินป่า เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ และความประทับใจ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.5.6 การทดลองจัดกิจกรรม โดยให้มีการจัดนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในชุมชนอย่างน้อย 1 ครั้ง เพื่อให้ชุมชนปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

4.5.7 การสรุปและประเมินผล โดยการวิเคราะห์การปฏิบัติงานที่ผ่านมาว่าเกิดปัญหาอุปสรรคหรือไม่ การตอบสนองต่อวัตถุประสงค์เป็นอย่างไร รวมทั้งการประเมินผลจากนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับเส้นทางในการเดินทาง โปรแกรมการท่องเที่ยวและข้อเสนอแนะอื่น ๆ นอกจากนี้ได้มีการประชุมสรุปผลกับชาวบ้าน เพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการวางแผนการรองรับ โดยประเมินถึงขีดความสามารถในการรองรับ และช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อไป

4.6 รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย

สภาพของภูมิประเทศในประเทศไทยมีความหลากหลายทั้งภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล ในทางประวัติศาสตร์ก็มีความหลากหลายทั้งประวัติศาสตร์ศิลป์และประวัติศาสตร์สังคม ในเชิงวัฒนธรรมก็มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปทั้งในเรื่องชนเผ่า และความเป็นท้องถิ่นของชุมชนแต่ละแห่ง ประกอบกับคนไทยเป็นคนที่มีความใจโอบอ้อมอารี ยิ้มแย้มแจ่มใส ทำให้

การท่องเที่ยวโดยชุมชนมีความหลากหลายและมีเสน่ห์ที่แตกต่างจากการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติหรือแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีเพียงอย่างเดียว (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กองอนุรักษ์, 2545 : 83 – 84) ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวที่ดำเนินการโดยชุมชน มีดังนี้

4.6.1 การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่ชุมชนใช้ประโยชน์อยู่ ได้แก่

4.6.1.1 เดินป่า

4.6.1.2 ล่องแก่ง พายเรือ

4.6.1.3 ตั้งแคมป์กลางป่า

4.6.1.4 ชี่จักรยาน

4.6.1.5 คูนก คูดี้เสื่อ คูหึ่งห้อย

4.6.2 การศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้าน

4.6.2.1 ร่วมกิจกรรมทางการเกษตร เช่น ทำนา ทำไร่ เก็บผักหาปลา เก็บผลไม้

4.6.2.2 เรียนรู้เรื่องงานหัตถกรรม จักสาน ทอผ้า

4.6.2.3 เรียนรู้ภูมิปัญญา เช่น การนวดแผนไทย การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน

4.6.2.4 เรียนรู้การทำอาหาร การเล่นเครื่องดนตรี รำไทย การละเล่นของไทย

4.6.2.5 ร่วมกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีที่สำคัญของไทย เช่น สงกรานต์

บวชนาค เข้าพรรษา ลอยกระทง เป็นต้น

4.6.3 โบราณสถาน/พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

4.6.3.1 เชื่อมชมและร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ที่เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างประวัติศาสตร์ ศิลปะและประวัติศาสตร์สังคม

4.6.3.2 ชมการแสดงพื้นบ้าน ทั้งในรูปแบบของละคร การละเล่น และการฟ้อนรำ ที่ดำเนินการและจัดแสดงโดยคนท้องถิ่น

4.6.4 การพักแบบ Homestay และ Temple Stay

4.6.4.1 Homestay มี 2 ลักษณะ คือ พักร่วมบ้านกับชาวบ้าน หรือพักในหมู่บ้าน แต่แยกที่พักรอกจากครอบครัว เช่น พักที่กระท่อมกลางนา/ไร่ หรือในสวน

4.6.4.2 Temple stay คือการพักที่วัด ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้

4.7 ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

จากผลการประชุมเตรียมการประชุมระดับภูมิภาคว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองอนุรักษ์, 2545 : 85 – 86) พบว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน อาจส่งผลให้เกิดผลกระทบในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

4.7.1 ด้านสิ่งแวดล้อม

4.7.1.1 เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีการจัดการและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

4.7.1.2 เกิดการวางแผนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการเส้นทาง การพังทลายของดิน การรบกวนของสัตว์ป่า จำนวนนักท่องเที่ยวที่เหมาะสม การจัดการขยะ

4.7.1.3 นักท่องเที่ยวและชาวบ้านเป็นแนวร่วมในการดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติหลายพื้นที่ซึ่งมีการลักลอบทำลายสิ่งแวดล้อมของนายทุน เช่น การตัดป่า หรือการลักลอบจับปลาในเขตอนุรักษ์ ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐไม่สามารถสอดส่องดูแลได้ทั่วถึง การมีกิจกรรมการท่องเที่ยวทำกับนักท่องเที่ยวและชาวบ้านต่างก็เป็นหูเป็นตาในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.7.2 ด้านวัฒนธรรม

4.7.2.1 ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณี รู้จักคุณค่าในสิ่งที่ตนมีอยู่

4.7.2.2 เกิดการฟื้นฟูและสืบทอดทางวัฒนธรรมจากรุ่นอาวุโสสู่คนหนุ่มสาว

4.7.3 ด้านสังคม

4.7.3.1 การท่องเที่ยวเปิดโอกาสให้คนในชุมชนร่วมคิด ร่วมแลกเปลี่ยน เกิดการทำงานร่วมกัน

4.7.3.2 ชุมชนไม่โดดเดี่ยว ภาครัฐ/เอกชน เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน เกิดความร่วมมือกันในการแก้ปัญหา ลดช่องว่างระหว่างรัฐกับชุมชน

4.7.3.3 มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นให้กับชุมชน เช่น ถนน น้ำประปา โทรศัพท์

4.7.3.4 ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตและระบบคิดที่ดีขึ้น

4.7.3.5 การท่องเที่ยวทำให้ชุมชนได้เพื่อน ได้พันธมิตรเพิ่มขึ้น

4.7.3.6 ได้สร้างทางเลือกการท่องเที่ยวแบบใหม่ มีผลทำให้เกิดทัศนคติและพฤติกรรมท่องเที่ยวที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเคารพคนในท้องถิ่น

4.7.4 ด้านเศรษฐกิจ

4.7.4.1 ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น

4.7.4.2 ชุมชนมีกองทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน

4.7.4.3 มีความมั่นคงทางด้านอาหาร ลดต้นทุนในการซื้ออาหารจากภายนอก

มาปลูกผักและเลี้ยงสัตว์สำหรับทำอาหารให้นักท่องเที่ยว และชาวบ้านเองก็ได้บริโภคด้วย เป็นการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2545) ยังพบว่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ยังส่งผลกระทบต่อชุมชน ดังนี้

1. องค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อจัดการท่องเที่ยว โดยปราศจากการวิเคราะห์พื้นฐานของชุมชน อาจทำให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นกระจุกตัวอยู่ที่บุคคลบางคน หรือบางกลุ่ม โดยมีได้กระจายไปสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง อาจเป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยก การขาดความร่วมมือในกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนได้

2. การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมา ยังอยู่ภายใต้โครงสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเดิม และฐานคิดของการท่องเที่ยวแบบเดิม คือมุ่งที่การขายความงามของธรรมชาติ วัฒนธรรม การผจญภัยที่น่าตื่นเต้นในธรรมชาติ จึงไม่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงระหว่างชุมชนกับภายนอก รายได้หลักของชุมชนมีโอกาสที่จะถูกกดให้ต่ำลงเพื่อสร้างแรงจูงใจด้านราคาให้นักท่องเที่ยว ความมั่นคงด้านรายได้จึงมีน้อย

3. การขายวัฒนธรรมที่นักท่องเที่ยวสนใจ เช่น ประเพณี พิธีกรรมของชนเผ่า เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ความเข้มแข็งยั่งยืนของชุมชนได้ เนื่องจากรูปแบบทางวัฒนธรรมมีพื้นฐานอยู่บนทักษะ คำนิยาม หรือความจำเป็นทางสังคม และมีระบบนิเวศ เป็นตัวกำหนด มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ การเสนอวัฒนธรรมในเชิงรูปแบบ โดยที่ชุมชนเองไม่ได้รับการพัฒนาให้เข้าใจที่มาของฐานความคิด ภูมิหลัง ภูมิปัญญาอย่างถ่องแท้ ข่อมเป็นการลดทอนคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนให้เป็นเพียงการแสดงและรายได้ ไม่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้สมาชิกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นใหม่เกิดความรักและภูมิใจในท้องถิ่นและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เพื่อที่จะพัฒนาตนเองขึ้นมาจากฐานเดิมของตน ความอ่อนแอในประเด็นนี้จะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมบริโภคนิยมจากเมืองเข้ามาดึงบุคคลและรายได้ของชุมชนออกไปภายนอก

4.8 แนวทางการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยว

แนวคิดในการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีมุมมองอันหลากหลาย ทั้งในแนวคิดและแนวนอน อาจดำเนินการในรูปของศูนย์ประสานงานเครือข่าย มีกรรมการและมีสมาชิกและ/หรือดำเนินการในรูปเครือข่ายข้อมูลข่าวสารแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการไปเยี่ยมชมหรือการศึกษาดูงาน (ลินท์ สโรบล, 2545 : 43) ในขณะเดียวกัน ครรชนี เอ็มพันธ์ และสุรเชษฐ์ เชมฐมาส (2545 : 54) ได้กล่าวถึงแนวทางการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวไว้ว่า

4.8.1 การสร้างเครือข่ายควรเป็นความต้องการจากชุมชน ควรมีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชนกับชุมชน และการแลกเปลี่ยนควรทำเป็นลำดับขั้น ตั้งแต่การแลกเปลี่ยนด้านวิชาการ ประสพการณ์ด้านการท่องเที่ยว

4.8.2 ชุมชนควรพัฒนาเรื่องการเรียนรู้ เพื่อสร้างความพร้อมของชุมชนในการบริหารจัดการท่องเที่ยว

4.8.3 การให้ข้อมูลข่าวสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักงานจังหวัดเป็นหน่วยงานที่ต้องประสานงานทุกเรื่องของจังหวัด

4.8.4 ในจังหวัดจะมีคณะกรรมการร่วมระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (กรอ.) ด้านการท่องเที่ยวจะเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ซึ่งมีคณะกรรมการและอนุกรรมการด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ดังนั้น การสร้างเครือข่ายควรใช้องค์กรที่มีอยู่แล้วประสานความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่นได้เลย

ถ้าหากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีพื้นฐานที่การใช้ยารู้คุณค่าทั้งในด้านปรัชญาและการปฏิบัติ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็จะเอื้อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และในทางปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน อาจกำหนดเป็นรูปแบบของการพัฒนาการท่องเที่ยวหรือมิใช่การท่องเที่ยวก็ได้ (Fennell, 1999 : 280 – 281) ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีเป้าหมายที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการเคารพ และเพิ่มความตระหนักต่อวัฒนธรรมของผู้อื่น รวมทั้งส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของพื้นที่และนักท่องเที่ยว (Wearing and Neil, 1999 : 77) การให้การอบรมและการศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชุมชนท้องถิ่นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ถูกต้อง (Wearing and Neil, 1999 : 79)

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” มีงานวิจัยที่คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็นหัวข้อย่อย ได้ดังนี้

5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เป็นการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.1.1 งานวิจัยของสาทิศ สุขผ่องศรี (2543) ซึ่งได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและความเป็นไปของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยพิจารณาแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรม ความพร้อมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปแบบขององค์กรชุมชน โดยองค์กรชุมชนต่าง ๆ จะต้องมีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาค และประชาชนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการต่าง ๆ ที่จะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ นอกจากนี้ชุมชนยังต้องให้ความสำคัญกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในชุมชน ทั้งผลกระทบทางบวก และผลกระทบทางลบอันอาจเกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย

5.1.2 งานวิจัยของยศ สันตสมบัติ (2544) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า ปัญหาเบื้องต้นของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ ประเด็นเกี่ยวกับอำนาจของคนท้องถิ่น ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน การเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการท่องเที่ยวและการกระจายรายได้และผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันของผู้ประกอบการ และพบว่า การเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ (1) การเตรียมความพร้อมขององค์กรชุมชน (2) การจัดทำแผนงานและโปรแกรมการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน (3) การเตรียมแผนโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของชุมชน (4) การเตรียมความพร้อมด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว (5) การประชุมปรึกษาหารือของคณะกรรมการท่องเที่ยวของหมู่บ้านเพื่อติดตามการทำงานและการจัดการความขัดแย้งในด้านต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการทำงาน

5.1.3 งานวิจัยของพอตส์ และ แฮริล (Potts and Harrill, 1998) ที่ได้ทำการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนประเพณีของการพัฒนาทางสังคมและความยั่งยืนทางชีวภาพ เรื่อง การส่งเสริมชุมชนสู่ความยั่งยืน : แนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่า การวางแผนการท่องเที่ยวควรเอื้อให้เกิดความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน และเอื้อต่อการอยู่อาศัยของสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และการเมือง ผู้ประกอบการจะต้องคำนึงถึงความต้องการของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดประสพการณ์ เพิ่มรายได้และเป็นแหล่งงานของคนในชุมชน

5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

งานวิจัยกลุ่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และแนวคิดของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.2.1 งานวิจัยของซูลิทธิ ชูชาติ และคณะ (2544) ที่ได้ทำการศึกษาวิจัยในโครงการรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มแม่น้ำวาง โดยได้ทำการวิจัยร่วมกับชุมชน พบว่าการเรียนรู้กระบวนการวิจัยของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านรู้จักตั้งคำถาม ตรวจสอบ วิเคราะห์ หาคำตอบร่วมกัน ทดลองปฏิบัติตามคำตอบ ติดตามประเมินผลตรวจสอบ แล้วปฏิบัติใหม่ การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ดังกล่าวช่วยให้ชุมชนสามารถวางแผนและดำเนินการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน และสามารถนำไปใช้กับการแก้ปัญหาอื่น ๆ ในหมู่บ้านได้

5.2.2 งานวิจัยของเขาวลิต สิทธิฤทธิ์ และคณะ (2544) ที่ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง ในรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 พบว่าการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำความรู้จัก ทำความเข้าใจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างถูกต้อง นั้น ทำให้ชุมชนรู้สึกภาพของชุมชน ได้รู้จักฐานทรัพยากรของชุมชน ทั้งฐานทรัพยากรธรรมชาติ ฐานทรัพยากรมนุษย์ ฐานสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ประเพณีท้องถิ่น ตลอดจนปัญหาหรืออุปสรรคและโอกาสในการนำทรัพยากรดังกล่าวมาใช้ และได้ทบทวนการวางแผนเพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนต่อไป นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมข้อมูลและข้อเสนอแนะต่าง ๆ จากนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวตำบลกรุงชิง แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาสรุปร่วมกันเพื่อหาทางออกในการดำเนินการเพื่อความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตำบลกรุงชิงต่อไป

5.2.3 งานวิจัยของวิกตูไรน์ (Victurine, 2000) ซึ่งทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การสร้างความเป็นเลิศด้านการท่องเที่ยวในระดับชุมชน : การพัฒนาความสามารถของวิสาหกิจชุมชนในอุทยานดา โดยได้ทำการอบรมความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวให้กับผู้เข้าร่วม รวมทั้งมีกิจกรรมการอบรมรูปแบบ

ต่าง ๆ เช่น การนำเสนอของผู้เข้าร่วม การชมวิดิทัศน์ และการแสดงบทบาทสมมติ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมต้องการการอบรมเกี่ยวกับการบริการทางท่องเที่ยว เช่น ทักษะการสื่อสาร การพัฒนาการบริการ เป็นต้น รวมทั้งพัฒนาการแลกเปลี่ยนและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของกลุ่มผู้ประกอบการด้วยกัน นอกจากนี้การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น ยังต้องการจัดองค์กรและการนำเสนอในระดับชาติ และได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ด้วย

5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

งานวิจัยกลุ่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้ศึกษาผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.3.1 งานวิจัยของเชเวนส์ (Scheyvens, 1999) ที่ได้ทำการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น เพื่อศึกษาความเข้าใจถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อคนในชุมชนท้องถิ่นและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรจะคำนึงถึงความสามารถของชุมชนในการควบคุมผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมีการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น จะต้องมึกลไกในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม เศรษฐกิจ จิตวิทยาและการเมือง ที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนท้องถิ่น และควรสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนทั้งในด้านการอนุรักษ์และการพัฒนา

5.3.2 งานวิจัยของจูริค คอร์นเวล และ มาเธอร์ (Juric, Cornwell and Mather, 2002) โดยศึกษาวิจัยเรื่อง การสำรวจระดับความน่าสนใจและประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เมืองโรโตรัวและเมืองควีนส์ทาวน์ ซึ่งเป็นศูนย์บริการนักท่องเที่ยวต่างประเทศที่มีชื่อเสียงที่สุดของนิวซีแลนด์ ผลสรุปการวิจัยส่วนหนึ่งพบว่า ควรมีการจัดการท่องเที่ยวแบบอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และนักท่องเที่ยวควรมีความเข้าใจ ความสนใจ และให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ขึ้นอยู่กับจัดการของผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นอกจากนี้ นักท่องเที่ยวควรมีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยว ดังนั้น การที่นักท่องเที่ยวมีคุณธรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องสำคัญ เป็นการแสดงให้เห็นว่า การให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นสิ่งจำเป็นต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอนาคต

5.3.3 งานวิจัยของฮอร์น และ ซิมมอนส์ (Horn and Simmons, 2002) ซึ่งได้ทำการศึกษาเรื่อง การปรับตัวของชุมชนต่อการท่องเที่ยว : กรณีเปรียบเทียบระหว่างเมืองโรโตรัว และเมือง

โคกัวรา ประเทศนิวซีแลนด์ จากผลการวิจัยสรุปว่า ชุมชนสามารถปรับตัวให้ยอมรับการท่องเที่ยวได้ แต่ต้องใช้เวลาพอสมควร ดังนั้นหากมีการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นอย่างรวดเร็วในชุมชนใด ชุมชนนั้นก็จะได้รับผลกระทบทางลบมากยิ่งขึ้น ซึ่งการปรับตัวของชุมชนต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับ บริบททางสังคม การเมืองและภูมิศาสตร์ของชุมชนนั้น ๆ

จะเห็นได้ว่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน มีหลักการและขั้นตอนในการบริหารจัดการที่จะต้องมีการดำเนินการอย่างระมัดระวังเพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เนื้อหาจากการตรวจเอกสารในบทนี้ ซึ่งว่าด้วยชุมชน กระบวนการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลชุมชน พัฒนากระบวนการเรียนรู้ และวิเคราะห์ผล การพัฒนาการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อเป็นแนวทางให้แก่ชุมชน ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเชิงนิเวศตามขั้นตอนและหลักการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งทางการท่องเที่ยวและทรัพยากรธรรมชาติต่อไป ดังจะได้กล่าวถึง กิจกรรมในกระบวนการวิจัยในบทต่อไป

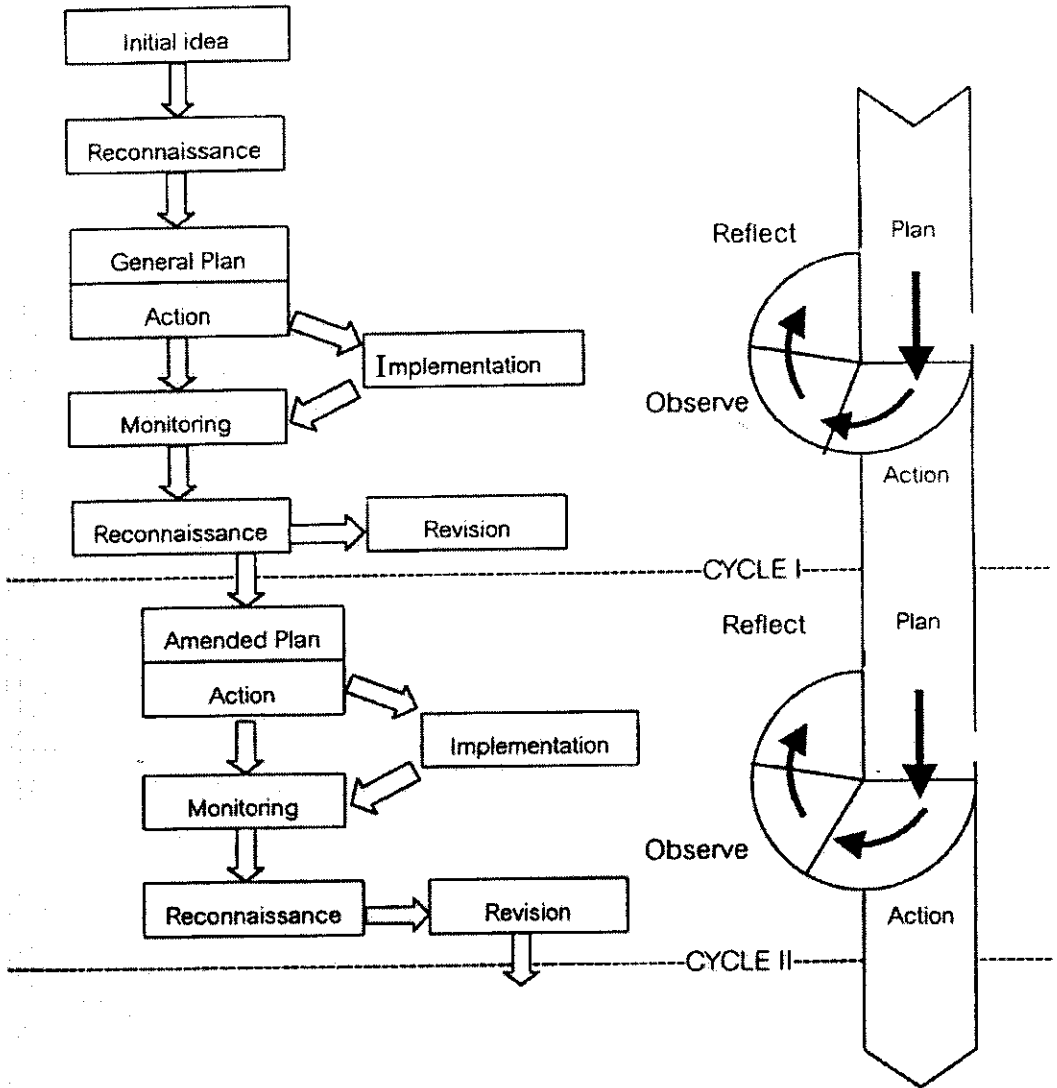
บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง นี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research method) เพื่อศึกษาหาแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งศึกษาแนวทางการจัดกิจกรรม และมาตรการในการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปพร้อมกัน เนื่องจากในการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยทราบว่า ชุมชนตะโหมคมีความต้องการเรียนรู้วิธีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรจะเป็นอย่างไร และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้หรือไม่ อย่างไร ผู้วิจัยจึงได้ร่วมกับสมาชิกในชุมชน ดำเนินการพัฒนากระบวนการเรียนรู้รูปแบบต่าง ๆ อันได้แก่ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาฐาน การจัดเวทีชาวบ้าน และการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แล้วนำผลที่ได้จากแต่ละกิจกรรมมาวิเคราะห์ทั้งนี้ข้อมูลจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีรายละเอียดและขั้นตอนในการวิจัยดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการของเคมมิสและเอลเลียต (Kemmis, 1988 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2545 : 1 – 16) คือ มีวิธีการวิจัยที่ดำเนินการต่อเนื่องเป็นวงจรการวิจัย (Research cycle) ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลักคือการวางแผน การปฏิบัติการ การสังเกตและการพิจารณาไตร่ตรองและปรับปรุงการวางแผนเพื่อพัฒนาการปฏิบัติ โดยมี การสังเกตและการพิจารณาไตร่ตรองเป็นวงจรอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ เพื่อให้มีการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นตามลำดับที่กำหนดไว้ ดังภาพประกอบ 2 ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้วางแผนการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิกชุมชนตะโหมคเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขณะเดียวกันในขั้นตอนการเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมี การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ ทั้งการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้างซึ่งหลังจากที่เข้าสู่ วงข้อมูลชุมชนและแนวคิดของสมาชิกในชุมชนแล้ว ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแผนการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับชุมชน ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวถึงต่อไป

ภาพประกอบ 2 วงจรแสดงขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการของ Kemmis and Elliot
ที่มา : Kemmis S., 1988

2. ประเภทของข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาเอกสารทางวิชาการเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับชุมชน องค์การชุมชน กระบวนการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเอกสารข้อมูลต่าง ๆ เพื่อใช้ในการประมวลแนวความคิดในการกำหนดแนวทางและประเด็นการศึกษา ประกอบกับการพูดคุยกับแกนนำชุมชน เพื่อให้ข้อมูลมีความหนักแน่น น่าเชื่อถือมากขึ้น

2.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนธันวาคม 2544 ถึงกรกฎาคม 2545 เป็นเวลา 8 เดือน โดยในระหว่างการเขียนวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ติดตามกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2545 ถึง ตุลาคม 2545 ข้อมูลภาคสนามแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

2.2.1 ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะขององค์กรทางสังคม องค์การชุมชนที่สำคัญ ความเข้มแข็งของชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้/กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน

2.2.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ได้แก่ ลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมและทรัพยากรอันอาจเป็นจุดสนใจของการท่องเที่ยว ระบบการจัดการทรัพยากร แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน แบ่งการเก็บข้อมูลเป็น 2 ขั้นตอน คือ

2.2.2.1 ขั้นตอนเตรียมการ ได้แก่ การสำรวจป่าชุมชนและแหล่งทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมอันอาจเป็นจุดสนใจของการท่องเที่ยว

2.2.2.2 ขั้นตอนการศึกษา โดยผู้วิจัยใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเพื่อทำความคุ้นเคยกับสมาชิกในชุมชน ทำความเข้าใจสภาพทั่วไปของชุมชนโดยวิธีการสำรวจ สังเกตการณ์จากลักษณะทั่วไป และการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน

2.2.3 กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ แบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ

2.2.3.1 ขั้นการจัดกิจกรรม โดยใช้เทคนิคการฝึกอบรมในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาแนวความคิดในการจัดทำกรท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน รวมทั้งใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพของสุภางค์ จันทวานิช (2543) ซึ่งได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง วิธีการที่ใช้ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ได้แก่

ก. การอบรมเชิงปฏิบัติการ ได้จัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชน เมื่อวันที่ 9-10 กุมภาพันธ์ 2545 ณ โรงเรียนประชาบำรุง โดยมีผู้เข้าร่วมอบรมจำนวน 28 คน ได้แก่ ตัวแทนสมาชิกสถานาวัด คณะกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการฝึกอบรมได้แก่ ความหมาย องค์ประกอบ หลักการ ผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน (ความหมาย หลักการ เทคนิค) การสื่อความหมาย ข้อควรปฏิบัติของผู้นำเที่ยวและนักท่องเที่ยว การวางแผนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยมีวิทยากรคือ อ.จิตศักดิ์ พุฒจร อาจารย์และหัวหน้าโครงการจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สำนักวิชาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และคุณเชาวลิต สิทธิฤทธิ์ หัวหน้าโครงการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง และตัวแทนเครือข่ายการท่องเที่ยวตำบลกรุงชิง จำนวน 3 คน ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ผลที่คาดหวังจากการฝึกอบรมคือ สมาชิกในชุมชนได้ทราบแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีชุมชนเป็นพื้นฐาน และได้แนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

ข. การศึกษาดูงาน จัดให้มีการดูงานนอกสถานที่ 1 ครั้ง เมื่อวันที่ 30 เมษายน - 1 พฤษภาคม 2545 ที่ ต.กรุงชิง กิ่งอ.นบพิตำ จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นซึ่งกันและกันระหว่างผู้ศึกษาดูงานและผู้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อให้ผู้ศึกษาดูงานได้รับแนวคิด วิธีการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนของตนต่อไป โดยผู้ที่เข้าร่วมศึกษาดูงานเป็นตัวแทนของคณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนจำนวน 9 คน กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาดูงาน เป็นเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ผลที่คาดหวังจากการศึกษาดูงาน คือผู้ศึกษาดูงานได้แนวคิด วิธีการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนเพื่อนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน

ค. การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน หลังจากผ่านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันกำหนด โปรแกรม และแนวทางในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และได้จัดการทดลองการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจำนวน 2 ครั้ง คือ เมื่อวันที่ 29-30 พฤษภาคม 2545 และวันที่ 13-14 มิถุนายน 2545 ซึ่งคณะกรรมการฯ เป็นผู้จัดการเองหมดทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้จริง และเพื่อเรียนรู้ข้อบกพร่องและข้อควรปรับปรุงแก้ไขต่าง ๆ เพื่อที่คณะกรรมการฯ จะได้นำไปปรับปรุงแก้ไขเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในอนาคต

ง. การจัดเวทีชาวบ้าน จัดประชุมทุกครั้งก่อนและหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอน และมีวาระการประชุมพิเศษตามเงื่อนไขของชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนของตน โดยมีสมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมคือคณะกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลและสังเกตพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมประชุมเพื่อนำไปเปรียบเทียบเมื่อเสร็จสิ้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้แล้ว ผลที่คาดหวังจากการจัดเวทีชาวบ้านคือสมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน และจากการประชุมแต่ละครั้งชุมชนได้พัฒนาความก้าวหน้าในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

จ. จัดประชุมคณะกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง และสมาชิกในชุมชนผู้ที่สนใจ 1 ครั้ง เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2545 เพื่อสรุปกิจกรรม ดังแสดงในตาราง 1 และกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ แก่ผู้วิจัย

2.2.3.2 ขั้นการประเมินผลการเรียนรู้ ผู้วิจัยประเมินผลการจัดกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แต่ละครั้งโดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง นอกจากนี้ยังให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันประเมินผลด้วย โดยมีรายละเอียดแบ่งได้ตามรูปแบบของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

ก. การประเมินผลการอบรมเชิงปฏิบัติการ ผู้ประเมิน ได้แก่ ผู้เข้าร่วมการอบรมจำนวน 28 คน วิทยากร จำนวน 2 คน และผู้วิจัย ซึ่งก่อนการปิดการอบรม ได้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมการอบรมแสดงความคิดเห็น ความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการฝึกอบรมครั้งนี้ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมการอบรม ทั้งนี้ผู้วิจัยได้สังเกตพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมอบรมตลอดระยะเวลาของการอบรม โดยผู้เข้าร่วมการอบรมประเมินกรอบแนวคิดที่ได้รับจากการอบรม การนำความรู้ที่ได้ไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน และวิทยากรประเมินความเป็นไปได้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่วนผู้วิจัยประเมินผู้รับการอบรมในเรื่องพัฒนาการ โดยเปรียบเทียบก่อนและหลังการอบรม กระบวนการมีส่วนร่วมและกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการอบรม

ข. การประเมินผลการศึกษาดูงาน ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมและกระบวนการเรียนรู้ในการศึกษาดูงานของผู้ศึกษาดูงาน ประเด็นที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ศึกษาดูงาน กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล และการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการศึกษาดูงาน และหลังจากไปศึกษาดูงานแล้ว ผู้เข้าร่วมการศึกษาดูงานครั้งนี้ได้ประชุมอภิปรายเพื่อ

ประมวลความรู้ ความคิดที่ได้จากการไปศึกษาดูงานร่วมกัน รวมทั้งร่วมกันแสดงความคิดเห็นถึง ข้อดี - ข้อเสียของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนที่ได้ไปศึกษาดูงาน เพื่อนำมาเปรียบเทียบ และประยุกต์ใช้ในชุมชนของตน โดยมีประเด็นที่ใช้ในการประเมิน คือการนำข้อมูลและความรู้ มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพชุมชน ความครบถ้วน ตรงประเด็น ตรงตามความต้องการของชุมชน

ก. การประเมินผลการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้วิจัยสังเกตการปฏิบัติการของผู้จัด โปรแกรมในด้านการเตรียมพร้อม การบรรยาย ความร่วมมือ การประสานงาน การแก้ไข สถานการณ์เฉพาะหน้า ฯลฯ และหลังจากเสร็จสิ้นการปฏิบัติแล้ว ตัวแทนของคณะกรรมการจัดทำ การท่องเที่ยวได้ประชุมร่วมกัน เพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์สภาพปัญหาที่พบและผลที่ได้จากการจัดการท่องเที่ยวในครั้งนี้ เพื่อหาแนวทางแก้ไขในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อจะนำไปสู่ความยั่งยืนต่อไป นอกจากนี้ยังให้นักท่องเที่ยวประเมินความพึงพอใจด้านการจัดการ การบริการนักท่องเที่ยว โดยจัดให้มีทั้งการอภิปรายกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชุมชน และการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย

ง. การประเมินผลการจัดเวทีชาวบ้าน ผู้วิจัยสังเกตกระบวนการมีส่วนร่วมและ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นในระหว่างมีการประชุมแต่ละครั้ง และสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยมีประเด็นที่ใช้ในการประเมิน คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน พัฒนาการ ในการร่วมประชุม พฤติกรรมของผู้เข้าร่วมการประชุม ความสามารถในการวิเคราะห์ อภิปรายและ ประเมินผลได้ตรงตามวัตถุประสงค์ของแต่ละกิจกรรม และความสามารถในการนำผลการประชุม ไปเป็นประโยชน์ในการพัฒนางานขึ้นต่อไปได้

จ. การประเมินผลการเรียนรู้โดยรวม เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2545 โดยใช้ การอภิปรายกลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ โดยผู้เข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้ และผู้วิจัยเป็นผู้ประเมินร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้และประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ จากการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สิ่งที่ชุมชนได้รับจากกระบวนการแต่ละขั้นตอนและสามารถ นำไปปรับใช้ได้ (การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้) ชุมชนแสดงความคิดเห็น วิพากษ์ วิวิจารณ์ และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการทำงานของผู้วิจัย เพื่อเป็นข้อเสนอแนะในทำการวิจัยครั้งต่อไป รวมทั้งความเป็นไปได้ของชุมชนในการพัฒนาโปรแกรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ส่วนประเด็นที่ผู้วิจัยเป็นผู้ประเมินด้วยตนเอง ได้แก่ กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมกิจกรรม พัฒนาการทางกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอันได้แก่ การมีส่วนร่วม การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การแสดงความคิดเห็น และการให้ข้อมูลที่มาซึ่งข้อมูล หลังจากนั้นผู้วิจัยได้สรุปกระบวนการเรียนรู้ ทั้งหมดที่เกิดขึ้นและประมวลผลเพื่อสรุปและรายงานผลการวิจัย

ตาราง 1 แสดงกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

วัน เดือน ปี	กิจกรรม
19 ธันวาคม 2444	ประชุมชี้แจงการทำงานร่วมกับชุมชน
25 – 27 ธันวาคม 2544	สำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยว ตำบลตะโหมด
17 มกราคม 2545	สำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวป่าชุมชนเขาหัวช้าง
30 มกราคม 2545	ประชุมเพื่อเตรียมหัวข้อในการอบรม
9 – 10 กุมภาพันธ์ 2545	จัดอบรมเชิงปฏิบัติการ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชน”
27 กุมภาพันธ์ 2545	ประชุมวิเคราะห์ศักยภาพทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวป่าชุมชนเขาหัวช้าง
25 เมษายน 2545	ประชุมเตรียมความพร้อมในการศึกษาดูงาน
30 เมษายน – 1 พฤษภาคม 2545	ศึกษาดูงานที่ตำบลกรุงชิง จังหวัดนครศรีธรรมราช
2 พฤษภาคม 2545	ประชุมสรุปผลการศึกษาดูงาน
20 พฤษภาคม 2545	ประชุมเพื่อเตรียมทดลองการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 1
27 พฤษภาคม 2545	ประชุมเตรียมความพร้อมในการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 1
29 – 30 พฤษภาคม 2545	ทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 1
30 พฤษภาคม 2545	ประชุมสรุปผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 1
8 มิถุนายน 2545	ประชุมเพื่อเตรียมทดลองการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 2
13 – 14 มิถุนายน 2545	ทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 2
14 มิถุนายน 2545	ประชุมสรุปผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ครั้งที่ 2
20 มิถุนายน 2545	ประชุมสรุปกระบวนการเรียนรู้

3. ประชากรเป้าหมาย

ประชากรเป้าหมายเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการทำวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

3.1 คณะกรรมการสถานศึกษาวัดตะโหนด คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง และสมาชิกป่าชุมชนเขาหัวช้าง จำนวน 25 คน

3.2 สมาชิกจากกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ่ จำนวน 6 คน

3.3 สมาชิกบางส่วนในชุมชน จำนวนประมาณ 10 คน ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลประกอบการทำวิจัย ได้แก่ ผู้ที่มีความรอบรู้ มีประสบการณ์ในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนเป็นอย่างดี

นอกจากนั้นในการประเมินผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังมีบุคคลภายนอกชุมชนผู้มีความสนใจในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ร่วมเป็นนักท่องเที่ยวเพื่อประเมินผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวของชุมชน และเป็นโอกาสให้ชุมชนได้ประเมินตนเอง ซึ่งประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่ม คือ

(1) เจ้าหน้าที่จากมูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย จังหวัดเพชรบุรี จำนวน

3 คน

(2) อาจารย์และนักศึกษาจากคณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัย

สงขลานครินทร์ จำนวน 5 คน

(3) นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทักษิณ จำนวน 5 คน

4. การเลือกพื้นที่ศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยเลือกชุมชนที่มีความต้องการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เจือใจในการเลือกคือ เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนยังคงมีสภาพสมบูรณ์ มีบุคคลภายนอกเข้าไปเยี่ยมชมเป็นประจำ และชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากร โดยการอนุรักษ์ป่าในรูปแบบของป่าชุมชน ซึ่งรายละเอียดของพื้นที่ศึกษาจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 วิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้หลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของสฤงค์ จันทวานิช (2543) เป็นแบบอย่างในการวิเคราะห์ โดยใช้การวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุปที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์แล้วงคบันทึก ซึ่งวิธีการหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ 3 ชนิด คือ

5.1.1 การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic induction) เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากรูปธรรม หรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น เช่น กิจกรรมในชุมชน ความเป็นอยู่ในชุมชน เป็นต้น

5.1.2 การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological analysis) โดยนำข้อมูลที่ได้ มาจำแนกข้อมูลเป็นชนิด ๆ เช่น ข้อมูลทั่วไปของชุมชน กิจกรรมของชุมชน แนวคิดของชุมชน ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

5.1.3 การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (Constant comparison) เป็นการนำข้อมูล ที่ได้ทั้งหมดมาเปรียบเทียบ และสังเคราะห์สรุปหาความสัมพันธ์ของข้อมูลชนิดต่าง ๆ

5.2 ขั้นตอนในการวิเคราะห์และรวบรวมข้อมูล

5.2.1 การจัดแยกประเภทข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่

5.2.2 การตีความข้อมูลและอธิบายความหมายของข้อมูลร่วมกับสมาชิกในชุมชน

5.2.3 การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศร่วมกับสมาชิกในชุมชน

5.2.4 การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลชุมชน เพื่อศึกษาโครงสร้าง รูปแบบและ เื่อนไขในการรวมกลุ่มของชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

5.2.5 การวิเคราะห์ผลจากการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แต่ละครั้ง เพื่อพัฒนาให้เกิด กระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้กับชุมชน

5.2.6 การวิเคราะห์ ประเมิน และสรุปผลการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อนำเสนอรูปแบบ ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยผู้วิจัยเป็นผู้วิเคราะห์เอง และผู้วิจัยวิเคราะห์ผลร่วมกับชุมชน

6. สถานที่ทำการวิจัย

สถานที่ทำการวิจัยในครั้งนี้ คือ หมู่ที่ 3 บ้านตะโหมค และหมู่ที่ 9 บ้านป่าพง ตำบล ตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และจัดพิมพ์ที่คณะกรรมการจัดการ สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

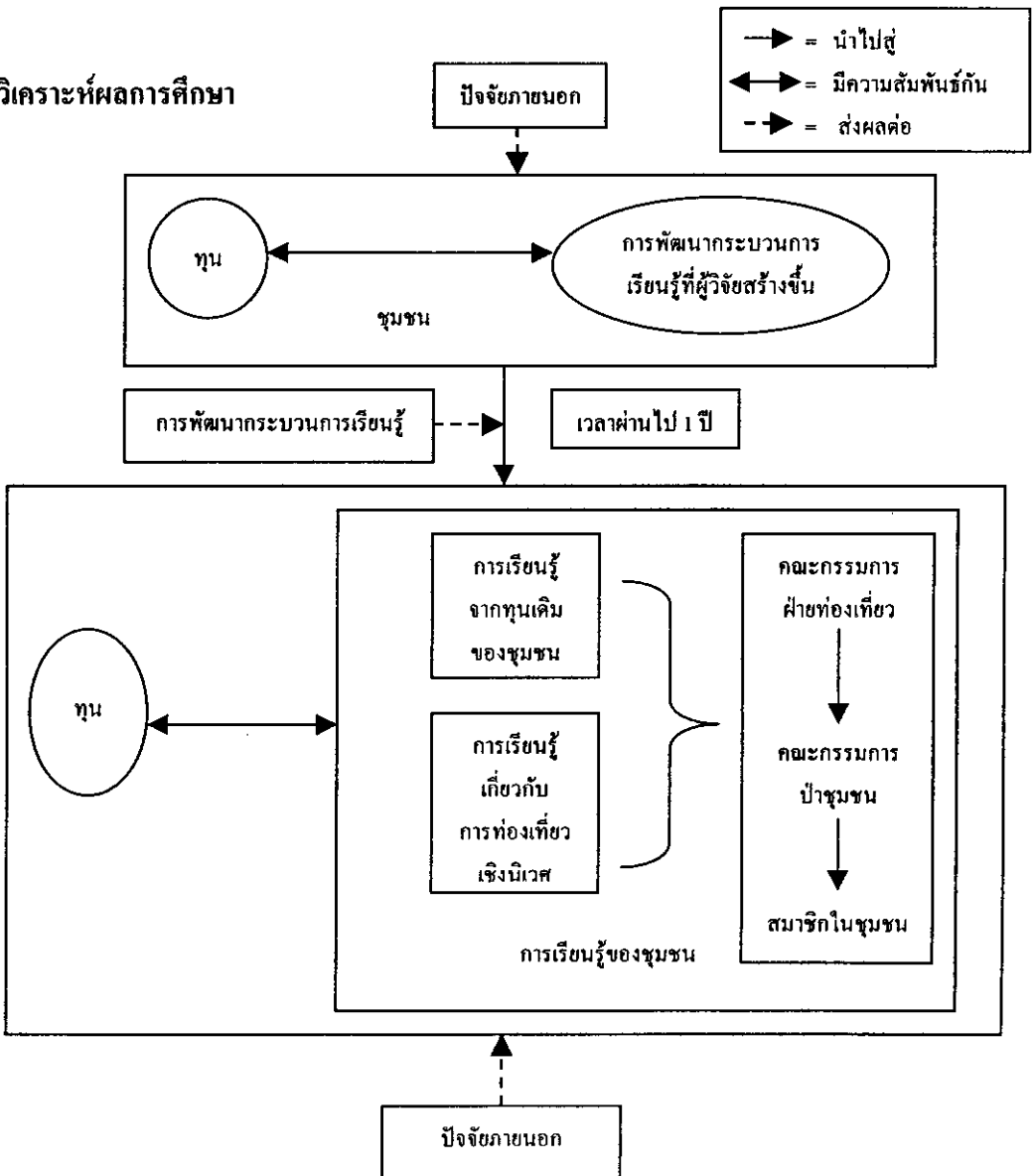
จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยที่ต้องใช้เวลาและความร่วมมือจากประชากรเป้าหมายเป็นอย่างดี ซึ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังกล่าวสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามเงื่อนไขและความเหมาะสมกับพื้นที่ศึกษา นอกจากนี้ยังต้องอาศัยการวิเคราะห์ ข้อมูลอย่างชัดเจนและลึกซึ้งเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

บทที่ 5

การวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษา “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง” สามารถวิเคราะห์ผลการศึกษาดังภาพประกอบ 5 และอภิปรายผลการศึกษา รวมทั้งมีข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัย ดังนี้

1. วิเคราะห์ผลการศึกษา

ภาพประกอบ 5 แสดงการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน

จากภาพประกอบ 5 สามารถวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชน ตามลำดับเงื่อนไขของเวลาตามภาพประกอบได้ดังนี้

1.1 ทูนของชุมชน

โดยบริบทของความเป็นชุมชนแล้ว ชุมชนตะโหมคมีเงื่อนไขหรือทูน อันเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนในระดับหนึ่ง โดยสามารถวิเคราะห์ทูนของชุมชนที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้เบื้องต้นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยใช้แนวคิดของอุทัย ดุลยเกษม (2545 : 1) ที่ได้จำแนกทูนของชุมชน (Community capital) ออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1.1.1 ทูนระบบนิเวศ (Ecological capital) หมายถึง ชุมชนมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นที่ยึดพิงในแง่ของแหล่งปัจจัยสี่ของสมาชิกในชุมชน มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพนั้น ไม่ได้หมายถึงลักษณะทางชีวภาพเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่เอื้อให้เกิดภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพทั้งพืช อาหาร และยาสมุนไพรที่ชุมชนได้ส่งสมและพัฒนามาหลายชั่วอายุคนอีกด้วย ในแง่นี้ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีสภาพภูมิประเทศและระบบนิเวศที่ค่อนข้างโดดเด่น มีความหลากหลายของทั้งทรัพยากรพืชและสัตว์ อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรคของสมาชิกในชุมชน สามารถแยกประเภทแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมคได้ ดังนี้

1.1.1.1 ป่าไม้และพันธุ์พืช ลักษณะป่าไม้ในตะโหมคเป็นป่าเขตร้อน ชนิดป่าดิบชื้น ซึ่งเป็นป่าที่เกิดขึ้นในบริเวณที่ฝนตกหนักตลอดปี หรือพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นสูงมาก ลักษณะพื้นที่มีลำห้วยอยู่มาก ต้นไม้มีขนาดสูงใหญ่และมักจะมีพูพอนช่วยค้ำลำต้นไว้ ตามต้นไม้มีกล้วยไม้และเฟิร์นเกาะ พื้นป่ารกทึบด้วยไม้พื้นล่างทั้งหยาบ หนาก ปาล์มและเดาวัลย์ขนาดใหญ่กว่าป่าอื่น ๆ (สภานานวัตตะโหมค, 2543 : 15 – 16)

1.1.1.2 ต้นน้ำลำธารและแหล่งน้ำที่สำคัญ ต้นน้ำลำธารและแหล่งน้ำสำคัญในพื้นที่ตะโหมค กำเนิดจากป่าในแนวเทือกเขาบรรทัด อันเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึมซับน้ำจากป่าเป็นลำห้วยต่าง ๆ บางแห่งเป็นน้ำตก โกรก โคนและธารน้ำ ไหลรินลดหล่นไปตามหุบห้วยรวมกันเป็นลำคลองหล่อเลี้ยงพืชพรรณและสัตว์น้ำ รวมทั้งคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร อุปโภคและบริโภค (สภานานวัตตะโหมค, 2543 : 18)

1.1.1.3 สัตว์ป่า สัตว์ป่าเป็นตัวชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของป่าได้เป็นอย่างดี จากการรวบรวมชนิดของสัตว์ที่พบในพื้นที่แถบนี้โดยเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด พบว่ามีสัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ แมวลายหินอ่อน สมเสร็จ เลียงผา เสือ หมี ค่างแว่นถิ่นใต้ ชะนี เก้ง กวาง หมูป่า

ถึง นกเงือก นกชนิดต่าง ๆ สัตว์เลี้ยงลูกหลาน และปลาน้ำจืดคนานาชนิด (สภากานวัตตะโหมค, 2543 : 21)

จากคำบอกเล่าของวรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2545) พบว่า “สมาชิกในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่ามาตั้งแต่อดีต เพราะเป็นแหล่งปัจจัย 4 จนมีการให้สมญานามว่า ‘ป่าเขาหัวช้างเป็น Big C ของชุมชน’ คือ เป็นห้างสรรพสินค้าที่สมาชิกในชุมชนสามารถเลือกหาอาหารและยารักษาโรคได้สารพัดชนิดตามความต้องการ” ในขณะเดียวกัน สมบูรณ์ ชั่วราชการ (สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2545) ซึ่งเป็นอดีตนายพราน ได้กล่าวถึงวิธีการใช้ทรัพยากรป่าเขาหัวช้างเพื่อให้เหลือไว้สำหรับคนรุ่นต่อไปว่า “...เป็นการใช้ประโยชน์ตามหลักการอนุรักษ์ คือ มีการเลือกใช้ทรัพยากรตามวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การตัดหน่อไม้ จะไม่ตัดตอนที่ป็นต้นอ่อนแล้ว การล่าหมีป่าจะล่าเฉพาะตัวผู้ที่เป็นหัวหน้าฝูงเท่านั้น...” จากความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพของท้องถิ่น อีกทั้งมีภูมิปัญญาอันเอื้อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความภาคภูมิใจที่จะนำเสนอของดีในชุมชนให้สังคมภายนอกได้รับรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ด้านสมุนไพร วิถีชีวิตชาวป่า ความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับทรัพยากร และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่น่าสนใจ จนกระทั่งได้มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชน ออกกฎระเบียบการใช้ป่า กำหนดคบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน และมีการนำเอาความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมมาเป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน ไม่ได้เป็นเพียงจารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติที่สืบเนื่องต่อกันมาเท่านั้น แต่สมาชิกในชุมชนยัง ได้พัฒนาวิถีชีวิตผูกพันอย่างแนบแน่นกับธรรมชาติ ส่งสมภูมิปัญญาและองค์ความรู้เกี่ยวกับของป่า อาหาร ยาสมุนไพร และทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนมาเป็นเวลานาน ในขณะเดียวกัน ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ก็เป็นทุนของชุมชนที่สำคัญทุนหนึ่งที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนเช่นกัน ดังจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป ซึ่งจากการจัดตั้งป่าชุมชนทำให้เห็นว่าสมาชิกในชุมชนมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสมบัติร่วมของชุมชน นั่นคือจารีตที่ถือว่าป่าเป็นของชุมชน จัดการ โดยชุมชน เพื่อผลประโยชน์ที่เป็นธรรมต่อสมาชิกทุกคน

1.1.2 ทุนคน (Human capital) หมายถึงการมีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ มีผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชน และเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการองค์กรต่าง ๆ ของชุมชน นอกจากนี้ยังต้องมีทรัพยากรบุคคลที่มีลักษณะหลากหลาย กล่าวคือ ไม่ใช่มีเฉพาะกลุ่มบุคคลบางประเภทเท่านั้น แต่ต้องมีความหลากหลายของกลุ่มอายุ เพื่อการบริหารจัดการองค์กรต่าง ๆ ของชุมชนจะได้มีความหลากหลายและเข้าถึงทุกกลุ่มอายุของสมาชิก

ในชุมชน ทำให้สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนได้อย่างทั่วถึงและยั่งยืน
อภิรัช พันธเสน (2539 : 78) ยังได้กล่าวอีกว่า การมีผู้นำที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญา สามารถ
ปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง กฎหมาย
สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เกิดการรักษากฎระเบียบต่าง ๆ มีระบบ จิตสำนึก
และพฤติกรรมขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก

ชุมชนตะโหมคมีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ โดยมีผู้นำที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิก
ในชุมชน อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่พึงทางจิตใจของสมาชิกในชุมชนอีกด้วย ผู้นำที่กล่าวถึง คือ พระครู
อุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมค ซึ่งเป็นที่พึ่งทางจิตใจและเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนมาเป็น
เวลานาน นอกจากนี้ในฝ่ายฆราวาสก็มีผู้นำทั้งที่เป็นทางการและผู้นำตามธรรมชาติตามคำบอกเล่า
ของวรรณ ชุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) ดังนี้

ผู้นำของชุมชนตะโหมคมีมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชน โดยสกุลใดที่เป็นผู้นำ
ชุมชนอยู่ในขณะนั้น หากหมดวาระแล้วก็จะให้บุตรหลานหรือคนในสกุลเดียวกัน
มารับช่วงเป็นผู้นำชุมชนต่อไป และเมื่อคนได้รับการศึกษามากขึ้น มีการเปิด
โอกาสมากขึ้น ทำให้คนที่เข้ามาเป็นผู้นำมาจากการเลือกตั้งจากสมาชิกในชุมชน
โดยเลือกผู้ที่มีความรู้ ความสามารถที่จะเป็นผู้นำได้ เพื่อมาพัฒนาชุมชน

ผู้นำตามธรรมชาติ เป็นผู้นำที่มีบทบาทในการช่วยเหลือสังคม โดยไม่มีหน้าที่
ที่ทางราชการมอบหมายให้ หรือมาจากการแต่งตั้งโดยประชาชน ในอดีตนั้น
ผู้ที่ไม่ได้เป็นผู้นำที่เป็นทางการจะไม่มีโอกาสในการทำงานพัฒนาชุมชน แต่เมื่อ
เวลาเปลี่ยน ยุคสมัยเปลี่ยน ทำให้บุคคลเหล่านี้มีโอกาสมากขึ้นและมีขวัญ กำลังใจ
ในการทำงานเพื่อส่วนรวมมากขึ้น โดยการทำงานเพื่อชุมชนนั้นเกิดจากจิตสำนึก
ของเขาเอง ซึ่งจะทำงานตามความถนัดและมีความภาคภูมิใจในการทำงานเพื่อ
ชุมชน

นอกจากนี้ในองค์กรชุมชนต่าง ๆ ยังประกอบด้วยบุคคลหลาย ๆ รุ่นเข้ามาเป็น
คณะกรรมการและสมาชิก ทำให้การบริหารงานต่าง ๆ เป็นไปตามความต้องการของสมาชิก ซึ่ง
สามารถแบ่งกลุ่มคน ที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนได้เป็นช่วงวัยต่าง ๆ ดังตาราง 4
โดยในกระบวนการทำงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชนนั้น มีการเปิดโอกาสและชักชวนให้
คนรุ่นใหม่เข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วย ทำให้คณะทำงานของชุมชนมีความหลากหลาย
ด้านอายุ ดังที่สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2545) กล่าวว่า “ป่าชุมชนจะ
มีการรับสมาชิกอยู่เสมอ ไม่จำกัดจำนวน สำหรับการชักชวนคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานนั้นจะใช้วิธี

การคุยกับผู้นั้นเป็นการส่วนตัว และคุยกับผู้ปกครอง เพื่อให้มีการชักจูงอีกแนวทางหนึ่ง” ส่วนในกรณีที่ถ้าสมาชิกท่านใดไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในแต่ละครั้งได้ ก็จะส่งตัวแทนเข้ามาเข้าร่วมกิจกรรม อีกทั้งชุมชนยังเกิดความภาคภูมิใจที่มีคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงาน อนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน ดังที่สมบูรณ์ ช่วยราชการ (สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2545) กล่าวว่า “รู้สึกดีในการที่ได้กลุ่มใหม่มีความรักป่า รักสิ่งแวดล้อม”

ตาราง 4 แสดงกลุ่มอายุและตัวอย่างรายชื่อของสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน

ช่วงอายุ	ตัวอย่างรายชื่อสมาชิกในชุมชน ที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน	ความรู้ ประสบการณ์ ที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้
18-24 ปี	(1) บัญชา อาศัย (2) เกรียงศักดิ์ หนูวุ่น (3) อัจฉิมา อาศัย (4) ดวงเดือน มนทอง	นำความรู้/ประสบการณ์จากในระบบ การศึกษามาปรับใช้ในการพัฒนาชุมชน
25-40 ปี	(1) สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (2) ชื่นกมล ขุนจันทร์ (3) ยุพา วังรัมย์ (4) กมล ขุนจันทร์ (5) เต็ม ทองมน (6) ศรีสุดา ชนะสิทธิ์ (7) สายัณห์ ภู่วัสด์ (8) พรพิศ พลเพชร (9) อำนาจ ขุนจันทร์	นำความรู้/ประสบการณ์ทั้งจากการ ศึกษาในระบบและจากการทำงาน ภายนอกชุมชนมาปรับใช้ในการพัฒนา ชุมชน และนำประสบการณ์จาก ภายนอกชุมชนมาแลกเปลี่ยนกับสมาชิก ในชุมชนอยู่เสมอ
41-60 ปี	(1) จรรย์ ราชรวี (2) คล่อง อาศัย (3) พันธุ์ ช่วยราชการ (4) สมทบ เขียวจีน (5) ประนอม จวนสว่าง (6) กุศล มุกช่วย (7) ปรีชา มนทอง (8) ฌรงค์ หนูชู	นำประสบการณ์ชีวิตมาใช้ในการพัฒนา ชุมชน
60 ปี ขึ้นไป	(1) บุญชม เพ็ญจำรัส (2) พันธุ์ ช่วยชุมชน (3) วรณ ขุนจันทร์ (4) สมบูรณ์ ช่วยราชการ (5) สวาท ทองรักษ์ (6) อ้น มนทอง (7) ประเทือง ขุนจันทร์	ประสบการณ์ชีวิตและความอาวุโส ทำให้คนกลุ่มนี้เป็นที่เคารพและนับถือ ทั้งด้านความคิดและประสบการณ์ ของสมาชิกในชุมชน

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้นำตามธรรมชาติมีบทบาทสำคัญมากขึ้นและได้รับการยอมรับมากกว่าผู้นำที่เป็นทางการ ทั้งนี้ผู้นำตามธรรมชาตินอกจากจะมีคุณสมบัติของความเป็นผู้นำแล้วยังต้องอาศัยความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ในการบริหารจัดการชุมชนอีกด้วย ในขณะที่เดียวกัน ความแตกต่างของคนแต่ละช่วงอายุ ทำให้เกิดความหลากหลายทั้งด้านความรู้และประสบการณ์ ซึ่งเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่สำคัญต่อชุมชน จะเห็นได้ว่าทุกคนมีความสัมพันธ์กับทุนสติปัญญาอย่างแนบแน่นโดยจะได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับทุนสติปัญญาในหัวข้อต่อไป

1.1.3 ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม (Socio – cultural capital) หมายถึงการมีภูมิปัญญาและประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ประยุกต์เข้ากับสภาพสังคม โดยโครงสร้างทางธรรมชาติที่หลากหลายของท้องถิ่น ส่งเสริมให้มีปฏิสัมพันธ์แบบเครือข่าย สร้างระบบชุมชน/สังคมแบบพึ่งพา โดยใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวเชื่อมร้อยความหลากหลายหรือความแตกต่างของบุคคลเข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นพลังต่อรองและศักยภาพของชุมชนในการใช้ทรัพยากรและการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนอย่างเหมาะสม ในขณะเดียวกัน เฟินและสโคเอน (Fien and Skoien, 2002 : 270) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นกระบวนการระหว่างผู้คนที่ได้จัดตั้งเครือข่ายบนพื้นฐานของบรรทัดฐานและความเชื่อใจกันทางสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ทางสังคมโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน สำหรับชุมชนตะโหมด กิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในชุมชนตะโหมดมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้การรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมมีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และมีการให้ความเคารพผู้อาวุโส ทำให้สามารถลดปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนได้ระดับหนึ่ง เนื่องจากมีผู้อาวุโสเป็นเสมือนหนึ่งที่ปรึกษาหรือผู้นำที่มีประสบการณ์ที่จะคอยไกล่เกลี่ยปัญหาความขัดแย้งในชุมชน และผู้อาวุโสก็ยังเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ของชุมชนอีกด้วย ซึ่งองค์ประกอบสำคัญที่เอื้อให้เกิดทุนระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนตะโหมด ได้แก่

1.1.3.1 ความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ จากคำบอกเล่าของวรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) พบว่า “ชุมชนตะโหมดเป็นสังคมเครือญาติ คือมีตระกูลเครือญาติ ซึ่งประกอบด้วยคนหลาย ๆ สกุล การใช้นามสกุลมีในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่สังคมเครือญาติมีมาก่อนหน้านั้นในอดีต บุคคลภายนอกที่อพยพเข้ามาในชุมชนแทบจะไม่มี สมาชิกในชุมชนจะเป็นคนในตระกูลเดียวกันหมด และกลุ่มคนจะมีความไม่เสมอภาคกัน มีความเป็นระบบศักดินามาก แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น คนได้รับการศึกษามากขึ้น ทำให้กลุ่มคนมีการพัฒนาจนมีความเท่าเทียมกันทั้งด้านความรู้ ฐานะทางการเงิน และสังคม ชุมชนตะโหมด

อยู่ได้อย่างสงบสุขเนื่องจากมีความเป็นตระกูลเดียวกัน จึงไม่มีการยกพวกทำลายนกัน เมื่อมีความขัดแย้งกันก็จะใช้ความเป็นญาติพี่น้อง ผู้น้อย – ผู้ใหญ่มาปรับความเข้าใจกัน และไม่นำมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมหนึ่งประจำชุมชนตะโหมค”

1.1.3.2 ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน ชุมชนตะโหมคมีประเพณี วัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่นอกเหนือจากประเพณี วัฒนธรรมของภาคใต้ กิจกรรมดังกล่าวคือกิจกรรมในช่วงเทศกาลสงกรานต์ หรือที่เรียกว่า “วันว่าง” โดยวันที่ 13 – 15 เมษายนของทุกปี เป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนาน เพราะถือเป็นการฉลองรับศักราชใหม่ และเป็นช่วงเวลาที่ลูกหลานร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษด้วย นอกจากนี้ทุกคนจะทำตัวให้ว่างจากภาระหน้าที่การงานประจำต่าง ๆ (สภากาชาดวัดตะโหมค, 2543 : 24 – 25) โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

ก. วันที่ 13 เมษายน ทำบุญตักบาตร และถวายภัตตาหารเพลในวัดตะโหมค กิจกรรมช่วงบ่ายมีการนิมนต์พระบั้งสกุลอัฐิบรรพบุรุษ และมีการสาคน้ำกัน นอกจากนี้ช่วงเวลากลางคืนมีกิจกรรมย้อนยุคตะโหมค โดยการแสดงแสง สี เสียงย้อนยุคบ้านตะโหมค ซึ่งเป็นการแสดงของสมาชิกในชุมชน โดยการร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชน และมีการจำลองสถานการณ์โดยมีการละเล่นและการแต่งกายแบบย้อนยุค

ข. วันที่ 14 เมษายน มีการทำบุญ สรงน้ำพระ และแข่งขันการละเล่นพื้นบ้านระหว่างหมู่บ้าน เช่น ทูนแผล้ง (การนำภาชนะใส่น้ำซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผา วางไว้บนศรียะ และแข่งขันความเร็วคล้ายการวิ่งแข่งหรือวิ่งผลัด) เพื่อความสนุกสนาน เพลิดเพลิน และสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนได้กำหนดให้วันนี้เป็นวันกตัญญู โดยมีการรณรงค์ขอพรจากผู้สูงอายุของหมู่บ้าน แสดงถึงการให้ความเคารพผู้อาวุโส และสร้างความสัมพันธ์อันดีภายในครอบครัว

ค. วันที่ 15 เมษายน มีกิจกรรมที่สำคัญ คือ ประเพณี 2 ศาสนา ซึ่งจะจัดขึ้นในวันที่ 15 เมษายน ของทุกปี โดยจะเป็นการทำบุญร่วมกันระหว่างชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมที่มีบรรพบุรุษร่วมกัน กล่าวคือ บริเวณฉาปสถานของชาวไทยพุทธในปัจจุบันนั้น เคยเป็นสุสานของชาวไทยมุสลิมในอดีต จึงมีการร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว อาหารที่นำมาในวันนั้นจะไม่มีอาหารที่ผิดหลักศาสนาอิสลาม เพราะชาวไทยพุทธจะแบ่งอาหารให้โต๊ะอิหม่ามประกอบพิธีนุหริตามหลักศาสนาอิสลาม ขณะที่ชาวไทยมุสลิมก็แบ่งอาหารถวายพระสงฆ์เช่นกัน

ในขณะที่เดียวกัน เมื่อช่วงวันที่ 5 – 17 เมษายน 2545 วัดตะโหมคได้จัดงานเปิดทองฝิ่งลูกนิมิต ซึ่งจากงานในครั้งนี้ ทำให้พบว่า การแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบของสมาชิกในชุมชน

มีความเป็นประชาธิปไตยและใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากมีการเชิญทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามารับรู้ และร่วมกันรับผิดชอบ โดยมีการแบ่งงานเป็นฝ่ายต่าง ๆ หมุนเวียนกันรับผิดชอบในแต่ละวัน เช่น ฝ่ายต้อนรับ ฝ่ายขายคอกไม้ – รูปเทียน ฝ่ายอาหาร ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายกิจกรรมนันทนาการ เป็นต้น ซึ่งสมาชิกของชุมชนแต่ละหมู่บ้านได้ให้ความร่วมมือและรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย เป็นอย่างดี และจากการที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนตระหนักถึงเอกลักษณ์เฉพาะ คือ มีการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรชุมชนขนาดใหญ่ระดับตำบล ซึ่งมีการบริหารจัดการโดยสมาชิกในชุมชน อีกทั้งมีการจัดเวทีการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ แทบทุกวัน เนื่องจากเมื่อมีเรื่องปรึกษาหารือ สมาชิกในชุมชนก็จะมาพูดคุยกันที่วัดเหมือนเป็นแหล่งนัดพบของชุมชน เป็นการสร้างความตื่นตัวของสมาชิกในชุมชนต่อปัญหาต่าง ๆ การทำกิจกรรมของสมาชิกในชุมชนจึงเกิดมาจากความร่วมมือกันของสมาชิกในชุมชนและแต่ละกิจกรรมที่เกิดขึ้น เกิดจากความพร้อมของสมาชิกในชุมชนที่จะดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ สังเกตได้จาก การเข้าร่วมประชุมกับสมาชิกในชุมชนหลาย ๆ ครั้ง ทำให้ทราบว่าก่อนจะจัดกิจกรรมแต่ละกิจกรรมนั้น สมาชิกในชุมชนต้องให้ที่ประชุมร่วมกันวิเคราะห์ข้อดี – ข้อเสียที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน รวมทั้งศักยภาพและความพร้อมของสมาชิกในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ หากสมาชิกในชุมชนไม่พร้อมหรือกิจกรรมนั้นมีข้อเสียมากกว่าข้อดี สมาชิกในชุมชนก็จะยกเลิกความคิดที่จะทำกิจกรรมนั้นไปก่อน เมื่อมีความพร้อมแล้วจึงค่อยนำมาร่วมกันพิจารณาใหม่

นอกจากนี้ ตั้งแต่พ.ศ. 2541 สมาชิกชุมชนตระหนักพร้อมกับสถาบันทักษิณคดีศึกษา ได้จัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมตระโหมคขึ้นที่โรงเรียนประชานารุง โดยสมาชิกในชุมชนช่วยกันออกทั้งร่างกายและแรงใจในการก่อสร้างศูนย์วัฒนธรรมของชุมชน เพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวตระโหมค ให้แก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชน และคณะศึกษาดูงานหรือนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจประเพณีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวตระโหมค

1.1.4 ทุนสติปัญญา (Wisdom capital) หมายถึงการมีทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถที่จะส่งผลให้เกิดการพัฒนาสังคมหรือชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งความรู้ดังกล่าวเป็นทั้งความรู้ทางการศึกษา และความรู้ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น อีกทั้งมีการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาสู่คนรุ่นต่อไปอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการนำความรู้หรือภูมิปัญญาดังกล่าว มาใช้ในการบริหารจัดการกลุ่มหรือองค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างราบรื่น สำหรับชุมชนตระโหมค สามารถแบ่งทุนสติปัญญาของชุมชนได้เป็น 5 รูปแบบ คือ

1.1.4.1 การศึกษาของสมาชิกในชุมชนตะโหมด

ชาวตะโหมดมีความตื่นตัวและให้ความสำคัญต่อการศึกษามาตั้งแต่อดีต แต่เนื่องจากในสมัยก่อนสถานศึกษาอยู่ห่างไกลจากชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนประชาบาลในชุมชนเท่านั้น แต่เมื่อมีการพัฒนาสร้างถนนทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น สมาชิกในชุมชนจึงมีโอกาสดำเนินการศึกษาในระดับสูงขึ้น จึงทำให้คนรุ่นใหม่มีการศึกษามากขึ้น โดยแต่ละครอบครัวพยายามส่งเสริมและสนับสนุนให้บุตรหลานได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มความสามารถ เมื่อจบการศึกษาแล้วสมาชิกจำนวนหนึ่งไปประกอบอาชีพอยู่ในถิ่นอื่น แต่จำนวนหนึ่งได้กลับมาประกอบอาชีพและตั้งครอบครัวในชุมชน นอกจากนี้แล้ววัดตะโหมดก็ยังจัดให้มีการศึกษาหลักสูตรในพระพุทธศาสนาแก่เยาวชนในชุมชน โดยจัดให้มีการเรียนการสอนและการสอบธรรมศึกษาเป็นประจำทุกปี และยังมีส่งเสริมและสนับสนุนให้สอบธรรมสนามหลวงสำหรับพระนวกะที่ทำการอุปสมบทที่วัดตะโหมดทุกรูปเพื่อให้คนเป็นคนที่สมบูรณ์ ชาวตะโหมดส่วนใหญ่จึงได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมตลอดมา (สถาลานวัดตะโหมด, 2543 : 4)

ในขณะเดียวกัน สมาชิกในชุมชนนำโดยพระครูอุทิศกิจจาทรเห็นความสำคัญของการศึกษา จึงได้ร่วมกันจัดตั้งโรงเรียนมัธยมขึ้นในชุมชน โดยได้รับบริจาคที่ดินจากสมาชิกในชุมชน ใน พ.ศ. 2522 จึงจัดตั้งโรงเรียนประชาบำรุงขึ้น ปัจจุบันได้เปิดสอนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 6 นอกจากนี้ในช่วงเวลา 3 ปีที่ผ่านมา สถาลานวัดได้ให้การสนับสนุนทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่สามารถสอบเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยปิดของรัฐ ซึ่งขาดแคลนทุนทรัพย์และมีความประพฤติดี มีนักเรียนได้รับทุนการศึกษาตลอดระยะเวลาเรียนทั้งสิ้น 12 คน (เป็นนักเรียนมุสลิม 2 คน) โดยไม่มีข้อผูกมัดใด ๆ ทางชุมชนมีความคาดหวังไว้ว่าผู้ที่ได้รับทุนการศึกษาจะไม่ลืมชุมชน ไม่ทิ้งครอบครัว และมีความตั้งใจจะทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด (วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์), 14 ตุลาคม 2545)

อนึ่ง ใน พ.ศ. 2543 สถาลานวัดตะโหมด ร่วมกับโรงเรียนประชาบำรุง โดยการสนับสนุนของสำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดภาคใต้ ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “ตะโหมดศึกษา : หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมด” ซึ่งเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา โดยเนื้อหาหลักสูตรประกอบด้วยหัวข้อดังต่อไปนี้ สถาปนามิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและสังคม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชน มรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยี เอกลักษณ์ของท้องถิ่นและบุคคลสำคัญในท้องถิ่น ตะโหมด ซึ่งหลักสูตรท้องถิ่นฉบับนี้ใช้สอนนักเรียนในโรงเรียนประชาบำรุง เพื่อให้เยาวชน

ในชุมชนได้รู้จักชุมชนของตนเอง ให้มีความสำนึกรักชุมชนและร่วมกันพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าต่อไป ในขณะเดียวกันในช่วงเดือนตุลาคม 2544 – กรกฎาคม 2545 นางสาวสนทญา เมืองสุข นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้จัดทำวิทยานิพนธ์เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น : กรณีศึกษา เรื่องป่าของชุมชน ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยการจัดเวทีระดมความคิดในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกับสมาชิกในชุมชนเรื่อง “ป่าของชุมชน” เพื่อให้ นักเรียนเห็นความสำคัญของป่าไม้ วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและ มีความตระหนักร่วมกันในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน แต่หลักสูตรดังกล่าวอยู่ในระหว่างปรับปรุงเพื่อความสมบูรณ์ ยังไม่มีการใช้อย่างเป็นทางการ และคาดว่าจะใช้อย่างเป็นทางการได้ในภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2546

1.1.4.2 ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนากิจกรรมของชุมชน

ดังได้กล่าวในหัวข้อบุคคลแล้วว่า ผู้นำที่มีบทบาทสำคัญของชุมชนตะโหมด คือ ผู้นำตามธรรมชาติ โดยผู้นำตามธรรมชาติดังกล่าวมีทั้งผู้นำฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส จากการเรียบเรียงจากหลักสูตรตะโหมดศึกษาและการสัมภาษณ์ ผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนตะโหมด มีดังต่อไปนี้

ก. พระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมด สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง อุปสมบทเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2488 ณ วัดตะโหมด สอบไล่ได้นักธรรมชั้นโท เมื่อ พ.ศ. 2492 ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดตะโหมด เจ้าคณะตำบลตะโหมด พระอุปัชฌาย์ และเจ้าคณะอำเภอตะโหมด ตามลำดับ ท่านมุ่งมั่นทุ่มเทพลังกาย พลังใจ พลังทรัพย์ พลังสติปัญญาทุกด้านที่จะพัฒนาวัดตะโหมดให้เจริญมั่นคงเป็นศูนย์แห่งศรัทธาของฆราวาส ญาติโยมชาวตะโหมดและใกล้เคียง ท่านมีความสนใจใฝ่รู้ใฝ่ศึกษาและมีวิสัยทัศน์กว้างไกลในด้านการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยความมานะพยายามส่งเสริมทุกด้านทุกวิถีทาง นอกจากงานปกครองภายในวัดแล้ว ท่านยังเป็นที่พึ่งที่สำคัญของสมาชิกในชุมชน โดยได้อุทิศตนในการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านการปกครอง งานด้านศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ งานด้านสาธารณูปการ ด้านสาธารณสงเคราะห์ และงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา (สภากานวัดตะโหมด, 2543 : 47 – 48)

ข. พระครูสุนทรภิกขานุโยค รองเจ้าอาวาสวัดตะโหมด จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดตะโหมด อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. 2514 และสอบได้นักธรรมชั้นเอก จากสำนักเรียนวัดตะโหมด นอกจากนี้ยังสอบได้หลักสูตรสัมฤทธิ์บัตร มหาวิทยาลัยสุโขทัย

ธรรมาราช มีความชำนาญพิเศษด้านงานเผยแผ่และองค์กรกรรมกรีก พระครูสุนทรกิจจานุโยค อุทิศตนในงานพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ทั้งงานด้านการศึกษา งานเผยแผ่ งานสาธารณูปการ งานศึกษาสงเคราะห์และงานสาธารณสงเคราะห์ โดยท่านได้ทำงานร่วมกับพระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมคอยู่เสมอ ทำให้ท่านได้เรียนรู้วิธีการทำงานจากเจ้าอาวาสและถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนเพื่อชุมชนเสมอมา (สุนทรกิจจานุโยค, พระครู. 2545)

ก. พระครูสังฆรักษ์วิชาญ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดตะโหมค จบการศึกษานิติศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. 2526 และเป็นนักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดตะโหมค เป็นพระภิกษุผู้ทรงจำพระปาติโมกข์ พระธรรมทูตทั่วไปเขตอำเภอ ตะโหมค พระนักเผยแผ่จังหวัดพัทลุง ครูสอนพระปริยัติธรรมสำนักเรียนวัดตะโหมค เลขานุการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลตะโหมค ประธานพระธรรมทายาทรุ่นที่ 13 เลขานุการเจ้าคณะตำบลตะโหมค ผู้ช่วยเลขานุการสถานวัดตะโหมค และกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโรงเรียนประชาบำรุงและโรงเรียนวัดตะโหมค และมักจะได้รับนิมนต์ให้เป็นวิทยากรในการอบรมหรือการบรรยายพิเศษทั้งในและนอกชุมชนอยู่เป็นประจำ (สังฆรักษ์วิชาญ, พระครู. 2545)

การถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ระหว่างพระสงฆ์ 3 รูปนี้ ทำให้วัดเป็นที่พึ่งพิงสำคัญของชุมชน จากการที่พระครูสุนทรกิจจานุโยคทำงานร่วมกับพระครูอุทิศกิจจาทรอยู่เสมอ ทำให้ได้เรียนรู้วิธีการทำงานและมีกำลังใจในการทำงานพัฒนาชุมชนโดยถือเอาพระครูอุทิศกิจจาทรเป็นแบบอย่างในการพัฒนา ในขณะที่พระครูสังฆรักษ์วิชาญซึ่งมีความรู้ทางโลกค่อนข้างสูงและมักจะได้รับนิมนต์ไปเผยแผ่และให้ความรู้แก่ประชาชน เยาวชน ทั้งในและนอกชุมชนอยู่เสมอ ทำให้ได้นำความรู้และประสบการณ์เหล่านั้นมาปรับใช้กับชุมชนตะโหมคได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับพระครูอุทิศกิจจาทรและพระครูสุนทรกิจจานุโยค จึงเอื้อให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน

ง. นายเฉลียว ชนินทุทรวงศ์ (ชนะสิทธิ์) อดีตกำนันตำบลตะโหมค จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนพัทลุง จังหวัดพัทลุง เคยรับราชการเป็นครูประจำตำบลและลาออกจากการเป็นครูประจำตำบลมาประกอบอาชีพส่วนตัว จนกระทั่งได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ตำบลตะโหมค อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2516 และใน พ.ศ. 2519 ได้รับเลือกเป็นกำนันตำบลตะโหมค กิ่งอำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง กำนันเฉลียว ได้อุทิศแรงกายแรงใจทำงานเพื่อชุมชน ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญ (สถานวัดตะโหมค, 2543 : 50 – 51) ดังนี้

- (1) ร่วมจัดตั้งหอสมุดประชาชน
- (2) ร่วมก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนา
- (3) ร่วมกับพระครูอุทิศกิจจาทรในการขอจัดตั้งโรงเรียนประชาบาล
- (4) ได้ติดต่อกับส่วนราชการสร้างทำนบกั้นน้ำคลองกง บริเวณพื้นที่ท่าช้าง เพื่อ

ใช้ในการเกษตร

- (5) ติดต่อประสานงานกับการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคเพื่อนำไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน
- (6) ติดต่อขอจัดตั้งสุขาภิบาลตะโหมค

จ. นายวรรณ ขุนจันทร์ จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ต่อมาสอบได้นักธรรม

เอกจากสนามสอบธรรม อำเภอบางบาล จังหวัดพิจิตร และ พ.ศ. 2508 ได้เป็นเกษตรกรรม
แผนโบราณ หลังจากนั้นจึงได้รับสัมฤทธิ์บัตรจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช การทำงาน
เพื่อชุมชนของนายวรรณ ขุนจันทร์ สามารถรวบรวมกิจกรรมที่สำคัญ (สถานวัดตะโหมค,
2543 : 51 – 52) ได้ดังนี้

- (1) พ.ศ. 2519 เป็นแพทย์ประจำตำบล
- (2) พ.ศ. 2521 เป็นผู้จัดการกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมค บริหารงานจนทำให้
กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมคได้รับคัดเลือกให้เป็นกลุ่มเกษตรกรดีเด่นระดับชาติ 3 ครั้ง

(3) พ.ศ. 2528 ได้รับเกียรติบัตรผู้ประสบความสำเร็จจากสำนักงานการประถมศึกษา
ศึกษาจังหวัดพิจิตร

- (4) พ.ศ. 2529 ได้รับคัดเลือกจากมูลนิธิธรรมาภิบาลไทยยกย่องให้เป็นคนไทยตัวอย่าง
- (5) พ.ศ. 2529 ได้รับโล่รางวัลจากกรมการปกครองในฐานะเผยแพร่เกียรติคุณ
ของนักปกครอง

(6) พ.ศ. 2532 ได้รับเกียรติบัตรจากกรมส่งเสริมการเกษตรในฐานะผู้อุทิศตน
เพื่อส่งเสริมงานด้านเกษตร

(7) พ.ศ. 2536 ได้รับโล่รางวัลจากสมาคมวิทยาศาสตร์การเกษตรแห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในฐานะผู้นำเพื่อประโยชน์แก่วงการเกษตร

(8) พ.ศ. 2544 ได้รับรางวัลอนุสรณ์สงขลานครินทร์ 2544 ในฐานะ
ผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับชุมชนภาคใต้

1.1.4.3 การถ่ายทอดความรู้/ภูมิปัญญาระหว่างสมาชิกในชุมชน

เนื่องจากชุมชนตะโหมคมีภูมิประเทศติดกับเทือกเขา ทำให้วิถีชีวิตชุมชนมีความผูกพัน
เชื่อมโยงกับการใช้ทรัพยากรในป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นก่อน ที่เคยเป็นอดีตนายพราน ซึ่งมี

ความรู้ ความเข้าใจต่าง ๆ เกี่ยวกับป่าเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีความเชื่อ วิถีชีวิต ภูมิปัญญาของ นายพรานสมัยก่อนที่มีการใช้ประโยชน์จากป่าในฐานะที่ป่าเป็นแหล่งพึ่งพิงของชุมชน และ สมาชิกชุมชนมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความเป็นไปของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของชุมชน การสังเกตและสังสมประสบการณ์มาหลายชั่วอายุคน ทำให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ดันไม้ สมุนไพร

ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าได้รับการถ่ายทอดเป็นภูมิปัญญา ของชาวตะโหมคอย่างแท้จริง จากคำบอกเล่าของวรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) พบว่า “ผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน คือคนในท้องถิ่นที่มองเห็นชุมชนมาตลอด รวมทั้ง การได้รับประสบการณ์จากการศึกษาเรียนรู้จากที่อื่น ๆ ผู้นำของตะโหมคจะไม่ได้จบการศึกษาสูง แต่พวกเขาไปรู้งานของชุมชน ต้องการให้ชุมชนเป็นที่ยอมรับ โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางและมี พระครูอุทิศกิจจาทรเป็นแบบอย่างผู้นำที่ดีที่สุดของชุมชน ดังที่มีคำขวัญกล่าวไว้ว่า ‘วัดเป็น ศูนย์รวมของความรัก เป็นหลักของสังคม เป็นที่ระดมความคิด เป็นแหล่งผลิตของผู้นำ’ ” ซึ่งสามารถแยกกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

ก. กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ในหลาย ๆ ด้าน และมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นตามศักยภาพความเป็น ผู้นำของตนเอง

ข. กลุ่มบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ และ ภูมิปัญญา แต่ไม่มีภาวะของความเป็น ผู้นำตามธรรมชาติ เช่น มีความรู้เรื่องเครื่องจักสาน จึงมีการถ่ายทอดให้กับลูกหลาน ส่วนความรู้ เรื่องสมุนไพรจะเรียนรู้ได้ยากเนื่องจากหอมสมุนไพร หรือที่สมาชิกในชุมชนเรียกว่า “หมอกกลาง บ้าน” จะมีศัพท์เฉพาะที่ใช้เรียกชื่อ ซึ่งจะต้องใช้เวลาและความสามารถของผู้เรียนรู้อย่างจริงจัง

1.1.4.4 สมาชิกชุมชนที่ได้รับการศึกษาและมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า คนรุ่นหลังมีโอกาสในการได้รับการศึกษามากขึ้น และมีบุคคลกลุ่มหนึ่ง ที่ได้รับการศึกษาและนำความรู้มาพัฒนาชุมชน โดยกลุ่มบุคคลเหล่านั้นได้รับการศึกษาในสาขา ความชำนาญการที่แตกต่างกัน และได้นำความรู้ดังกล่าวมาพัฒนาชุมชนในหลาย ๆ ด้าน อย่างเหมาะสม กลุ่มบุคคลดังกล่าวได้แก่

ก. สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ จบการศึกษาวิทยาสาตรบัณฑิต สาขาเทคโนโลยี การเกษตร สถาบันราชภัฏภูเก็ต

ข. อำนวย ขุนจันทร์ จบการศึกษานุปริญญา การพัฒนาชุมชน จากสถาบัน ราชภัฏภูเก็ต และกำลังศึกษาระดับปริญญาตรีวิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันราชภัฏภูเก็ต

ค. ชื่นกมล ขุนจันทร์ จบการศึกษานุปริญญา วารสารศาสตร์และ
การประชาสัมพันธ์ สถาบันราชภัฏภูเก็ต

ง. ยูพา วัชร่ม กำลังศึกษาระดับอนุปริญญา สาขาเทคโนโลยีการเกษตร สถาบัน
ราชภัฏภูเก็ต

จ. กมล ขุนจันทร์ จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ สาขาวิจิตรศิลป์
วิทยาลัยศิลปหัตถกรรมนครศรีธรรมราช

1.1.4.5 ประสบการณ์ในการจัดการกลุ่มต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชน

เนื่องจากชุมชนตะโหมคมีกิจกรรมในชุมชนตลอดปี ประกอบกับเป็นชุมชนที่มีผู้มา
ศึกษาดูงานหรือเยี่ยมชมเป็นประจำ ทำให้สมาชิกในชุมชนมีทักษะและประสบการณ์ในการจัดการ
กับสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งมีเงื่อนไขและองค์ประกอบที่แตกต่างกันอยู่เสมอ โดยมีตัวอย่าง
ประสบการณ์ในการจัดการกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน ดังนี้

ก. องค์กรชุมชนต่าง ๆ ชุมชนตะโหมคได้เรียนรู้ประสบการณ์การจัดการองค์กร
ชุมชนที่มีความหลากหลาย คือไม่ได้มีเฉพาะองค์กรชุมชนที่ให้ความสำคัญด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น
แต่มีองค์กรที่เกี่ยวข้องกับแทบทุกกลุ่มอาชีพและกลุ่มอายุของคนในชุมชน โดยมีองค์กรชุมชน
ที่สำคัญดังนี้

(1) กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมค ได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลเมื่อวันที่ 9
กรกฎาคม พ.ศ. 2517 มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือพี่น้องเกษตรกรทำนาตะโหมคให้มีความเป็นอยู่
ที่ดีขึ้น การทำธุรกิจของกลุ่มประกอบด้วย งานการรวบรวมผลผลิตออกจำหน่าย การตลาด
การซื้อสินค้าจำหน่าย การออมทรัพย์ การรับฝากเงิน และการให้สินเชื่อแก่สมาชิก (สภากานวัด
ตะโหมค, 2543 : 10)

(2) ชมรมไม้ผลตะโหมค เริ่มก่อตั้งเมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2535
โดยมีสมาชิกจำนวน 136 คน ซึ่งเป็นผู้ประกอบอาชีพทำสวนไม้ผล มีวัตถุประสงค์ของชมรมคือ
เพื่อให้ความรู้แก่สมาชิกด้านวิชาการ ด้านตลาด และสร้างเสริมประสบการณ์การประกอบการ
ทำสวนไม้ผลเพื่อมุ่งเน้นให้สมาชิกผลิตไม้ผลตรงกับความต้องการของตลาด ปัจจุบันชมรม
ได้สร้างกลุ่มพัฒนาคุณภาพทุเรียนร่วมกับฝ่ายส่งเสริมการเกษตรอำเภอตะโหมค ในการผลิตทุเรียน
คุณภาพเพื่อส่งออก (สภากานวัดตะโหมค, 2543 : 10)

(3) สหกรณ์กองทุนสวนยาง

(4) กลุ่มส่งเสริมอาชีพพระบวณเกษตร

(5) กลุ่มนิคมเกษตรนาแค - โป๊ะต้นเลียบ (กำลังดำเนินงาน ยังไม่เปิดอย่างเป็นทางการ)

(6) กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร

(7) ชมรมวิ่ง

(8) ชมรมผู้สูงอายุ

(9) กลุ่มเยาวชน มีกิจกรรมการแข่งขันกีฬาในช่วงปิดภาคเรียน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณและอุปกรณ์กีฬาจากสภากาชาด

ข. การศึกษาดูงานของหน่วยงาน องค์กรอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ชุมชนตะโหมค เป็นชุมชนตัวอย่างในการศึกษาดูงานจากหน่วยงาน/ชุมชนต่าง ๆ และมีนักเรียน นักศึกษา จากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มาทัศนศึกษาอยู่เป็นประจำ เช่น มีการศึกษาดูงานองค์กรชุมชนจาก ผู้นำชุมชน จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดชุมพร การศึกษาดูงานป่าชุมชนจากจังหวัดและหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สระแก้ว ฉะเชิงเทรา กรมป่าไม้ มูลนิธิโลกสีเขียว สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม การศึกษาดูงานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จากชุมชนกรุงชิง และการทัศนศึกษาคณะนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี มหาวิทยาลัยทักษิณ รวมทั้งการศึกษาเรียนรู้ของนักเรียนภายในชุมชน เป็นต้น (รายละเอียด การศึกษาดูงานจากชุมชน/หน่วยงานต่าง ๆ ดูจากภาคผนวก ฉ)

1.1.5 ทุนเงินตรา (Monetary capital) หมายถึงชุมชนมีการสะสมทุนทางการเงิน ไม่ว่าจะ เป็นกลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ร้านค้าหรือกองทุนสวัสดิการต่าง ๆ โดยตั้งอยู่บนหลักความช่วยเหลือพึ่งพิงกันของสมาชิกในชุมชน ยึดถือความมีส่วนร่วมและการสร้างศักยภาพในการพัฒนาตนเองของสมาชิกในชุมชน มุ่งเน้นชุมชนเป็นเป้าหมายของการกระจายรายได้ เพื่อเป็นหลักประกันชีวิตที่มั่นคงแก่สมาชิกในชุมชนและสร้างระบบการเงินภายในชุมชนให้ทุกคนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เพื่อพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจของตน จากการสัมภาษณ์วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) พบว่า ชุมชนตะโหมคได้มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรต่าง ๆ อันเป็นแหล่งหมุนเวียนเงินตราภายในชุมชน ดังนี้

1.1.5.1 กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหมค มีสมาชิก 876 คน ได้มีการให้ความรู้ทางวิชาการแก่เกษตรกรเพื่อนำไปพัฒนาอาชีพการเกษตร และรวบรวมผลผลิตทางการเกษตร โดยการรวบรวมและจำหน่ายผลผลิตให้สมาชิกในราคาสูงกว่าท้องตลาด ผลผลิตส่วนใหญ่เป็นยางพารา ซึ่งมีรายได้หมุนเวียนประมาณ 40 ล้านบาท (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมค, 2545 : 17)

1.1.5.2 ชมรมไม้ผลตะโหมค มีสมาชิก 127 คน มีทุนบริหารจัดการประมาณ 6,000 บาท (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมค, 2545 : 17) มีการให้ความรู้ทางวิชาการ โดยในปี 2545 สถานาวัดได้รวบรวมผลผลิตของเกษตรกรและจัดจำหน่ายให้ในราคาที่สูงกว่าท้องตลาด แต่จะ
ให้สมาชิกบริหารจัดการกันเอง เพื่อให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ในการจัดการด้านการตลาดและ
นำไปพัฒนาการตลาดทางการตลาดของชมรมต่อไป

1.1.5.3 กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร มีสมาชิก 203 คน มีทุนในการบริหารจัดการประมาณ 102,800 บาท (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมค, 2545 : 17) มีการหารายได้เสริมแก่ครอบครัว เช่น มีการผลิตน้ำพริกใบตำมั่ง ขนมนชนิดต่าง ๆ มีการขยายตลาดและมีรายการสั่งซื้อเพิ่มขึ้นทุกเดือน

1.1.5.4 กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มออมทรัพย์ที่มีการจัดการโดยสมาชิกในชุมชนของชุมชน ตะโหมคมีเพียงส่วนน้อย เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่มีการบริหารจัดการร่วมกับ
หน่วยงานของรัฐ โดยกลุ่มออมทรัพย์ที่มีการจัดการโดยสมาชิกในชุมชนมีเพียง 2 กลุ่ม คือ กลุ่ม
ออมทรัพย์หมู่ที่ 4 (บ้านโพธิ์) ซึ่งเพิ่งดำเนินการได้ 3 เดือน และกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านประชาบำรุง
หมู่ที่ 9 (บ้านป่าพง) เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2535 (ชุมชนบริหารจัดการเองทั้งหมดในปี 2538)
(สมจิต ปราบปรี, ประธานกลุ่มแม่บ้านประชาบำรุง (สัมภาษณ์), 8 พฤศจิกายน 2545) ปัจจุบัน
มีสมาชิกกว่า 200 คน และมีเงินทุนหมุนเวียนกว่า 2 ล้านบาท (ช่อทิพย์ ปราบปรี, เจริญญิก
กลุ่มแม่บ้านประชาบำรุง (สัมภาษณ์), 8 พฤศจิกายน 2545)

การมีเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชนจากกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ประกอบกับการประกอบ
อาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีผลผลิตค่อนข้างดีตลอดปี ทุนเงินตราของชุมชนจึงค่อนข้างเข้มแข็ง ทำให้
สมาชิกในชุมชนสามารถสละเวลาในการประกอบอาชีพมาเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนได้อย่างเต็มที่
จะเห็นได้ว่าความพร้อมของชุมชนในการจัดกิจกรรมหรือการก่อตั้งองค์กรต่าง ๆ ของ
ชุมชน ย่อมมีพื้นฐานมาจากองค์ประกอบของทุนของชุมชนทั้ง 5 ประการดังกล่าวแล้วเป็นสำคัญ
หากขาดทุนใดทุนหนึ่งไปแล้ว ชุมชนย่อมไม่สามารถสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
ที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนได้เท่าที่ควร สำหรับชุมชนตะโหมคนั้น ทุนของชุมชนทั้ง 5 ทุน
ล้วนแล้วแต่มีความครบถ้วนสมบูรณ์และมีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็น
ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การมีผู้นำชุมชนและสมาชิกของชุมชนที่มีคุณภาพ มีระบบ
ประเพณี วัฒนธรรมที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน มีภูมิปัญญาอันเป็นเอกลักษณ์
สำคัญของชุมชน และมีแหล่งเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน อย่างไรก็ตามยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ
ที่มีส่วนส่งเสริมหรือกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้ชุมชนพัฒนาความรู้ ประสบการณ์
และความตื่นตัว ในการพัฒนาชุมชนต่อไป

1.2 ปัจจัยภายนอกที่เอื้อต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1.2.1 นโยบายของรัฐที่สนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่งผลให้ชุมชนมีโอกาสได้รับข้อมูล ข่าวสารและประสบการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น การเข้าร่วมประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในโอกาสต่างๆ เป็นต้น

1.2.2 งานวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ทำการวิจัยเกี่ยวกับมาตรฐานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2544 – มีนาคม 2545 โดยการจัดเวทีชาวบ้านและการสำรวจเส้นทางและแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกับองค์กรภายนอกชุมชน ได้รับแนวคิดและประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น และได้รู้จักกระบวนการในการจัดการข้อมูล ได้มาตรฐานการท่องเที่ยว ตะโหนดและความรู้ ประสบการณ์ในการจัดเวทีต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้น (สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์, (สัมภาษณ์), 14 ตุลาคม 2545)

1.2.3 คณะผู้ศึกษาคุณภาพ การมีผู้มาศึกษาคุณภาพ และเยี่ยมชมชุมชนอยู่อย่างสม่ำเสมอ ดังได้กล่าวแล้วในหัวข้อ 1.1.4.5 (ข) เป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกในชุมชนสนใจจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังที่ วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2545) กล่าวว่า “ไม่อยากจะคนที่มาศึกษาคุณภาพมาแล้วกลับ อยากให้ชมของดีของดีของตะโหนดก่อน เพราะมาแค่วันเดียวไม่สามารถจะชมของดีของดีได้หมด จึงอยากให้จัดเป็นโปรแกรมสำหรับผู้ที่จะมาศึกษาคุณภาพเพื่อที่จะได้ศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนตะโหนดได้มากขึ้น”

ทุนของชุมชนและเงื่อนไขภายนอกดังกล่าวล้วนแต่เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนของชุมชนเป็นรากฐานอันสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหลังจากผู้วิจัยจัดกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - มิถุนายน พบว่าชุมชนได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านทุนของชุมชน และการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน ดังจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงทุนของชุมชนและการเรียนรู้ของชุมชนยังขึ้นอยู่กับพลวัตของปัจจัยภายนอกในช่วงระยะเวลาดังกล่าวอีกด้วย

1.3 พลวัตของปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทุนของชุมชนและการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน ได้แก่

1.3.1 โครงการนำร่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นโครงการที่สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้จัดทำขึ้นเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยมีพื้นที่ศึกษา 4 ชุมชน และตะโหมคเป็นหนึ่งในพื้นที่ศึกษาคังกล่าว บุญชม เพ็ญจารีต รองประธานป่าชุมชน (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) มีทัศนคติต่อโครงการของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมว่า “ทำให้ชุมชนมองเห็นปัญหาและความเป็นชุมชนของตนเองมากขึ้น” และจากการสัมภาษณ์ปาริฉัตร วงศ์พานิช (สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2545) ซึ่งเป็นทีมงานวิจัย ทำให้พบว่าชุมชนตะโหมคมีความเป็นเอกลักษณ์ตรงที่สามารถมองปัญหาของชุมชนตนเองอย่างองค์รวม ไม่ยึดติดกรอบแนวคิดที่ได้กำหนดขึ้นจากคนภายนอก แต่จะมีวิถีคิดเป็นของตนเอง และการแก้ปัญหาของชุมชนจะแก้โดยสมาชิกในชุมชนเองก่อนที่จะพึ่งหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรภายนอกชุมชน ในขณะที่ชุมชนอื่น ๆ ส่วนใหญ่จะมองการแก้ปัญหาของชุมชนว่าต้องแก้ปัญหาโดยหน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานอื่น ๆ ภายนอกชุมชนเท่านั้น และในการเข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันจัดตั้งโครงการแกนนำสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมคขึ้น เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องสิ่งแวดล้อมทั้งภาครัฐและภาคประชาชน อีกทั้งยังมีการกำหนดบทบาทกลุ่มแกนนำและกำหนดกิจกรรมในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มแกนนำอีกด้วย (กลุ่มแกนนำด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมค, 2545)

1.3.2 การเข้ามาศึกษาชุมชนของนักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ ในช่วงเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม 2545 ได้มีนักศึกษาวิชาเอกพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ จำนวน 5 คน เข้ามาศึกษาการจัดการองค์กรชุมชน การจัดการป่าชุมชนและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อฝึกงานในชุมชน โดยใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันเตรียมการต้อนรับและถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ให้แก่นักศึกษา นับเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชนด้วยเช่นกัน

1.4 การเรียนรู้ของชุมชนที่พัฒนาจากทุนเดิม

1.4.1 ทุนระบบนิเวศ (Ecological capital) จากทุนเดิมของชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์และมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนอยู่แล้ว กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน และเงื่อนไขภายนอก ยิ่งทำให้สมาชิกในชุมชนเข้าใจการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างเป็นภาพรวมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังที่สมเกียรติ บัญญาพัฒนศักดิ์กล่าวในการประเมินผลการอบรมเชิงปฏิบัติการเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2545 ว่า “เมื่อก่อนคณะกรรมกรฯ มีแนวคิดว่าจะทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นทางซีเมนต์ มีขนาดกว้าง 2 เมตร เพื่อความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว แต่เมื่อได้รับการอบรมแล้วทำให้รู้ว่าการทำทางซีเมนต์ เป็นการทำลายระบบนิเวศ และรู้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่จำเป็นต้องตามใจ หรือทำตามความต้องการของนักท่องเที่ยว จึงเปลี่ยนแปลงแนวคิดในการจัดทำเส้นทางเป็นเพียงทางเดินสำหรับคนคนเดียวเท่านั้น”

นอกจากนี้ โครงการนำร่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทำให้สมาชิกในชุมชนมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิด ประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากรกับชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ มากขึ้น ดังที่บุญชม เพ็ญจรัส (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) กล่าวว่า “การได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุม สัมมนาศึกษาดูงานที่ต่าง ๆ ทำให้ได้รับประสบการณ์มาเปรียบเทียบและพัฒนาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของชุมชน ทำให้เห็นว่าชุมชนอื่นก็มีปัญหา แต่วิธีการแก้ปัญหาของแต่ละชุมชนจะแตกต่างกัน จึงได้แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน”

1.4.2 ทุนคน (Human capital) การเปลี่ยนแปลงของทุนคนนั้นเกิดขึ้นอย่างชัดเจนจากการที่สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมเวทีประชุมต่าง ๆ มากขึ้น มีประสบการณ์ในการต้อนรับคณะดูงาน และนักท่องเที่ยวมากขึ้น จึงปรากฏการพัฒนาทั้งด้านตัวบุคลากรและการบริหารงานของบุคลากร ทั้งนี้ผู้นำชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำตามธรรมชาติ มีบทบาทที่สำคัญในการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการเข้าร่วมการประชุมต่าง ๆ ทำให้การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม ดังที่ในวันที่ 15 - 16 สิงหาคม 2545 ได้มีกิจกรรมสำคัญที่สมาชิกในชุมชนต้องมีส่วนร่วม 2 กิจกรรม คือ การสัมมนาเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้ ที่มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และการประชุมโครงการนำร่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่หาดแก้ววีรสาร สงขลา สมาชิกในชุมชนจึงได้จัดสมาชิกเพื่อเข้าร่วมกิจกรรมทั้ง 2 กิจกรรม โดยแบ่งหน้าที่ตามความถนัด

และความสนใจ และเมื่อเสร็จสิ้นการประชุมแต่ละครั้ง ตัวแทนจากแต่ละกลุ่มก็จะนำความรู้/ประสบการณ์ที่ได้มาถ่ายทอดให้สมาชิกในชุมชนคนอื่น ๆ ได้รับทราบด้วย

ในขณะที่เดียวกันผลของการจัดกิจกรรมที่ผ่านมา ทำให้สมาชิกบางคนมีการพัฒนาในด้าน การแสดงความคิดเห็น กล้าพูด กล้าแสดงออกมากขึ้น ดังที่สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ กล่าวเมื่อ วันที่ 20 มิถุนายน 2545 ว่า “จากกิจกรรมที่ผ่านมาทำให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและ ร่วมกันแสดงความคิดเห็นมากขึ้น จากสมาชิกบางคนที่ผ่านมาเพียงแต่มาเข้าร่วมประชุม ไม่ค่อย แสดงความคิดเห็น แต่เมื่อผ่านกระบวนการแล้ว สมาชิกเหล่านั้นร่วมกันแสดงความคิดเห็นและ กล้าแสดงออกมากขึ้น” (การติดต่อส่วนบุคคล) ส่วนแคว่ ปิ่นสุวรรณ กล่าวถึงตนเองเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2545 ว่า “การเข้าร่วมในกิจกรรมตลอดกระบวนการครั้งนี้ ทำให้กล้าพูด กล้าแสดงออก มากขึ้น” (การติดต่อส่วนบุคคล)

1.4.3 **ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม (Socio – cultural capital)** การเปลี่ยนแปลง ของทุนระบบสังคมและวัฒนธรรมอาจยังปรากฏไม่ชัดเจนนัก เนื่องจากชุมชนตะโหมคมีความ สัมพันธ์ของระบบสังคมและวัฒนธรรมอย่างแนบแน่นอยู่แต่ดั้งเดิมแล้ว ซึ่งทุนระบบสังคมและ วัฒนธรรมนี้มีบทบาทสำคัญมากในการส่งผลให้ทุนด้านอื่น ๆ ของชุมชนมีความเข้มแข็ง มีความ พร้อมและเอื้อต่อการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนได้อย่างดี นอกจากนั้น กิจกรรมการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้และการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้สมาชิกในชุมชนมีโอกาสในการพบปะ พูดคุยกันและมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่สมาชิกในชุมชนต้องทำร่วมกันมากขึ้น ยิ่งทำให้ความเป็นระบบ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนตะโหมคมีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ศักดิ์ เพชรสุก สมาชิก สถานานวัดฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว (สัมภาษณ์, 27 กันยายน 2545) ยังได้กล่าวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนว่า “ชาวตะโหมคจะแยกแยะเรื่องงาน กับเรื่องส่วนตัว กล่าวคือ หากมีปัญหากันเรื่องงานของชุมชน ปัญหาที่จะจบในเวทีการประชุม ครั้งนั้น ๆ ไป จะไม่นำมาคิดให้เป็นเรื่องใหญ่ แม้จะขัดแย้งกันในเวทีประชุม แต่เมื่อปิดเวทีแล้ว ทุกอย่างจะเหมือนเดิม” เป็นการแสดงให้เห็นว่า ระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนตะโหมค ยังคงมีความแน่นแฟ้นและคงเอกลักษณ์ของความเป็นเครือญาติตลอดมา

1.4.4 **ทุนสติปัญญา (Wisdom capital)** กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และปัจจัย ภายนอก ทำให้ทุนสติปัญญาของสมาชิกในชุมชนเพิ่มพูนขึ้นสืบเนื่องจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้น ในชุมชน และประสบการณ์ที่สมาชิกในชุมชนได้รับมาจากภายนอกชุมชน การอบรมเชิงปฏิบัติการ การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการศึกษาดูงาน ทำให้คณะกรรมการฯ มีแนวคิดและ

เข้าใจการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น ดังที่สมาชิกได้วิเคราะห์ผลการเรียนรู้จากกิจกรรม
การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวแล้วในบทที่ 4

นอกจากนี้ การที่มีชุมชน หน่วยงาน สถานศึกษาต่าง ๆ เข้ามาศึกษาดูงานการจัดการ
องค์กรชุมชน การจัดการป่าชุมชน และการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้สมาชิกในชุมชน
มีประสบการณ์และได้ฝึกแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า ซึ่งมีเงื่อนไขที่แตกต่างกันได้เป็นอย่างดี
และได้ถือเอาประสบการณ์ในแต่ละครั้งเป็นบทเรียนในการจัดการต้อนรับคณะศึกษาดูงาน
หรือนักท่องเที่ยวในโอกาสต่อไป

1.4.5 ทุนเงินตรา (Monetary capital) การพัฒนาผลิตผล ผลิตภัณฑ์ของชุมชนเพื่อ
จัดจำหน่ายแก่ผู้มาศึกษาดูงาน และนักท่องเที่ยวมากขึ้นมีผลต่อทุนเงินตราของชุมชนด้วยเช่นกัน
ดังที่เห็นได้จากเมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545 มีคณะผู้ศึกษาดูงานจากจังหวัดนครราชสีมา กลุ่มแม่บ้าน
เกษตรกรได้นำน้ำพริกใบตำมัง ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนมาวางจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน
ในขณะเดียวกัน ในวันที่ 12 สิงหาคม 2545 สถานานวัดได้จัดงานผลไม้ของดีตะโหมด เพื่อเป็น
การสนับสนุนชาวสวนผลไม้ โดยการนำผลไม้จากเกษตรกรในชุมชนมาจัดจำหน่ายให้แก่คนทั้งใน
และนอกชุมชน เป็นการสนับสนุนการบริโภคผลิตผลของชุมชน นอกจากนี้ สถานานวัด
ได้ร่วมกับชมรมไม้ผลนำผลไม้ที่เหลือจากงานวันที่ 12 สิงหาคม 2545 ออกจำหน่าย อีกทั้งยังนำ
ไปแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอีกด้วย

ในกรณีของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ยังไม่มีการจัดสรรผลประโยชน์ที่ชัดเจน
เนื่องจากยังไม่มีบริการอย่างเป็นทางการ แต่คณะกรรมการฯ ไม่ได้มุ่งเน้นการคิดค่าบริการ
จากนักท่องเที่ยว ดังที่วรัณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545) กล่าวว่า “ชาวตะโหมด
จัดการท่องเที่ยวเชิงบริการ ไม่ใช่เชิงธุรกิจ จึงให้บริการด้วยความเต็มใจ ไม่ยึดเยียดค่าใช้จ่าย
ให้นักท่องเที่ยว”

1.5 การเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้เกี่ยวกับการ
การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของสมาชิกในชุมชน 3 กลุ่ม ดังนี้

1. คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งทุกคนเป็นสมาชิก
ป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง
และได้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของผู้วิจัยตลอดกระบวนการ

2. คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งได้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพียงบางกิจกรรมเท่านั้น เนื่องจากมีการกิจและหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนด้วย โดยสมาชิกกลุ่มนี้ มีการพัฒนาการเรียนรู้โดยมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น และเห็นว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสอดคล้องกับเป้าหมายของป่าชุมชน จากการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาทำให้คณะกรรมการป่าชุมชนเข้าใจ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ได้ชัดเจน อีกทั้งแนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังสอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์ป่าของชุมชน

3. สมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่ได้เข้ามามีบทบาทในกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ แต่กลุ่มคนเหล่านี้ได้รับรู้กิจกรรมและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอยู่ตลอดเวลา และเนื่องจากมีสถานลานวัดเป็นเวทีชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถรับรู้ข่าวสารการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอยู่เสมอ

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน ระดับการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มจึงมีทั้งการเรียนรู้ร่วมกันและการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน โดยคณะกรรมการการท่องเที่ยวมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้มากที่สุด รองลงมาคือคณะกรรมการป่าชุมชน และสมาชิกในชุมชนตามลำดับ ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวมีแนวโน้มว่าจะมีการขยายจากคณะกรรมการการท่องเที่ยวสู่คณะกรรมการป่าชุมชนและสมาชิกในชุมชน ตามลำดับ โดยผ่านเวทีของชุมชนซึ่งมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอยู่อย่างสม่ำเสมอ สำหรับประเด็นการเรียนรู้ของสมาชิกชุมชนแต่ละกลุ่ม สามารถแยกให้เห็นประเด็นร่วมและประเด็นที่แตกต่างกัน รวมทั้งประเด็นที่สำคัญของแต่ละกลุ่ม ได้ดังตาราง 5

สำหรับการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ของกลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่มเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์โดยใช้หลักการตามกรอบการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของอุทัย คุลเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2541 : 10 – 12) ว่าการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรต้องขยายการเรียนรู้ไปสู่การเตรียมความพร้อมอย่างบูรณาการและเป็นองค์รวมมากขึ้น ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดดังกล่าวในการวิเคราะห์การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน ดังนี้

1.5.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนทุกด้าน เพื่อให้เข้าใจถึงจุดอ่อนจุดแข็งของชุมชนก่อนการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงโดยตรงต่อเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน การรู้จักตนเองและชุมชนอย่างถ่องแท้ เป็นเงื่อนไขสำคัญซึ่งจะทำให้กิจกรรมการท่องเที่ยวดำเนินไปสู่ทิศทางตามแนวคิดที่กำหนดไว้ สำหรับการท่องเที่ยว

ตาราง 5 แสดงความสำคัญ ประเด็นการเรียนรู้ร่วมกัน และประเด็นการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน
ของสมาชิกในชุมชนแต่ละกลุ่ม

ประเภทของกลุ่มคน	การเรียนรู้ที่สำคัญ	ประเด็นการเรียนรู้ ที่แตกต่างกัน	ประเด็นการเรียนรู้ ร่วมกันของทุกกลุ่ม
คณะกรรมการ การท่องเที่ยว	ได้แนวคิดและ ประสบการณ์ ในการจัดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ทั้งที่ชุมชน เป็นนักท่องเที่ยว และชุมชนเป็นผู้บริหาร จัดการ	มีความรู้ ความเข้าใจ ในการบริหารจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และมีประสบการณ์ ในเวทีการประชุมการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้ ได้แลกเปลี่ยนแนวคิด ประสบการณ์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับ ชุมชนอื่น ๆ และนำมา ปรับใช้กับชุมชนอย่าง เหมาะสม	1. มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการท่องเที่ยว เชิงนิเวศมากขึ้น 2. สมาชิกในชุมชนเกิด ความภาคภูมิใจในการ จัดการทรัพยากร ในชุมชน 3. มีการร่วมแสดง ความคิดเห็น แลกเปลี่ยน ประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ การพัฒนาชุมชนมากขึ้น 4. สมาชิกในชุมชน
คณะกรรมการ ป่าชุมชน	แนวคิดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศสอดคล้องกับ แนวคิดการอนุรักษ์ ป่าชุมชน	มีความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ แต่ยังไม่ มีประสบการณ์ ในการจัดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศมากนัก เนื่องจาก ไม่ได้มีความรับผิดชอบ ในเรื่องนี้โดยตรง	มีส่วนร่วมในการจัดการ ทรัพยากรของชุมชน
สมาชิกในชุมชน	สมาชิกในชุมชน เห็นคุณค่าของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ของชุมชนมากขึ้น	ยังไม่มีความรู้ ความเข้าใจ เรื่องการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ เนื่องจากไม่ได้ เป็นส่วนหนึ่งของ กิจกรรมการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้ เพียงแต่รับรู้กิจกรรมของ ชุมชนจากเวที ของสภาตำบล	

เชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น มีการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนอย่างแท้จริง เนื่องจากกระบวนการต่าง ๆ เริ่มจากสมาชิกในชุมชน และดำเนินการ โดยสมาชิกในชุมชนทั้งสิ้น โดยมีการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำ ร่วมวิเคราะห์และแก้ไขปัญหา มีการปรับปรุงแล้วกระทำใหม่โดยสมาชิกในชุมชน ให้สมาชิกในชุมชนรับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกัน และไม่ยึดการท่องเที่ยวเป็นอาชีพหลัก ดังที่สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (สัมภาษณ์, 31 มกราคม 2545) เคยกล่าวไว้ว่า “จะจัดการท่องเที่ยวเป็นฤดูกาล เนื่องจากต้องคำนึงถึงการประกอบอาชีพของสมาชิกในชุมชนด้วย ส่วนช่วงที่เหมาะสมคือ ช่วงฤดูร้อน เนื่องจากเหมาะแก่การเดินป่า เพราะไม่ลื่น ไม่เป็นอันตราย และในช่วงที่ไม่มีนักท่องเที่ยวก็จะเป็นการให้ธรรมชาติได้พัก ไม่เป็นการรบกวนธรรมชาติ”

1.5.2 การพัฒนาความคิดเชิงวิเคราะห์วิจารณ์แก่บุคลากรชุมชน เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และจิตสำนึกที่ตระหนักและเชื่อมั่นในคุณค่าของระบบนิเวศและวิถีชีวิตแบบชุมชนชนบท จากภายในจิตใจของบุคคล นอกเหนือจากความรู้เชิงเทคนิคที่ดำเนินการอยู่แล้ว เพราะเนื้อหาการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่จะกำหนดให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปสู่การอนุรักษ์ธรรมชาติและชุมชนอย่างยั่งยืน

กระบวนการเรียนรู้เนื้อหาดังกล่าว อาจดำเนินไปในระหว่างการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ด้วย เพื่อให้เป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติ โดยอาศัยการปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนักท่องเที่ยวมีสิ่งแวดล้อม อาชีพ และวิถีการบริโภค ฯลฯ ที่แตกต่างกัน โดยมีบุคคลที่จะช่วยจับประเด็นความแตกต่างมาเป็นการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอทุกกระยะ เพราะการสร้าง ความเชื่อมั่นและจิตสำนึกนั้น มิอาจเกิดขึ้นด้วยการอบรมเพียงอย่างเดียว หรือเกิดในระยะเวลาอันสั้นเหมือนการอบรมเชิงเทคนิค

นอกจากนี้จากงานวิจัยของบุษบา สิทธิการ (2545) พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนที่มีประสิทธิภาพนั้น ควรส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีบทบาทในการจัดการโดยใช้กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม (Participatory working approach) ซึ่งมุ่งเน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การศึกษาชุมชน การจัดทำแผน การดำเนินการ การบริหารจัดการและการติดตามประเมินผล ในขณะเดียวกัน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยต้องอาศัยความร่วมมือกันของสมาชิกในกลุ่มและความเต็มใจของสมาชิกในการปฏิบัติ เรียนรู้และเปลี่ยนแปลง เพื่อให้มุ่งเป้าหมายไปสู่ความสำเร็จ กระบวนการในการกระตุ้นการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนี้ต้องอาศัยการเรียนรู้ทางสังคม ความสามารถ

ในการปฏิบัติและทุนทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ (Fien and Skoien, 2002 : 269 - 282) ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงควรให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมและความสามารถในการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เช่นกัน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันมากขึ้นในการพัฒนาชุมชนและปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมุ่งเน้นที่วัฒนธรรมของชุมชนด้วยเช่นกันเพื่อสร้างจิตสำนึกของชุมชนในการรักษาสิ่งแวดล้อม และความเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

สำหรับชุมชนตะโหมค มีการพัฒนาความคิดแก่สมาชิกในชุมชนโดยมีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อติดตามการทำงานและการจัดการปัญหาในด้านต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการทำงาน สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้และเห็นความสำคัญของกระบวนการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน ซึ่งได้มีการนำผลการติดตามและประเมินผลในแต่ละขั้นตอนของการดำเนินการให้บริการการท่องเที่ยวกลับมาวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ร่วมกัน เพื่อหาทางปรับปรุงและแก้ไขการดำเนินการ เพื่อให้การบริการเป็นที่น่าพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน และเป็นการพัฒนาการทำงานของสมาชิกในชุมชนในครั้งต่อ ๆ ไป จากกิจกรรมการพัฒนาการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง พบว่า ปัญหาและอุปสรรคของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างยังปรากฏไม่ชัดเจนนัก เนื่องจากยังไม่ได้มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างเป็นทางการ แต่เมื่อเกิดปัญหาในขั้นทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ชุมชนก็สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง โดยร่วมกันคิด วิเคราะห์หาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยใช้เวทีการประชุมและการปรึกษาร่วมกันของทุกฝ่าย แต่ในการดำเนินงานของคณะกรรมการฯ ก็ยังปรากฏปัญหาและอุปสรรคที่เด่นชัด 2 ประการ คือ

1. ไม่ได้ได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่าที่ควร ซึ่งทำให้การดำเนินงานของคณะกรรมการฯ ไม่ค่อยราบรื่นเนื่องจากขาดความเข้าใจอันดีระหว่างชุมชนและหน่วยงานของรัฐ ดังที่สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ กล่าวในการสัมภาษณ์เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2545 ว่า “ปัญหาของการท่องเที่ยวที่ตะโหมค คือ ไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากอยู่ในเขตการปกครอง 2 รูปแบบ ทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบล การดำเนินงานส่วนใหญ่จึงมักมีการเข้าใจผิดเรื่องเขตพื้นที่ในการรับผิดชอบอยู่เสมอ ทำให้การทำงานของคณะกรรมการไม่ค่อยสะดวกเท่าที่ควร” ซึ่งคณะกรรมการฯ กำลังหาวิธีการในการให้หน่วยงานของรัฐเข้ามามีส่วนร่วม

ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยจะให้หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนในด้านงบประมาณและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

2. คณะกรรมการฯ ยังขาดทักษะและประสบการณ์ในการจัดนำเที่ยว ซึ่งวิเคราะห์ได้จากกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมา คณะกรรมการฯ ยังขาดทักษะในเรื่องการเชื่อมโยงระบบนิเวศกับวิถีชีวิตชุมชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะกรรมการฯ จึงมีความต้องการที่จะให้มีการอบรมนักสื่อความหมายเป็นอันดับแรก หลังจากนั้น จึงค่อยมีการอบรมคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อพัฒนาบุคลากรของกลุ่มให้มีคุณภาพมากขึ้น

นอกจากการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันแล้ว กิจกรรมที่แสดงให้เห็นว่าคณะกรรมการฝ่ายท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างให้ความสำคัญกับคุณค่าของระบบนิเวศ และวิถีชีวิตชุมชน คือ มีการเน้นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นไปตามวิถีชีวิตเดิมของชุมชน เช่น

1. การใช้ได้เป็นแหล่งให้แสงสว่างในยามค่ำคืน ซึ่งเป็นวัชสุทธรรษชาติที่สามารถหาได้ในท้องถิ่นและสามารถใช้งานได้หลายครั้ง อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่นักท่องเที่ยวด้วย

2. การลดการนำแหล่งเกิดของเสียเข้าไปภายในป่าชุมชน ซึ่งจะเห็นได้จากการทดลองจัดการท่องเที่ยวที่ผ่านมา คณะกรรมการฯ มีการลดการนำหีบห่อสัมภาระต่าง ๆ เข้าไปในป่าชุมชน และแจ้งนักท่องเที่ยวไม่ให้ทิ้งเศษขยะในระหว่างโปรแกรมการท่องเที่ยว อีกทั้งยังแจกถุงพลาสติกสำหรับนักท่องเที่ยวเพื่อเป็นแหล่งรองรับของเสียที่จำเป็นสำหรับนักท่องเที่ยวเป็นต้น

นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแต่ละพื้นที่ต้องกำหนดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว (Carrying capacity) เพื่อมิให้การท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเกินกว่าขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากรของชุมชน (ยศ สันตสมบัติ, 2544 : 241) วิธีการหนึ่งในการกำหนดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว (Carrying capacity) คือ การกำหนดกฎเกณฑ์และเงื่อนไขต่าง ๆ สำหรับนักท่องเที่ยว (Fennell, 1999 : 125 - 127)

ในแง่นี้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างก็มีการวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ สำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งกฎเกณฑ์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์ของป่าชุมชน ที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว เพียงแต่มีการเพิ่มเติมคัดแปลงแก้ไขเพื่อให้เหมาะสมกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีการกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวตามความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่ ดังที่คณะกรรมการฯ ได้กำหนดให้มีนักสื่อความหมาย 2 คน คือนักท่องเที่ยว 8 คน ในการต้อนรับคณะศึกษาดูงานป่าชุมชน

เขาหัวช้างเมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545 (บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง, 17 กุมภาพันธ์ 2545) นอกจากนี้บุญชม เพ็ญจรัส ได้กล่าวเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2545 ว่า “การติดต่อเพื่อท่องเที่ยวต้องติดต่อผ่านคณะกรรมการของป่าชุมชนก่อน เพื่อที่จะได้มาปรึกษาหารือกันว่าจะรับนักท่องเที่ยวกลุ่มนั้น ๆ หรือไม่” (การติดต่อส่วนบุคคล) ในทำนองเดียวกัน สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ ยังได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของป่าชุมชน เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2545 ว่า “การท่องเที่ยวต้องทำเป็นมาตรฐาน มีกฎระเบียบ นักท่องเที่ยวต้องยอมรับและปฏิบัติตามกฎของป่าชุมชน และกฎการท่องเที่ยวที่ทางคณะกรรมการฯ กำหนดไว้ให้ได้ ถ้าไม่สามารถยอมรับและปฏิบัติตามกฎดังกล่าวได้ ก็จะไม่รับนักท่องเที่ยวกลุ่มนั้น” และก่อนการพานักท่องเที่ยวเข้าชมในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนทุกครั้ง จะมีการแจ้งนักท่องเที่ยวให้ทราบกฎระเบียบในการปฏิบัติตัว พร้อมทั้งกำชับให้นักท่องเที่ยวปฏิบัติตามกฎอย่างเคร่งครัด

1.5.3 การอบรมด้านการจัดการ ควรให้ความสำคัญกับการแสวงหาวิธีการจัดการที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้มากที่สุด เช่น มีการสำรวจจุดอ่อนในด้านดังกล่าวของชุมชนและหาแนวทางแก้ไข เช่น การรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ซึ่งมีปัญหาการสื่อสาร การมีการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวชุมชนและธรรมชาติ เช่น เอกสารหรือเทปเสียงภาษาหลักต่าง ๆ เพื่อลดการพึ่งพามัคคุเทศก์ ล่าม และยังเป็นการขายกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศด้วย หรือจุดอ่อนด้านการประชาสัมพันธ์เพื่อเข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยว ควรจะต้องเตรียมการให้แก่ชุมชนมากยิ่งขึ้น เช่น การเชื่อมต่อกับหน่วยงานของรัฐ และธุรกิจด้านการท่องเที่ยว เพื่อการโฆษณาประชาสัมพันธ์ และสร้างเครือข่ายของกลุ่มนักท่องเที่ยวให้กว้างขวาง จากกิจกรรมการท่องเที่ยวของป่าชุมชนเขาหัวช้าง นอกจากจะมีนักสื่อความหมายในเส้นทาง ซึ่งเป็นผู้บรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศและความเชื่อ วัฒนธรรมของชุมชนเกี่ยวกับป่าแล้ว ในช่วงกิจกรรมกลางคืนยังมีอดีตนายพรานเล่าวิถีชีวิตชาวป่า และความเชื่อของนายพรานในการล่าสัตว์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เน้นการล่าเพื่อธุรกิจเหมือนในปัจจุบัน เช่น การล่าหมีป่า จะล่าเฉพาะหมีป่าตัวผู้ที่ป็นหัวหน้าฝูงเท่านั้น เป็นต้น

จากการผ่านกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ทำให้นักสื่อความหมายได้พัฒนาทักษะการสื่อความหมายมากขึ้นทั้งในด้านเนื้อหา เทคนิค และการตอบคำถามนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของนักสื่อความหมาย ซึ่งสังเกตได้จากการประเมินผลการอบรมฯ เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2545 มีสมาชิกผู้เข้าร่วมอบรมฯ ท่านหนึ่งกล่าวว่า “อยากได้ความรู้เกี่ยวกับการสื่อความหมายชื่อต้นไม้ที่เป็นชื่อทางวิชาการ เพราะมีความรู้เฉพาะภาษาถิ่น ถ้ารู้ภาษาวิชาการจะทำให้นักท่องเที่ยวสนใจมากขึ้น สามารถสื่อให้นักท่องเที่ยวเข้าใจได้ง่ายขึ้น” และ

จากการอบรมฯ ทำให้สมาชิกผู้เข้าร่วมอบรมฯ ได้รับความรู้และทักษะการสื่อความหมายมากขึ้น ดังที่มีสมาชิกผู้เข้าร่วมอบรมฯ ท่านหนึ่งกล่าวว่า “ได้รู้เรื่องนักสื่อความหมายว่าควรมีคุณสมบัติอย่างไร การจัดการกับนักท่องเที่ยวนานๆ ควรทำอย่างไร” และจากการศึกษาดูงานทำให้ผู้ศึกษาดูงานได้แลกเปลี่ยนและสังสมประสบการณ์ในการเป็นนักสื่อความหมายเพิ่มขึ้น ดังที่ผู้เข้าร่วมศึกษาดูงานได้ร่วมกันประเมินผลการเรียนรู้ของตนเองเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2545 เช่น พันธุ์ ช่วราชการ กล่าวว่า “ได้รับประสบการณ์ใหม่ ๆ โดยเฉพาะได้เรียนรู้ว่าควรมีการนัดสัญญาณในขณะที่เดินป่าเพื่อความสะดวกในการติดต่อประสานงาน” ส่วนบัญชา อาศัย ได้เรียนรู้ว่า “นักสื่อความหมายควรมีความเป็นกันเอง ได้แลกเปลี่ยนความรู้เรื่องสมุนไพร และได้มีการสังสมประสบการณ์เพื่อนำมาปรับใช้ในการเป็นนักสื่อความหมายต่อไป” ในขณะเดียวกัน สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ ก็ได้เรียนรู้ว่า “นักสื่อความหมาย ควรมีความกล้าในการตัดสินใจ มีความทันต่อเหตุการณ์ ทันเวลา ควรเน้นความเพลิดเพลินและปรับใช้ลูกเล่นกับนักท่องเที่ยวนานๆ” ส่วนประสบการณ์และการเรียนรู้ที่คณะกรรมการฯ ได้รับจากการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงที่คณะกรรมการฯ ได้รับและแก้ปัญหาสถานการณ์เฉพาะหน้าด้วยตนเอง ทำให้คณะกรรมการฯ เรียนรู้และได้ประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อนำมาปรับปรุงและพัฒนาการนำเที่ยวของชุมชนในครั้งต่อ ๆ ไป ดังที่ กมล ขุนจันทร์ ซึ่งเป็นนักสื่อความหมายทั้ง 2 ครั้งที่มีการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกล่าวเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2545 ว่า “ได้ประสบการณ์ใหม่จากครูคนใหม่ ได้รูปแบบการสื่อความหมายต่าง ๆ มากขึ้น และได้ความคิดว่าจะนำไปใช้กับมัคคุเทศก์รุ่นหลังได้อย่างไร”

1.5.4 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีผลในเชิงเศรษฐกิจและการเรียนรู้ได้เพิ่มขึ้น หากสร้างกิจกรรมที่จะส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวนานๆ ใช้เวลาในชุมชนให้มากขึ้น มิใช่เพียงแวะหรือผ่านเพียงชั่วคราว เช่น ในครัวเรือนที่ยังมีกิจกรรมตามภูมิปัญญาดั้งเดิมอยู่ เช่น การทอผ้า การจักสานหรือทำเครื่องมือไม้ไผ่ การถนอมอาหาร ฯลฯ อาจจัดให้มีการเยี่ยมชมหรือหากิจกรรมนั้น ๆ หมคไปแล้ว ก็อาจส่งเสริมให้มีการฟื้นฟูกิจกรรมดังกล่าวขึ้นใหม่ได้ แต่ให้อยู่ในลักษณะของจริง คือหันกลับมาใช้ใหม่ด้วยความเข้าใจในคุณค่า มิใช่เป็นเพียงการแสดงที่ขาดฐานคิดรองรับ การที่นักท่องเที่ยวนานๆ ใช้เวลาในชุมชนนานขึ้นย่อมมีผลต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และผลค่านเศรษฐกิจมากขึ้นด้วย เนื่องจากจะมีการใช้บริการด้านอาหาร เครื่องดื่มระหว่างอยู่ในชุมชน หรือการจัดหาของที่ระลึกท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีความคิดสร้างสรรค์หรือเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น ภาชนะไม้ไผ่ อาหารที่ถนอมตามแบบพื้นบ้าน เครื่องประดับ เป็นต้น

การที่กิจกรรมดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้นั้น จำเป็นที่จะต้องพยายามคิดให้ต่างจากกรอบคิดแบบเดิม และการบริหารจัดการแบบเดิม มาใช้ความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ และการศึกษาตัวอย่างจากที่อื่น ๆ มาประยุกต์ กิจกรรมการระดมความคิดจากภาคีที่หลากหลายจะเป็นช่องทางหนึ่ง ที่ช่วยพัฒนากิจกรรมในส่วนนี้ได้ ดังที่ วรรณ ขุนจันทร์ (สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2545) เคยกล่าว ว่า “ไม่อยากจะให้คนที่มาศึกษาดูงานมาแล้วกลับ อยากให้ชมของดีของดีของตะโหมคก่อน เพราะมาแค่ วันเดียวไม่สามารถจะชมของดีของดีของตะโหมคได้หมด จึงอยากให้จัดเป็นโปรแกรมสำหรับผู้ที่จะมา ศึกษาดูงานเพื่อที่จะ ได้ศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนตะโหมคได้มากขึ้น” นอกจากนี้ สมาชิกป่าชุมชนเขาหัวช้างมีการอนุรักษ์ป่าเขาหัวช้างเป็นกิจกรรมของชุมชน ดังนั้นกิจกรรมการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงมีมิติทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับธรรมชาติ เช่น

1. วิถีชีวิตของชุมชนในการจับสัตว์ป่า ดังได้กล่าวตัวอย่างไว้แล้วข้างต้น
2. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น การห้ามตัดต้นไม้ริมธาร เนื่องจากเชื่อว่ามีรุกขเทวดาสงสถิตย์อยู่ การห้ามโยนก้อนหินลงลำธาร เพราะเชื่อว่าจะทำให้ฝนตก น้ำนองไหลป่าและเกิดภัยธรรมชาติ
3. การใช้ไม้ซึ่งเป็นอุปกรณ์ให้แสงสว่างแก่สมาชิกในชุมชนในสมัยก่อน ซึ่ง

ปัจจุบันเลิกใช้แล้วมาเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1.5.5 การขยายความร่วมมือของภาคีต่าง ๆ ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรจะต้อง คำนึงถึงการพัฒนาความคิดของทุกฝ่ายในประเด็นสิทธิของชุมชน เพื่อให้เกิดความเคารพในสิทธิ ของชุมชน และชุมชนเองเกิดความมั่นใจในสิทธิและศักดิ์ศรีของตนเอง ที่จะจัดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศและได้รับประโยชน์โดยเสมอภาคและสมานฉันท์กับภาคีอื่นอย่างแท้จริง สิ่งดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้ จะต้องมีการพัฒนาความคิดและความสัมพันธ์ระหว่างกัน เพื่อแลกเปลี่ยนการ รับรู้ – เรียนรู้ระหว่างภาคี เพื่อให้เห็นคุณค่าและเกิดความเคารพซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความ เคารพต่อชุมชน ซึ่งมักจะตกเป็นผู้เสียเปรียบและรับผลกระทบจากการพัฒนาต่าง ๆ มากที่สุด โดยมีสิทธิมีเสียงน้อยที่สุดด้วย เนื่องจากไม่เคยเป็นฐานหรือตัวอย่างที่แท้จริงของกิจกรรมใด ๆ เลย

สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง แม้จะยังไม่ได้รับความร่วมมือ จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่าที่ควร แต่คณะกรรมการฯ ได้พยายามสร้างความเข้าใจร่วมกัน ระหว่างองค์กรดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดความร่วมมืออย่างจริงจังมากขึ้น และในอนาคต มีแนวโน้มว่าจะได้รับความร่วมมือจากองค์กรดังกล่าวเป็นอย่างดี นอกจากนี้ คณะกรรมการฯ มีแนวคิดในการขยายเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในชุมชน คือ การเชื่อมเครือข่ายกับกลุ่ม เขาหลักไก่อ่ กลุ่มน้ำตกลานหม่อมจ้อยที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง (คูภาคผนวก ข) ซึ่งมีการดำเนินการ

ร่วมกันบ้างแล้ว ส่วนกลุ่มเครือข่ายที่คณะกรรมการฯ ยังไม่ได้ดำเนินการร่วมกันแต่มีการติดต่อประสานงานกันมาแล้ว คือ กลุ่มน้ำตกลาดเคย กลุ่มโรงเรียนไต้ร่มไม้ บ้านตระ และการเชื่อมโยงเครือข่ายรอบเทือกเขาบรรทัด นอกจากนี้จากการเข้าร่วมประชุมและสัมมนาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหลายครั้ง ดังแสดงในตาราง 6 ทำให้คณะกรรมการฯ เกิดแนวคิดในการขยายเครือข่ายการท่องเที่ยวในระดับภูมิภาค โดยได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้ด้วย

ตาราง 6 แสดงกิจกรรมการเข้าร่วมประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
ของสมาชิกชุมชนตะโหนด

วันที่	กิจกรรม	สถานที่	หน่วยงานที่จัด
15 – 16 มีนาคม 2545	การสัมมนา “เอกลักษณ์ท้องถิ่นสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้”	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สมาคมไทยท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และการผจญภัย และมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
7 – 9 มีนาคม 2545	การประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
27 – 29 มีนาคม 2545	การประชุมการติดตามสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น กรณีภาคใต้	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และ ชุมชนกรุงชิง	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
15 – 16 สิงหาคม 2545	การสัมมนาเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนภาคใต้	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และ ชุมชนกรุงชิง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

1.5.6 การเตรียมความพร้อมของชุมชน (หรือภาคีที่เกี่ยวข้อง) ควรจะต้องให้ความสำคัญและนำหนักแก่การเตรียมความพร้อมในด้านความคิด โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่จะเกิดขึ้นนั้น มิใช่การซื้อขาย หากเป็นการแบ่งปัน เพราะฉะนั้น ฐานสำคัญของการท่องเที่ยวดังกล่าวจึงอยู่ที่ชุมชน มิได้อยู่ที่ตลาดการท่องเที่ยว การเตรียมความคิดดังกล่าวและความคิดอื่น ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะกำหนดให้กิจกรรมเตรียมความพร้อมและการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น ช่วยสร้างความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนให้แก่ชุมชน (ธรรมชาติ) และมีชุมชนเป็นฐานอย่างแท้จริง

สำหรับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น ได้มีการเตรียมความพร้อมและกลไกในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ดังนี้

1.5.6.1 การจัดเวทีเพื่อชี้แจงการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างให้สมาชิกป่าชุมชนเขาหัวช้างรับทราบและร่วมกันปรึกษาหารือแนวทางในการจัดการ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2544 โดยสมาชิกทุกคนมีความคิดเห็นตรงกันว่าสมควรจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างเพื่อเป็นวิถีทางหนึ่งในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง รวมทั้งรับสมัครตัวแทนสมาชิกป่าชุมชนเพื่อทำหน้าที่คณะกรรมการการท่องเที่ยวตามความสมัครใจ

1.5.6.2 การสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน ร่วมกันคิด วิเคราะห์และกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวอันจะเป็นจุดสนใจแก่นักท่องเที่ยว มีการกำหนดจุดเปราะบาง จุดพักผ่อนสำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งในระหว่างการเดินสำรวจเส้นทางและทรัพยากรการท่องเที่ยว ก็เป็นการสำรวจ ดูแล รักษาป่าชุมชนของสมาชิกป่าชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

1.5.6.3 การจัดทำแผนงานและโปรแกรมการท่องเที่ยวของชุมชน มีการจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยวในรูปแบบและเงื่อนไขต่าง ๆ ตามความสนใจของนักท่องเที่ยว ดังแสดงไว้ในบทที่ 4 ซึ่งโปรแกรมการท่องเที่ยวที่คณะกรรมการฯ จัดทำขึ้นสามารถปรับเปลี่ยนและแก้ไขได้ตามความเหมาะสมของสถานการณ์และประเภทของนักท่องเที่ยว

1.5.6.4 การเตรียมความพร้อมด้านการบริการแก่นักท่องเที่ยว มีการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับสถานที่พัก การรักษาความสะอาด การกำจัดของเสีย ที่ไม่รบกวนธรรมชาติ การจำหน่ายของที่ระลึก การพัฒนาบุคลากรทั้งด้านการนำเที่ยว การบริการ มีรายการอาหารที่น่าสนใจ เช่น แกงส้มเต้านิราศ มัจฉากลางคอง ข้าแกลสาซาไก เป็นต้น

1.5.6.5 การปรับปรุงพัฒนาการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ครั้งที่ 2 จากการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ครั้งที่ 1 เนื่องจากคณะกรรมการฯ ได้มองเห็นจุดเด่น จุดด้อยในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้มีการนำข้อบกพร่องจากการทดลองจัดการท่องเที่ยวดังกล่าว

มาปรับปรุง พัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนอยู่เสมอ และจากการทดลองแต่ละครั้ง ทำให้พบเงื่อนไขและปัญหาเฉพาะหน้าที่แตกต่างกัน ทำให้คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันหาแนวทางปรับปรุงแก้ไขตามสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป

1.5.6.6 การกระจายรายได้และการจัดสรรผลประโยชน์ของคณะกรรมการฯ จากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ควรเริ่มจากการสร้างความพอใจ ความไว้วางใจและมีความโปร่งใสในการจัดการ มีการเปิดเผยรายได้และค่าใช้จ่ายให้สมาชิกทุกคน รับทราบอย่างทั่วถึง (Fennell, 1999 : 217) สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น สมาชิกในชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวและเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองโดยมีต้องพึ่งพาผู้อื่น การจัดสรรผลประโยชน์ของคณะกรรมการฯ จากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมานั้น เนื่องจากการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่นักท่องเที่ยวต้องจ่ายเป็นไปตามความจำเป็นเท่านั้น แต่คณะกรรมการฯ ก็ได้มีการจัดสรรผลประโยชน์แก่กันอย่างเป็นธรรม โดยสมาชิกจะมีการกำหนดค่าตอบแทนร่วมกันในการจัดสรรผลประโยชน์แก่ฝ่ายต่าง ๆ ในขณะเดียวกัน สมาชิกมีความพึงพอใจในผลประโยชน์ตอบแทนจากการบริการการท่องเที่ยวที่ ได้รับ โดยกมล ขุนจันทร์ กล่าวในการประเมินผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2545 ว่า “ค่าตอบแทนที่ได้รับจากการให้บริการนักท่องเที่ยวแต่ละครั้งแม้จะไม่มากนัก บางครั้งไม่คุ้มกับการที่ต้องหยุดงานในอาชีพประจำวัน แต่ก็พอใจที่ได้มีโอกาสต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเยือน ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้กับคนต่างถิ่น และได้เพื่อนใหม่มากขึ้น” ส่วนรายได้ที่เหลือคณะกรรมการฯ ได้นำไปสะสมเพื่อเป็นทุนในการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนต่อไปดังได้นำเสนอรายละเอียดแล้วในบทที่ 4

1.5.6.7 การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ที่บริเวณศูนย์บริการนักท่องเที่ยววัดตะโหมค และนำมาแสดงเมื่อมีกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ในงานเดิน - วิ่งตะโหมค มินิมาราธอนและฟันทัน ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2545 และได้จัดทำแผ่นพับเพื่อประชาสัมพันธ์ภายนอกชุมชน (ภาคผนวก ข) นอกจากนี้เมื่อมีโอกาสได้ไปประชุมหรือสัมมนาออกพื้นที่ ก็มีการประชาสัมพันธ์จากตัวแทนคณะกรรมการที่ได้เดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของป่าชุมชนเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น

1.6 สรุปการเรียนรู้ของชุมชน

จากการจัดกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สามารถสรุปปัจจัยที่ทำให้เกิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นในชุมชน ได้ว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีความพร้อมในเรื่องของความรู้เชิงนิเวศ เวลาและทุนทรัพย์ รวมทั้งการมีเป้าหมายการพัฒนาที่สอดคล้องเป็นแนวทางเดียวกัน นอกจากนั้นการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังจำเป็นต้องอาศัยผู้นำชุมชนที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูง มีความรู้และไหวพริบที่สามารถสร้างความเชื่อถือ การยอมรับ และความมั่นใจให้สมาชิกในชุมชนได้เมื่อสมาชิกตัดสินใจร่วมกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งยังต้องมีกลุ่มแกนนำที่เข้มแข็ง ที่จะสามารถแสดงข้อดี ข้อเสีย ความเป็นไปได้และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนให้สมาชิกในชุมชนยอมรับ และตัดสินใจเข้าร่วมจัดการการท่องเที่ยว องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนต้องอาศัยทุนเดิมของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน รวมทั้งพลวัตของปัจจัยภายนอกที่แปรเปลี่ยนไปตามมิติของเวลาส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกิดขึ้นได้เนื่องจากทุนที่ชุมชนมีอยู่ และเมื่อสมาชิกในชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้และมีปัจจัยภายนอกที่ส่งเสริมทุนเดิมของชุมชนแล้ว ก็จะส่งผลให้ชุมชนพัฒนาทุนที่มีอยู่เดิม เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ ที่เอื้อต่อการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

1.7 สรุปการเรียนรู้ของผู้วิจัย

จากการทำวิจัย ผู้วิจัยสามารถสรุปการเรียนรู้ของตนเองได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1.7.1 การเรียนรู้การทำวิจัย ผู้วิจัยเกิดทักษะในการทำวิจัย ทั้งการทำงานร่วมกับชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล การบันทึกข้อมูล และการปฏิบัติตามแบบแผนการทำวิจัยที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้ ซึ่งต้องปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์เงื่อนไขของชุมชนอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เรียนรู้การคิดวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการเรียบเรียงข้อมูลอีกด้วย

1.7.2 การเรียนรู้ประสบการณ์ชีวิต ผู้วิจัยเกิดทักษะในการวางแผน การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า รวมทั้งฝึกความอดทน ความเสียสละ และเรียนรู้การทำงานร่วมกับผู้อื่นมากขึ้น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ด้านต่าง ๆ จากผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างหลากหลายนับเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง

1.7.3 การเรียนรู้เกี่ยวกับการทำงานร่วมกับชุมชน

1.7.3.1 การวางแผนงาน ผู้วิจัยได้วางแผนปฏิบัติงานของตนเองอย่างคร่าว ๆ และนำไปปรึกษากับสมาชิกในชุมชน เพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของชุมชน

1.7.3.2 การวางตัวและการสร้างความไว้วางใจ เมื่อผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในชุมชน ผู้วิจัยได้ปฏิบัติตัวเสมือนเป็นสมาชิกในชุมชน โดยการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนตามความเหมาะสม และรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและสมาชิกในชุมชนให้เหมาะสมและสม่ำเสมอ

1.7.3.3 การดำรงรักษาความสัมพันธ์กับชุมชน หลังจากออกจากชุมชนแล้ว เมื่อเสร็จสิ้นงานวิจัย ผู้วิจัยยังได้เข้าไปเก็บข้อมูลและเขียนเขียนสมาชิกในชุมชนอยู่อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นการรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในชุมชนและผู้วิจัยอย่างต่อเนื่อง

2. อภิปรายผลการศึกษา

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ และเน้นให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการดูแล รักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว รวมทั้งมีการสร้างความสามารถด้านการจัดการและการตลาดให้แก่คนในท้องถิ่นด้วย (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 36) จากผลการศึกษา การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง ผู้วิจัยกำหนดแนวทางการอภิปรายผลโดยพิจารณาจากเงื่อนไข 3 ประการ คือ

2.1 ทุนของชุมชน จากที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ชุมชนตะโหมคมีทุนของชุมชนที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน การมีผู้นำชุมชนและสมาชิกของชุมชนที่มุ่งจะพัฒนาชุมชน การมีระบบสังคมและวัฒนธรรมที่ยึดเหนี่ยวคนในชุมชนไว้อย่างแนบแน่น การมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอาจสั่งสมได้จากระบบการศึกษาที่เป็นทางการ และการมีองค์กรชุมชนต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกิดแหล่งเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน ทุนของชุมชนทั้ง 5 ประการนี้ ส่งผลให้ชุมชนมีความพร้อมในการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน รวมทั้งการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับแนวคิด ความรู้ ความเข้าใจ และทัศนคติเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เข้ากับแนวคิดการอนุรักษ์ป่าของชุมชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากสมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติมากกว่ารายได้จากรูทกิจ ทำให้การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนสอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยเช่นกัน

2.2 ปัจจัยภายนอก นอกจากทุนของชุมชนแล้ว พลวัตของปัจจัยภายนอกชุมชนมีผลต่อการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน การเลือกตอบสนองหรือการประยุกต์ใช้ข้อเรียกร้องจากปัจจัยภายนอกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของชุมชนก็เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนได้เช่นกัน

2.3 การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนซึ่งแบ่งตามองค์ประกอบของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีดังนี้

2.3.1 องค์ประกอบด้านพื้นที่ กิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ ทำให้คณะกรรมการฯ เข้าใจแนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างชัดเจนมากขึ้น จึงมีการจัดการท่องเที่ยวที่เน้นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติเป็นหลัก การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน นอกจากนี้ชุมชนตระหนักยังมีวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความน่าสนใจและสร้างความประทับใจให้นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนอยู่เสมอ คณะกรรมการฯ จึงร่วมกันกำหนดโปรแกรมการท่องเที่ยวหลายรูปแบบตามประเภทและความสนใจของนักท่องเที่ยว โดยนำเอกลักษณ์และความน่าภาคภูมิใจของชุมชนมาเป็นจุดดึงดูดใจนักท่องเที่ยว

2.3.2 องค์ประกอบด้านการจัดการ จากการได้รับประสบการณ์ตรงในการศึกษาดูงานและการเป็นผู้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้คณะกรรมการฯ เห็นแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชัดเจนขึ้น และมีการประยุกต์ใช้ความรู้และประสบการณ์ที่ได้เหมาะสม โดยเป็นการจัดการท่องเที่ยวที่เน้นความรับผิดชอบและไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมอันนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีการดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของความสัมพันธ์ที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยใช้วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสื่อในการนำเสนอให้นักท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างไม่ได้เกิดขึ้นเพียงแต่ต้องการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

2.3.3 องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยเน้นให้มีการสร้างระบบการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ ให้ความรู้

ประสบการณ์และความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยว การได้รับความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสื่อความหมายจากการอบรมเชิงปฏิบัติการ การที่คณะกรรมการฯ ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับนักสื่อความหมายจากการศึกษาดูงาน และการได้ปฏิบัติจริงในการเป็นนักสื่อความหมายจากการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างมีองค์ประกอบของกิจกรรมให้ความรู้ ประสบการณ์ และความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวแตกต่างกันไปตามเทคนิคและวิธีการของนักสื่อความหมายแต่ละคน โดยความรู้ ประสบการณ์ และความประทับใจดังกล่าวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นกับระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ และเอื้อให้นักท่องเที่ยวเกิดการเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน เกิดความตระหนักและปลูกจิตสำนึกแก่นักท่องเที่ยวในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แม้ว่าทักษะในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ดังกล่าวของนักสื่อความหมายยังไม่ชัดเจนนัก แต่นักสื่อความหมาย และคณะกรรมการฯ ก็มีความพยายามที่จะพัฒนาทักษะดังกล่าวอยู่เสมอ นอกจากนี้การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชนอีกด้วย เช่น การสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามวิถีชีวิตของชุมชน ดังได้กล่าวรายละเอียดไปแล้วข้างต้น

2.3.4 องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน การที่สมาชิกในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมการจัดเวทีชาวบ้าน และการเข้าร่วมประชุมในเวทีต่าง ๆ ทำให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน โดยเป็นการท่องเที่ยวที่ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ คือ เป็นการริเริ่มจากชุมชน และมีการจัดการโดยชุมชนตลอดกระบวนการ ตั้งแต่การวางแผน การสำรวจพื้นที่ การจัด โปรแกรม การจัดสรรผลประโยชน์ การพัฒนาและดูแลแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ตลอดจนการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และตระหนักว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นแหล่งรายได้เสริมของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนยังใช้เวทีการประชุมเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้และปรึกษาหารือปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันอีกด้วย

จากการวิเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษาค้นคว้าเป็นประเด็นต่าง ๆ สามารถสรุปได้ว่า กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนตะโหมดสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ในระดับหนึ่ง แต่คณะกรรมการฯ ยังจะต้องเรียนรู้จากประสบการณ์และบทเรียนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกหลาย ๆ ครั้ง และคณะกรรมการฯ ยังต้องการพัฒนาบุคลากรเพิ่มอีกด้วย นอกจากนี้คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง ควรต้องคัดเลือกประเภทของนักท่องเที่ยวโดยคำนึงถึงทั้งความต้องการของนักท่องเที่ยวและแนวทางการ

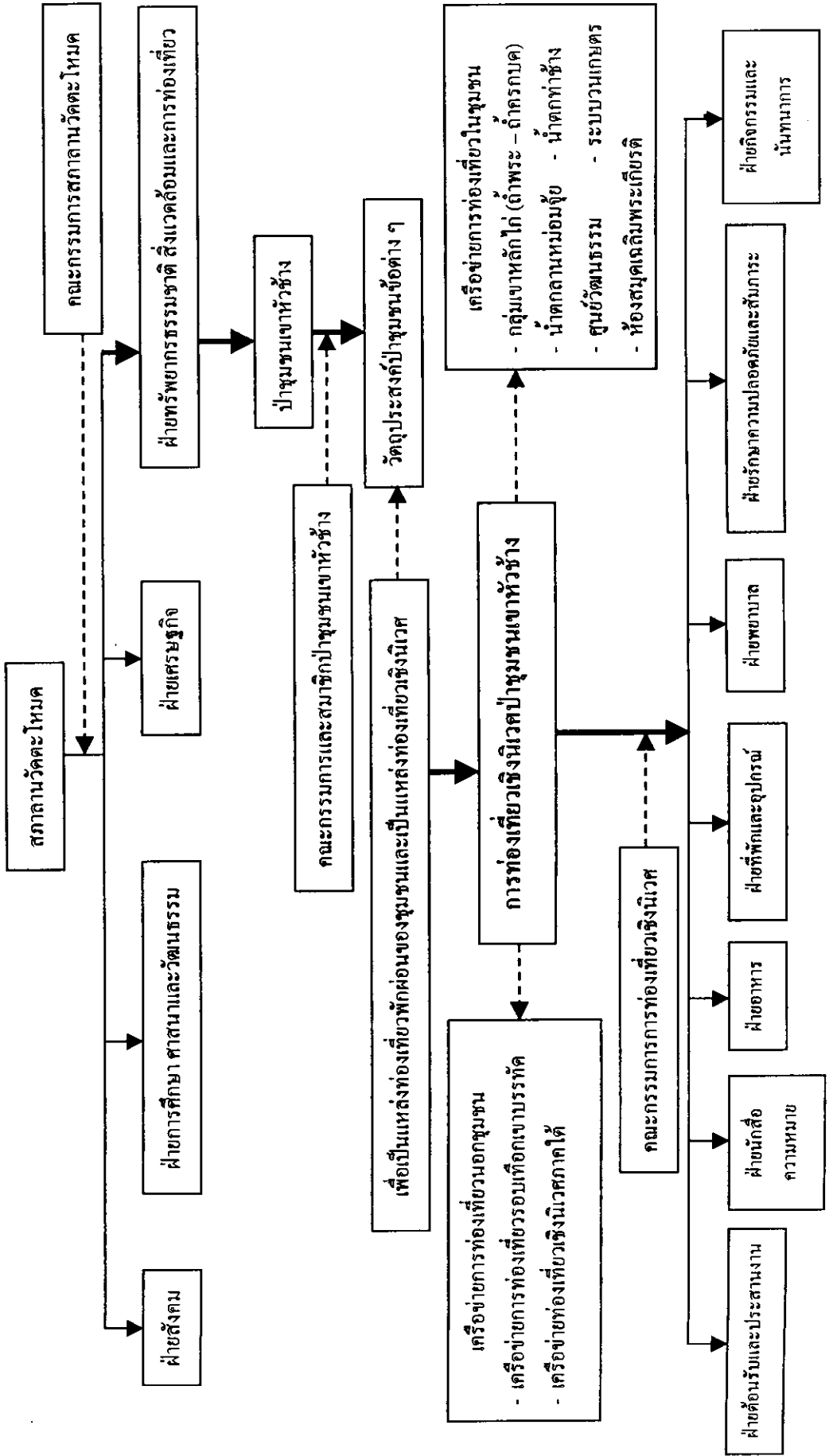
จัดการท่องเที่ยวของชุมชน อย่างไรก็ตามชุมชนตะโหมคยังขาดทุนทรัพย์ในการพัฒนา กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนอยู่บ้าง หากได้รับการสนับสนุนด้านทุนทรัพย์ และ ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คาดว่าชุมชนตะโหมคคงจะมีการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ดียิ่งขึ้น โดยการเรียนรู้นั้นเกิดขึ้นควบคู่กับการพัฒนาทุนของชุมชน รวมทั้ง มีปัจจัยสนับสนุนจากภายนอกในรูปแบบต่าง ๆ และสามารถสรุปกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ดังกล่าวในแง่โครงสร้าง รูปแบบและเงื่อนไขในการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศดังภาพประกอบ 6 ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

การรวมกลุ่มของสมาชิกชุมชนตะโหมคเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เกิดจากการทำกิจกรรมของชุมชนในรูปแบบสภาพานวัด ซึ่งมีกิจกรรมแบ่งเป็นฝ่ายต่าง ๆ โดยมีกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญคือ ป่าชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ป่าเขาหัวช้าง ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานอันเป็นที่มาของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างดังได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ 4 การรวมกลุ่มของชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีรูปแบบ โครงสร้าง และเงื่อนไขของการรวมกลุ่มเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน ดังนี้

1. กิจกรรมสภาพานวัด จากสภาพของชุมชนทำให้เกิดการรวมกลุ่มพูดคุย สภาพต่าง ๆ ของชุมชนกันบ่อยครั้ง จนสมาชิกในชุมชนมีความคิดจัดตั้งเป็นสภาพานวัดตะโหมค อย่างเป็นทางการ เพื่อเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ประเด็นปัญหาและสถานการณ์ต่าง ๆ ของชุมชน โดยมีการดำเนินงานในรูปแบบของคณะกรรมการสภาพานวัดตะโหมค ซึ่งมีทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสร่วมกันเป็นคณะกรรมการ (ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 4) กิจกรรมของสภาพานวัดแบ่งเป็น 4 ฝ่าย ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเพียงฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวเท่านั้นเนื่องจากเกี่ยวข้องกับงานวิจัยโดยตรง โดยกิจกรรมที่สำคัญของฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวคือ การอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง

2. คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง เมื่อสมาชิกในชุมชนเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนจากสภาพานวัด ทำให้สมาชิกในชุมชน ได้จัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยมีการดำเนินงานในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน มีที่ปรึกษาคือ ประธานสภาพานวัด รองประธานสภาพานวัด และสมาชิกอาวุโสของสภาพานวัด และได้กำหนดวัตถุประสงค์การดำเนินงานของป่าชุมชน มีการประชุมเป็นวาระต่าง ๆ ตามเงื่อนไขของชุมชน โดยวัตถุประสงค์ประการหนึ่งของการอนุรักษ์ป่าชุมชนก็คือเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อนของสมาชิกในชุมชนและเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สมาชิกป่าชุมชนจึงมีแนวคิดในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างขึ้น

ภาพประกอบ 6 โครงสร้างการรวมกลุ่มเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง จากวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน สมาชิกป่าชุมชนจึงประชุมร่วมกันเพื่อจัดทำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ซึ่งสมาชิกแต่ละคน มีแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแตกต่างกันไป โดยสมาชิกป่าชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้ ในการรวมกลุ่มกันจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แต่ยังคงกรอบแนวคิดที่ชัดเจน และไม่มีมีประสบการณ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เมื่อผู้วิจัยได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกับ ชุมชน ทำให้สมาชิกเข้าใจกรอบแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชัดเจนขึ้น และสามารถดำเนินการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนได้ โดยมีฐานอยู่บนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและสอดคล้อง กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้ยังมีการกำหนดตัวผู้รับผิดชอบ ในการทำหน้าที่ต่าง ๆ ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนจากคณะกรรมการป่าชุมชน โดย มอบหมายหน้าที่ตามความสนใจและความถนัดของแต่ละคนเป็นฝ่ายต่าง ๆ อย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ฝ่ายต้อนรับและประสานงาน ฝ่ายนำเที่ยว ฝ่ายอาหาร ฝ่ายที่พักและอุปกรณ์ ฝ่ายพยาบาล ฝ่ายรักษาความปลอดภัยและสัมภาระ และ ฝ่ายกิจกรรมและนันทนาการ (ฝ่ายกิจกรรมและ นันทนาการยังไม่มีรูปแบบการจัดการที่ชัดเจน) อนึ่ง นอกจากจะมุ่งพัฒนาการท่องเที่ยวทางธรรม ชาติแล้ว คณะกรรมการฯ ยังต้องการรักษารากเหง้าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน ขณะเดียวกันก็มีการตั้งรับและปรับตัวให้เข้ากับกระแสของการท่องเที่ยวที่ขยายเข้ามาในชุมชน ด้วยการก่อตั้งศูนย์วัฒนธรรมเผยแพร่วิถีแห่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เพื่อให้นักท่องเที่ยวและ สมาชิกในชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม มิใช่เป็นเพียงการขายวัฒนธรรมเท่านั้น นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาของชุมชนว่ามีใครบุคคลใดเพียงบุคคลเดียว จะสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ หรือต้องรอให้องค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐหรือภาคเอกชนเข้ามา ดำเนินการแก้ปัญหาให้ แต่สมาชิกของชุมชนสามารถร่วมมือกันทำงานเป็นกลุ่ม และแบ่งหน้าที่ ตามความถนัดของแต่ละบุคคล รวมทั้งมีการระดมทุน เพื่อแก้ปัญหานั้น ๆ บนพื้นฐานศักยภาพ ของตนและชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับพลวัตของสังคม

ทั้งนี้ ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับข้อสรุปของของบุษบา สิทธิการ (2545) กล่าวคือ ปัจจัยที่สำคัญที่จะนำไปสู่การยกระดับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในปัจจุบัน มีดังนี้

1. การให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการทุกขั้นตอน โดย คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างมีส่วนร่วมตั้งแต่การวางแผน การบริหารจัดการ ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล

2. การให้ความรู้ ความเข้าใจในหลักการและแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาคน เสริมสร้างศักยภาพในการตัดสินใจ

ในทุกกระบวนการของการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการช่วยให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้รับความรู้ ความเข้าใจในหลักการและแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น

3. ความสำเร็จของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อมีการร่วมมือในระดับบุคคลและการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจประกอบกัน ชุมชนตะโหมคมีทุนของชุมชนที่เอื้อให้มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทั้งทุนระบบนิเวศ ทุนคน ทุนระบบสังคม และวัฒนธรรม ทุนสติปัญญา และ ทุนเงินตรา ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างมีแนวโน้มไปสู่ความสำเร็จและความยั่งยืนทั้งการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

4. การกระจายรายได้และการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างยุติธรรม จะสามารถก่อให้เกิดการร่วมมือกันของชาวบ้านต่อการจัดการการท่องเที่ยว แม้จะยังไม่ได้มีการจัดการท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ แต่คณะกรรมการฯ ได้สร้างเสริมประสบการณ์ในการบริหารรายรับ - รายจ่ายจากการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งจะ ได้ใช้เป็นบทเรียนและแนวทางในการจัดสรรผลประโยชน์เมื่อมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเต็มรูปแบบต่อไป

5. การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการการท่องเที่ยวและการสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้แม้จะไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนเท่าที่ควร แต่หากชุมชนตะโหมคซึ่งมีทุนของชุมชนที่เอื้อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งระดับหนึ่งส่งผลให้ คณะกรรมการฯ สามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเบื้องต้นได้ แม้ว่าอาจจะประสบปัญหาและอุปสรรคบ้าง แต่คณะกรรมการฯ ร่วมกันวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาลุล่วงไปได้ด้วยดี

6. ปัจจัยด้านการตลาดและการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว มีผลต่อความสำเร็จของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เนื่องจากการท่องเที่ยวป่าชุมชนเขาหัวช้างยังไม่ได้มีการเปิดให้บริการอย่างเป็นทางการ จึงยังไม่มีการบริหารด้านการตลาดอย่างจริงจัง มีเพียงการประชาสัมพันธ์ในโอกาสต่าง ๆ เท่านั้น เช่น ในงานฝังลูกนิมิตวัดตะโหมค งานเดิน - วิ่งตะโหมค มินิมาราธอน - ฟันรัน ครั้งที่ 2 เป็นต้น

7. กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ที่สามารถเพิ่มพูนความรู้ ความตระหนักและส่งเสริมประสบการณ์ให้แก่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชน การผ่านกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทั้ง 4 กิจกรรม ทำให้คณะกรรมการฯ ได้สร้างเสริมความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น โดยได้กำหนดกิจกรรม

ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น กิจกรรมวิถีชีวิตชาวป่า การใช้ได้ให้แสงสว่าง การจับสิ่งแบบอนุรักษ์ เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางของการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชน และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติและแวดล้อมไปพร้อมกัน ในสภาวะที่ชุมชนชนบทมากมายหลายแห่งทั่วประเทศกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤตด้านความยากจนและปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบในการแก้ปัญหาและพึงได้รับการส่งเสริม สนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ยังเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการนำเอารายได้จากการท่องเที่ยวมาใช้ในโครงการพัฒนาชุมชนด้วยตนเองในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในด้านของการสร้างกองทุนชุมชน การพัฒนาอาชีพและฝีมือแรงงานในการประดิษฐ์หัตถกรรมพื้นบ้าน และการพลิกฟื้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม การอนุรักษ์และพัฒนาสายพันธุ์พืชพื้นบ้าน และการเชื่อมต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติและคณะ, 2542 : 803) นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังเป็นเครื่องมือและกลไกของชุมชนท้องถิ่นในฐานะที่เป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทาง การพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นอันตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชน และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กันอีกด้วย (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 41 – 42)

การสร้างเสริมและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นสิ่งสำคัญที่รัฐบาลควรให้ความสนใจควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญกับทุนของชุมชน เพราะถ้าหากชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่อยู่บนพื้นฐานทุนของชุมชนที่เข้มแข็ง อันเอื้อให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนแล้ว ชุมชนก็จะมีส่วนร่วมช่วยในการฟื้นฟูอนุรักษ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป ในทางตรงกันข้าม หากชุมชนปราศจากทุนด้านต่าง ๆ อันได้แก่ ทุนระบบนิเวศ ทุนคน ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม ทุนสติปัญญา และ ทุนเงินตราแล้ว ชุมชนก็ย่อมไม่สามารถดำเนินการให้การเรียนรู้การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้ยั่งยืนได้เช่นกัน

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : สภาคาทอเล็ก
แห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543.
กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.
- ศุริยรัตน์ หน่อแก้ว. ม.ป.ป. ผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อชุมชน. นครศรีธรรมราช :
ม.ป.พ.
- ทองศักดิ์ คุ้มไข่น้ำ. 2534. การพัฒนาเชิงปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, อ้างถึงใน ปารีชาติ
วัลย์เสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ธงชัย พึ่งรัมย์. 2541. ธรณีวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- นกวรรณ ฐานะกาญจน์ และคณะ. 2541. คู่มือพัฒนาและออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่ง
ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2542. การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน. เชียงใหม่ : คณะ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประเวศ วะสี. 2536. วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, อ้างถึงใน
สีลาภรณ์ นาคทรพร. 2541. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม :
ระดับกลุ่ม / ชุมชน”, ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, หน้า 230 –
262. อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

—————. 2537. ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. 2541 “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม / ชุมชน”, ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, หน้า 230 – 262. อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

—————. 2540. ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอบัวบ้าน, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรพิไล เลิศวิชา. 2541. คีรีวง จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งขุนเขา. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วราลักษณ์ ไชยทัต, เรียบเรียง. 2544. การจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. บัณฑิต อ่อนคำ และ สามารถ ศรีจางงค์, บรรณาธิการ. องค์ความรู้และประสบการณ์งานพัฒนา NGO ภาคเหนือ. ชุดที่ 2. เชียงใหม่ : สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ.

ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม. 2542. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : ECOTOURISM. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กองส่งเสริมและเผยแพร่ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.

สภากานวัดตะโหมด. 2543. ตะโหมดศึกษา หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมด. พัทลุง.

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ, บรรณาธิการ. 2538. ตัวชี้วัดสำหรับงานพัฒนาชนบท : ประสบการณ์จากนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. 2541. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม / ชุมชน”, ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, หน้า 230 – 262. อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ, บรรณาธิการ. 2538. ตัวชี้วัดสำหรับงานพัฒนาชนบท : ประสบการณ์จากนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, อ้างถึงใน อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. 2541. การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เสรี พงศ์พิศ และคณะ. 2531. ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, อ้างถึงใน ปรีชาดิ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุภางค์ จันทวานิช. 2540. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุโขทัยธรรมธราช, มหาวิทยาลัย สาขาวิชาศึกษาศาสตร์. 2533. เอกสารการสอนชุดวิชาหลักการเรียนรู้และเทคนิคการฝึกอบรม. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธราช.

อรรธรรม ปิลาธน์โอวาท. 2542. การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อภิชัย พันธเสน. 2539. พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่. ธรรมเกียรติ กั่นอริ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

อนงก นาคะบุตร. 2536. คนกับดิน น้ำ ป่า : จุดเปลี่ยนแห่งความคิด. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพร. 2541. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม / ชุมชน”, ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, หน้า 230 – 262. อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

หนังสือแปล

จิรวุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล. 2540. จากปัจเจกสู่สาธารณะ กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

หนังสือรวมเรื่อง

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ. 2539. จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนการทัศน์ด้านไทยศึกษา?. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ. 2541. ยุทธศาสตร์ประเทศไทย 1999 – 2000. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

พิทยา ว่องกุล. 2542. สร้างสังคมใหม่ : ชุมชนชนาธิปไตย – ชัมมาธิปไตย. ชุดภูมิปัญญา, ลำดับที่ 9. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ยศ สันตสมบัติ. 2543. “รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร : บทสำรวจองค์ความรู้, ตอน การจัดการป่าและที่ดิน”, ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย, หน้า 93 – 140. อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เลิศ จันทนภาพ. 2536. “บันทึกการเสวนา ‘ป่าชุมชน’”, ใน สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจ
จัดการทรัพยากร, หน้า 89 –136. วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ :
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. 2541. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม / ชุมชน”,
ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. หน้า 230 – 262. อนุชาติ พวงสำลี
และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.

สุกรานต์ โรจนไพรวงศ์, บรรณาธิการ. 2544. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2542 – 43. กรุงเทพฯ :
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. 2541. การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและ
สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วารสาร

กิตติวัฒน์ รัตนคิลก ภูเก็ต. 2541. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” จุลสารการท่องเที่ยว. 17 (ตุลาคม –
ธันวาคม 2541), 40 – 52.

“จิงโจ้” (นามแฝง). 2541. “เสี้ยวหนึ่งของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ข่าวสารป่ากับชุมชน. 11
(กันยายน 2541), 27 – 36.

พจนา สวนศรี. 2541. “การจัดการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน”, ข่าวสารป่ากับชุมชน. 11
(กันยายน 2541), 18 – 26.

ธกกร ตีรกานนท์. 2541. “มุมมองของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน”, ข่าวสาร
ป่ากับชุมชน. 11 (กันยายน 2541), 9 – 17.

จดหมายข่าว

จุฑาทิพย์ เจริญลาภ. 2545. “Eco Movement : สรุปผลการประชุมสัมมนาฯ ที่ประเทศฟิจิ”, ECOTOURISM NETWORK NEWSLETTER. 71 (มิถุนายน 2545), 10 – 12.

เอิบลาภ ศรีภิรมย์. 2544. “นับถอยหลังปี IYE”, ECOTOURISM NETWORK NEWSLETTER. 65 (ธันวาคม 2544), 8.

รายงานการวิจัย

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2544. ร่างรายงานขั้นสุดท้าย โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บท การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ตำบลท่าโลง อำเภอดานสะกา และพื้นที่ตำบล กรุงชิง กิ่งอำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และคณะ. 2543. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เรื่อง สมุนไพร ชุมชนปลูกไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม : การสำรวจข้อมูล พื้นฐานชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ชูสิทธิ์ ชูชาติ และคณะ. 2544. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มแม่น้ำวาง”. เชียงใหม่ : โครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม.

เชาวลิต สิทธิฤทธิ์ และคณะ. 2544. รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง. นครศรีธรรมราช.

ป่าไม้, ศูนย์วิจัย. 2538. โครงการศึกษาการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ : กรณีภาคใต้. กรุงเทพฯ : คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ยศ สันตสมบัติ. 2544. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ”. ใน รายงานการวิจัยในโครงการ BRT. หน้า 235 – 248. วิสุทธิ์ ไบไม้ และ รังสิมา คุ่มหอม,บรรณาธิการ. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ยศ สันตสมบัติ และคณะ. 2542. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน”. ใน รายงานผลการวิจัยตามความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : Work Press Printing.

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, สถาบันวิจัย. 2540. รายงานผลการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

_____. 2541. รายงานสรุปการศึกษาเพื่อกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (Marine Ecotourism). กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

วิบูลย์สุข บัณฑิตย์ และ มันทนา สามารถ. 2543. รายงานการวิจัยการศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของประชาคมตำบล : บทสังเคราะห์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อุทัย คุลเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2541. เอกสารรายงานการประเมินผลโครงการเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืนและมีชุมชนเป็นฐาน บ้านห้วยอี ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ม.ป.ท : ม.ป.พ.

รายงานการประชุมทางวิชาการ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2545. เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กองอนุรัถย์. 2545. เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายใต้โครงการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2545. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ดร.ชณี เอมพันธ์ และ สุรเชษฎ์ เชนฐมาศ. “สรุปประสบการณ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคกลาง”, ใน การประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภายใต้โครงการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2545. หน้า 45 – 55. กองอนุรัถย์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, เรียบเรียง. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- บุษบา สิทธิการ. 2545. “โครงการการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ชุมชนบ้านแม่กลางหลวง คอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่”, ใน การประชุมสรุปบทเรียนโครงการวิจัยชุดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รพีพรธรรม แก้วสุริยะ. 2545. “ภาพรวมของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการดำเนินกิจกรรมเนื่องในปีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโลก (International Year of Ecotourism)”, ใน การสัมมนาเอกลักษณ์ท้องถิ่นสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สินธุ์ สโรบล. 2545. “สรุปประสบการณ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคเหนือ”, ใน การประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภายใต้โครงการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2545. หน้า 35 – 43. กองอนุรัถย์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, เรียบเรียง. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2534. การประชุมสัมมนาทางวิชาการ ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาความพร้อมของธุรกิจนำเที่ยวเชิงนิเวศ
ในภาคเหนือตอนบน ครั้งที่ 1. 2542. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกสารสรุปงานสัมมนาเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนภาคใต้. 2545. นครศรีธรรมราช
: มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

เอกสารวิชาการ

อุทัย คุลเกษม. 2545. “เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน”, ใน
เอกสารประกอบการบรรยาย โครงการอบรมบุคลากรสถาบันอุดมศึกษา ตามโครงการ
เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก (ภูมิภาคใต้ตอนบน).
นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

เอกสารราชการ

เกษตรอำเภอตะโหนด, สำนักงาน. 2545. แผนพัฒนาการเกษตรชุมชน ปี 2545. พัทลุง.

เทศบาลตำบลตะโหนด. 2544. แผนพัฒนาเทศบาล 5 ปี (พ.ศ. 2545 – 2549). พัทลุง.

พีระชัย สุขเกื้อ, เอกภพ เพิ่มพูน และ ภมร แห่งกุล. 2538. รายงานการศึกษาป่าชุมชน กรณี
ศึกษาป่าชุมชนในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเขาหัวช้าง ป่าเขาตีนป่า ป่าเขาหลักไก่อ และ
ป่าเขาพระ ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง. สงขลา : สำนักงานป่าไม้เขต
สงขลา.

องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหนด. 2544. ข้อมูลทั่วไปองค์การบริหารส่วนตำบลตะโหนด.
พัทลุง.

อุดม พงศ์ศรีวัฒน์ และคณะ. 2544. กรณีศึกษาองค์กรชุมชนสภาลานวัดตะโหมดกับการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. สงขลา : ฝ่ายป่าชุมชน สำนักงานป่าไม้เขตสงขลา.

เอกสารที่ไม่ได้พิมพ์เผยแพร่

กลุ่มแกนนำด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหมด. 2545. “โครงการแกนนำสิ่งแวดล้อมของชุมชน
ตะโหมด”. ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง : คณะกรรมการ
ด้านทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว สภาลานวัดตะโหมด และ
คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง. (สำเนา)

คณะกรรมการป่าชุมชน. 2544. “บันทึกการประชุมป่าชุมชนเขาหัวช้าง”. ตำบลตะโหมด อำเภอ
ตะโหมด จังหวัดพัทลุง : คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง. (สำเนา)

วรรณ ขุนจันทร์. 2545. “ใบเสนอผลงานประเภทงานชุมชน ป่าชุมชนเขาหัวช้าง”. ตำบล
ตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง : คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง. (สำเนา)

สภาลานวัดตะโหมด. 2545. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลตะโหมดเป็นหนึ่งในตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์”.
ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง : คณะกรรมการฝ่ายท่องเที่ยวป่าชุมชน
เขาหัวช้าง. (สำเนา)

สังฆรักษ์วิชาญ, พระครู. 2545. “ประวัติพระสังฆาธิการของพระครูสังฆรักษ์วิชาญ”. (สำเนา)

สุนทรกิจจานุโยค, พระครู. 2545. “ประวัติพระสังฆาธิการของพระครูสุนทรกิจจานุโยค”. (สำเนา)

อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2545. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : คิดและทำอย่างไรจึงให้ประ โยชน์ (จริง) แก่
ชุมชน?”. ม.ป.ท. : ม.ป.พ. (สำเนา)

วิทยานิพนธ์

- จันทนา บุญสง่า. 2543. “การรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์คลองแสนแสบ ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนกมาตุลอิสลาม กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. (สำเนา)
- นิพล เชื้อเมืองพาน. 2542. “แนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามหลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาวนอุทยานภูชี้ฟ้า จังหวัดเชียงราย”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (สำเนา)
- ลลิตา โภชนพันธ์. 2539. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสัญจรของนักท่องเที่ยวในเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมศึกษา) มหาวิทยาลัยมหิดล. (สำเนา)
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. 2540. “การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสัตตศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำเนา)
- สฤณี แสงอรุณ. 2541. “ศักยภาพและแนวทางการจัดการอุทยานแห่งชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติอ่าวพังงา จังหวัดพังงา”, วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (สำเนา)
- สร้อยศรี อาสาสรรพกิจ. 2542. “การศึกษาเพื่อหาปัจจัยในการกำหนดความพร้อมของผู้ประกอบธุรกิจนำเที่ยวเชิงนิเวศในภาคเหนือตอนบน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (สำเนา)
- สีลาภรณ์ บัวสาย. ม.ป.ป., อ้างถึงใน วิมลลักษณ์ ชูชาติ. 2540. “การนำเสนอรูปแบบของ กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้”, วิทยานิพนธ์

ครุศาสตร์ดุขฎิบัฒฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำเนา)

สาทิส สุขผ่องศรี. 2543. “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมือง มหาวิทยาลัย สาขาวิชาการผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำเนา)

โสตทัศนวัสดุ

ทรัพยากรธรณี, กรม. 2528. แผนที่ธรณีวิทยาประเทศไทย มาตราส่วน 1 : 250,000. (แผนที่) กรุงเทพฯ : กองธรณีวิทยา.

การสัมภาษณ์

จรัญ ราชราวี. ประธานป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2545.

ช่อทิพย์ ปราบปรี. เற்றுญิกกลุ่มแม่บ้านประชาบำรุง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2545.

บุญชม เพ็ญจำรัส. รองประธานป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2545.

_____. รองประธานป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545.

ปาริฉัตร วงศ์พานิช. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2545.

- วรรณ ขุนจันทร์. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2544.
- _____. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ธันวาคม 2544.
- _____. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2545.
- _____. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2545.
- _____. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2545.
- _____. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2545.
- _____. ที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545.
- ศักดิ์ เพชรสุก. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2544.
- _____. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 กันยายน 2545.
- สถิตย์ ขุนจันทร์. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2544.
- สมจิต ปราบปรี. ประธานกลุ่มแม่บ้านประชารัฐ ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2545.

- สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2544.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 31 มกราคม 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2545.
- สมบูรณ์ ช่วยราชการ. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2545.
- . 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 มิถุนายน 2545.
- สังกรักษ์วิชาญ, พระครู. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดตะโหมค ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2544.
- . ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดตะโหมค ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง. 2544. ผู้ให้สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2544.

สุนทรภิกขานุโยค, พระครู. รองเจ้าอาวาสวัดตะโหมค ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัด
พัทลุง. 2545. ผู้ให้สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2545.

บันทึกการประชุม

กมล ขุนจันทร์. 2545. การประชุมสรุปผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง.
วัดตะโหมค ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง, 14 มิถุนายน 2545.

ชื่นกมล ขุนจันทร์. 2545. การประชุมสรุปผลการศึกษาดูงานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลกรุงชิง.
โรงเรียนประชารัฐ ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง, 2 พฤษภาคม 2545.

พันธ์ ช่วยราชการ. 2545. การประชุมสรุปผลการศึกษาดูงานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลกรุงชิง.
โรงเรียนประชารัฐ ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง, 2 พฤษภาคม 2545.

สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์. 2545. การอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
และการจัดทำเส้นทางศึกษารวมชาติโดยชุมชน. โรงเรียนประชารัฐ ตำบลตะโหมค
อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง, 9 กุมภาพันธ์ 2545.

_____. 2545. การอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทาง
ศึกษารวมชาติโดยชุมชน. สำนักงานป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมค อำเภอตะโหมค
จังหวัดพัทลุง, 10 กุมภาพันธ์ 2545.

_____. 2545. การประชุมสรุปกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน. วัดตะโหมค ตำบลตะ
โหมค อำเภอตะโหมค จังหวัดพัทลุง, 20 มิถุนายน 2545.

_____. 2545. การสัมมนาเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนภาคใต้. มหาวิทยาลัยวลัย
ลักษณ์, 16 สิงหาคม 2545.

Books

- Blank, U. 1989. **The Community Tourism Industry Imporative : The Necessity, the Opportunities, Its Potential.** New York : Venture Publishing, อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ และคณะ. 2542. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน”. ใน รายงานผลการวิจัยตามความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : Work Press Printing.
- Brownell, Baker. 1950. **The Human Community : Its Philosophy and Practice for a Time of Crisis.** New York : Harper & Row, อ้างถึงใน ปาโรชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Faulkner, Bill; Moscardo, Gianna and Laws, Eric. 2001. **Tourism in the 21st Century Lessons from Experience.** London : Continuum.
- Fennell, David A. 1999. **Ecotourism : an introduction.** London : Routledge.
- Holden, Andrew. 2000. **Environment and Tourism.** London : Routledge.
- Kemmis, S. 1988. Action Research. in Keeves, J.P. (ed.). **Educational Research, Methodology, and Measurement : An International Handbook.** Oxford : Pergamon Press. อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย. 2545. “ระเบียบวิธีวิจัย (Research Methods)”, ใน เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องวิธีวิทยาการวิจัยทางการศึกษา. นครศรีธรรมราช : คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และ สำนักวิชาศิลปศาสตร์ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

- Peel, Geoff; Robottom, Ian and Walker, Rob. 1997. **Environmental Education and Self-interest**. Victoria : Learning Resources Services, Deakin University.
- UNEP and WTO. 2002. **Quebec Declaration on Ecotourism**. *s.l. : s.n.*
- Uphoff, Norman; Cohen, John and Goldsmith, Arther. 1979. **Feasibility and Application of Rural Development Participation : A Study of the Art Paper**. New York : Rural Development Committee, Cornell University, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. 2541. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม / ชุมชน”, ใน การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. หน้า 230–262. อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Wearing, Stephen and Neil, John. 1999. **Ecotourism : Impacts, Potentials and Possibilities**. London : A division of Reed Education and Professional Published Ltd.
- Weaver, D.B. 1998. **Ecotourism in the Less Developed World**. Queensland : School of Tourism and Hotel Management Griffith University.
- Wood, R.E. 1993. “Tourism, culture and the sociology of development”, in Hitchcock, M., King V.T. and Parnwell M.J.G., (eds), **Tourism in Southeast – Asia**. New York : Routledge, อ้างถึงใน ชศ สันตสมบัติ. 2544. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ”. รายงานการวิจัยในโครงการ BRT. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Ziffer, K. 1989. **Ecotourism : The Uneasy Alliance, Working Paper No.1** , Conservation International. Washington DC, quoted in Fennell David A. 1999. **Ecotourism : an introduction**. London : Routledge.

Journals

- Blamey, R. 1997. "Ecotourism : the search for an operational definition", **Journal of Sustainable Tourism**. 5 (2), 109 – 130, quoted in Faulkner Bill, Moscardo Gianna and Laws Eric. 2001. **Tourism in the 21st Century Lessons from Experience**. London : Continuum.
- Blamey, R.K. 1997. "Ecotourism : the search for an operational definition", **Journal of Sustainable Tourism**. 5 (2), 109 – 130, quoted in Weaver David B. and Lawton Laura. 2002. "Overnight Ecotourist Market Segmentation in the Gold Coast Hinterland of Australia", **Journal of Travel Research**. 3 (February 2002), 270 – 280.
- Crick, M. 1985. "Tracing the Anthropological Self : Quizzical Reflections on Field Work, Tourism, and the Ludic". **Social Analysis**. 17, 71 – 92, อ้างถึงใน ชศ สันตสมบัติ. 2544. "การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ". รายงานการวิจัยในโครงการ BRT. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Fien, John and Skoien, Petra. 2002. " 'I'm Learning... How You Go about Stirring Things Up – in a Consultative Manner' : social capital and action competence in two community catchment groups", **Local Environment**. 3 (2002), 269 – 282.
- Horn, Chrys and Simmons, David. 2002. "Community adaptation to tourism : comparisons between Rotorua and Kaikoura, New Zealand", **Tourism Management**. 2 (February 2002), 133 – 143.
- Juric, Bilgana; Cornwell, T. Bettina and Mather, Damien. 2002. "Exploring the Usefulness of an Ecotourism Interest Scale", **Journal of Travel Research**. 3 (February 2002), 259 – 269.

- Potts, Thomas D. and Harrill, Rich. 1998. "Enhancing Communities for Sustainability : A Travel Ecology Approach", **Tourism Analysis**. Vol.3, 133 – 142.
- Scheyvens, Regina. 1999. "Case Study Ecotourism and the empowerment of local communities", **Tourism Management**. Vol.20, 245 – 249.
- Victurine, Raymond. 2000. "Building Tourism Excellence at the Community Level : Capacity Building for Community – Based Entrepreneurs in Uganda", **Journal of Travel Research**. 3 (February 2002), 221 – 229.
- Wallace, G.N. and Pierce, S.M. 1996. "An evaluation of ecotourism in Amazonas, Brazil", **Annals of Tourism Research**. 23 (4), 843 – 873, quoted in Fennell David A. 1999. **Ecotourism : an introduction**. London : Routledge.
- Weaver, David B. and Lawton, Luara. 2002. "Overnight Ecotourist Market Segmentation in the Gold Coast Hinterland of Australia", **Journal of Travel Research**. 3 (February 2002), 270 – 280.
- Williams, P.W. 1992. "A local framework for ecotourism development", **Western Wildlands**. 18 (3), 14 – 19, quoted in Fennell David A. 1999. **Ecotourism : an introduction**. London : Routledge.

Web Site

- Eagles, Paul F.J. 1997. "International Ecotourism Management : Using Australia and Africa as Case Studies". <http://www.ahs.uwaterloo.ca/rec/ecotour.htm>.
- Mann, Mark. 2000. "What is Community Tourism?".
http://www.tourismconcern.org.uk/main_page.htm.

Sproule, Keith W. 2001. "Community – Base Ecotourism Development : Identifying Partners in the Process". <http://www.ecotourism.org/retiesselfr.html>.

Wadsworth, Yoland. 1998. "Action research international".
<http://www.scu.edu.au/schools/gmc/ar/ari/p-ywadsworth98.html>.

Zappel, Heather. 1997. "Ecotourism and Indigenous Peoples".
<http://ecotour.csu.edu.au/ecotour/ecowwwhz.html>.